

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LENGUA I LITERATURA, 25

MANUEL L. ABELLÁN,
MESTRE DE LA HISTÒRIA CULTURAL

Edició a cura
d'ENRIC GALLÉN i MIREIA SOPENA

SOCIETAT CATALANA DE LENGUA I LITERATURA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

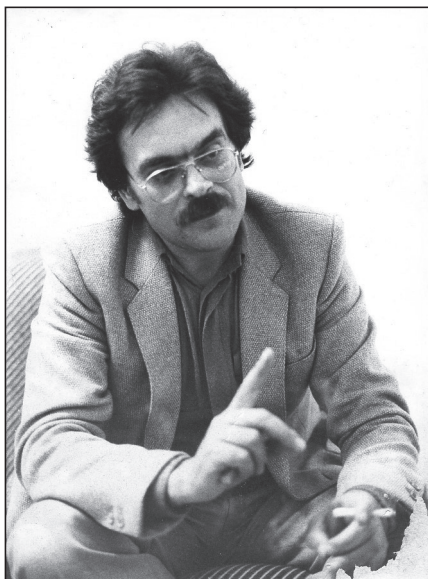

Institut
d'Estudis
Catalans

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LENGUA I LITERATURA

25

Manuel L. Abellán.
Foto: Constance Kuijpers.

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA, 25

MANUEL L. ABELLÁN,
MESTRE DE LA HISTÒRIA CULTURAL

Edició a cura
d'ENRIC GALLÉN i MIREIA SOPENA

SOCIETAT CATALANA DE LLENGUA I LITERATURA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA, 2022

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

**Simposi Internacional “Manuel L. Abellán, mestre de la història cultural”
(2022 : Barcelona, Catalunya) autor**

Manuel L. Abellán, mestre de la història cultural. — Primera edició. —
(Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura ; 25)

Bibliografia. — Simposi Internacional “Manuel L. Abellán, mestre de la història cultural” celebrat el 24 de febrer del 2022 a la Sala Prat de la Riba de l’Institut d’Estudis Catalans. — Textos en català i en castellà

ISBN 9788499656854

I. Gallén, Enric, editor literari II. Sopena, Mireia, editor literari

III. Societat Catalana de Llengua i Literatura. IV. Títol

V. Col·lecció: Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura ; 25

1. Abellán, Manuel L. — Congressos

2. Censura — Investigació — Espanya — Història — S. XX — Congressos

929Abellán, Manuel L.(063)

355.244.1(460)19”(063)

© dels textos, els autors respectius

© 2022, Societat Catalana de Llengua i Literatura,
filial de l’Institut d’Estudis Catalans, per a aquesta edició

Primera edició: desembre del 2022

Compost per Jorge Campos

Imprès a Prodigialk, SL

ISBN: 978-84-9965-685-4

Dipòsit Legal: B 21963-2022

Aquesta obra és d’ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l’obra sempre que se’n reconegui l’autoria i l’entitat que la publica i no se’n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d’aquesta llicència a l’adreça: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

TAULA

<i>Presentació</i>	
ENRIC GALLÉN	7
<i>Semblanza de Manel</i>	
ALBERT CAÑAGUERAL REY	19
<i>El mestratge entre els estudiants i col·legues a la Universitat d'Amsterdam</i>	
NÚRIA ARBONÉS ARAN, JOSEP LLUÍS ORTS-MOLINES	27
<i>Des de París i Amsterdam. Manuel L. Abellán, precursor de la història cultural</i>	
OLÍVIA GASSOL BELLET	49
<i>La producción escrita de Manuel L. Abellán: una interpretación de la censura</i>	
JOSÉ ANDRÉS DE BLAS	69
<i>Balance crítico de los estudios sobre la censura editorial franquista</i>	
CRISTINA SUÁREZ TOLEDANO	87
<i>Manuel L. Abellán: censura editorial y estudios literarios</i>	
FERNANDO LARRAZ	101
<i>La censura vista pels escriptors catalans. Una aproximació crítica a un estudi inèdit</i>	
MIREIA SOPENA	113
<i>Semblança de Manuel L. Abellán</i>	
OLGA GIRALT I ESTEVE, LOURDES PRADES ARTIGAS	135
<i>Bibliografia de Manuel L. Abellán</i>	
OLGA GIRALT I ESTEVE, LOURDES PRADES ARTIGAS	139

PRESENTACIÓ
ENRIC GALLÉN
Universitat Pompeu Fabra

I

En un full de diari (10-VIII-1968, Vallvidrera), recollit i revisat a *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015* (2021), Joaquim Molas anota:

De fet, la cultura catalana és el resultat de molts factors: un passat irregular i sovint inservible, un joc agònic de pressions/interferències i d'intempèrie/defensa, una sèrie de contradiccions internes de difícil solució, etc. Amb tot, aquest segle ha mostrat una certa potència creadora que no sols és visible en les realitats històricament computables (Gaudí, Miró, Barraquer), sinó també en les possibilitats frustrades. Entre les frustracions, caldria posar: 1) els morts *en fleur*: Nonell, Folguera, Salvat-Papasseit, Crexells, Rosselló-Pòrcel, Esquerra, Màrius Torres o Ramon Rogent; 2) els morts prematurs: Maragall, Andreu Nin i Vicens Vives; 3) els qui, pel desordre produït per una activitat política descabellada i, tanmateix, necessària i, més en concret, per la guerra civil, han estat abocats, a partir d'un moment donat de la seva vida, a un silenci pràcticament absolut (Casals, Nicolau d'Olwer, Gasol) o a violentes fluctuacions/rectificacions: Rubió i Balaguer, Pla, Estelrich, Riquer, etc.; 4) els qui, per motius econòmics i polítics, han hagut de treballar fora del seu àmbit natural: Joaquim Nin, Duran i Reynals, Trueta, els dos Sert, Joan Coromines, Ferrater Mora... (en alguns casos, com el d'Anais, filla de Joaquim Nin, no han tingut, ja, cap mena de consciència dels orígens, tot i haver residit un temps al país); 5) els qui, per tensions ideològiques, han trencat amb el país i s'han desenrotllat en un altre àmbit cultural: Ors, Miquel Villalonga, etc. (malgrat tot, les novel·les d'Ignasi Agustí són prou superiors a les catalanes de la mateixa fusta); 6) els qui, per diverses raons, han restat

en l'anonimat més dramàtic. Morts, o condemnats al silenci, abans d'estrenar-se. Exemple? Pere Vives.¹

Molas conclou en la primera redacció d'aquest full, nou anys més tard: «El futur és una altra qüestió que està, i no està, a l'abast. Depèn del grau de voluntat que posem en la lluita, però, també en les condicions externes: demogràfiques, econòmiques, polítiques.»² Ha plogut molt d'aleshores ençà a l'hora de situar aquelles «potències» creadores que, en l'àmbit de la recerca i els estudis científics i culturals, han desenvolupat els professionals catalans més enllà del nostre país. Per una banda, la incorporació avui en dia de científics catalans en centres de recerca de referència arreu del món ha estat i és àmpliament difosa pels nostres mitjans de comunicació escrits i audiovisuals; per l'altra, de 1968 ençà hi ha hagut també un canvi substancial en el tractament de la cultura humanística que no ha estat ni és tan coneguda ni apreciada semblantment pels mateixos mitjans.

Actualment, en relació amb el desplegament de la cultura catalana humanística i artística, es disposa d'altres plataformes com ara l'Institut Ramon Llull, un organisme oficial de promoció i difusió pública, que acull la Federació Internacional d'Associacions de Catalanística amb entitats pioneres com la veterana Anglo-Catalan Society (1954) o la North-American Catalan Society (1978), i amb professionals catalans de referència com Joan-Lluís Marfany (1943) o Joan Ramon Resina (1956), representants del llegat de la nostra cultura, compartida en la majoria dels casos amb l'espanyola. Una colla de professionals, abanderats de la història literària i/o els estudis culturals de caràcter interdisciplinari que per diverses raons (professionals, econòmiques, familiars, personals) han desenvolupat (i/o continuen fent) la carrera acadèmica a l'estranger enmig sovint d'«un silenci pràcticament absolut» i/o de l'«anonimat més dramàtic» per part de les institucions públiques de la seva terra d'origen. Un historiador com Joan-Lluís Marfany ha estat absolutament clau i decisiu en la revisió i la interpretació de la cultura i la literatura catalana contemporànies que arrenca

1. MOLAS (2021: 36-37).

2. MOLAS (1977: 25).

del Vuit-Cents. Com en el seu corresponent context ho van ser també altres professionals catalans per difondre més enllà de Catalunya la nostra cultura com Felip M. Lorda Alaiz (1918-1992), Josep Miquel Sobrer (1944-2015), o el dibuixant i reconegut caricaturista antinazi Mario Armengol Torrella (1909-1995), recuperat fa poc temps per Plàcid Garcia-Planas,³ i promogut en el temps de postguerra per Josep M. Batista i Roca (1895-1978), professor del Trinity College de Cambridge. Qualsevol d'ells, deutors i marmessors del treball i el llegat cultural i artístic precedents, ha fet aportacions significatives en el conjunt dels estudis culturals catalans i espanyols.

II

O Manuel López Abellán (1938-2011), a qui vam dedicar una jornada d'estudi sobre la seva trajectòria personal i professional (24-II-2022). Abellán neix a Barcelona el 20 d'agost de 1938, a les acaballes de la Batalla de l'Ebre i un mes abans del comiat forçat de les Brigades Internacionals; és el tercer de quatre fills (Emilio, Fernando, Manuel, Paquito/Francesc) d'un matrimoni establert a Barcelona en l'etapa republicana. Manuel, el pare de San Fernando de Cádiz, i Concepción, la mare de Cartagena (Múrcia), viuen en un «quart de casa» del carrer dels Mariners, al barri de la Barceloneta.

Les primeres beceroles, Abellán les deu aprendre en una escola de l'església de Sant Miquel del barri fins que, en copsar el bon funcionament i interès en els estudis, un membre eclesiàstic aconsella els pares que el seu fill entri com a intern al Seminari Conciliar de Barcelona, amb estades també al Seminari Menor de la Conreria de Tiana, on s'està a partir del curs 1951-1952 fins al curs 1959-1960, segons consta en el certificat signat pel prevere Joan Pelegrí, secretari dels Estudis del Seminari Conciliar, el 3 de setembre de 1968. En l'endemig, conclou el batxillerat superior el 1957, en examinar-se a l'Institut Ausiàs March de Barcelona. Abellán no arriba a fer els vots, tal vegada per haver-se implicat en qüestions de caràcter polític i social, en l'època

3. «Cabaret Voltaire» (2021: 10).

del bisbe Gregorio Modrego (1890-1972), i/o per evitar també fer el servei militar obligatori, abandona el seminari. Segons el seu germà Francesc (1946) se'n va durant un temps amb un amic a Cartagena i, més tard, camins de França, s'instal·la a Montpeller, on contacta amb la realitat d'un exili republicà completament arrelat després d'haver participat amb la resistència contra el nazisme.

És difícil saber què va fer exactament, quins van ser els moviments d'Abellán fins al 1964. La documentació escrita i oral, segons el fons personal conservat al CRAI Biblioteca Pavelló de la República, informa en tot cas que entre 1962 i 1963 obté un certificat de llengua francesa (primer grau, opció general) i un diploma d'estudis francesos en l'opció de literatura. Justament, el 1963, el seu títol de batxiller espanyol és reconegut com a equivalent al «baccalauréat de l'enseignement secondaire français». Entre 1964 i 1965 fa estudis de ciències econòmiques i socials, i sota la direcció d'Henri Desroche (1914-1994), es diploma amb un estudi sobre «Approches morphologiques du catholicisme espagnol» (1966) a l'École Pratique des Hautes Études de París (EPHE), on treballa alhora d'assistent de recerca del director del seu treball. Desroche és una figura cabdal en la formació d'Abellán. Com a dominicà, en vida de Pius XII publica *Signification du marxisme* (1949), que és retirat de la venda i el converteix en un suposat filomarxista. Desroche abandona l'hàbit dominicà i esdevé un important sociòleg de les religions i un dels responsables de convertir la VI secció de l'EPHE en la École des Hautes Études en Sciences Sociales.

Acabats els estudis a França, és contractat com a col·laborador científic del Centro de Planificación y Desarrollo de la Universidad de Carabobo de Valencia a Veneçuela el 1967, on viu amb Martha Zondervan (1940), una pintora holandesa a qui ha conegut a França. Quan tornen, s'instal·len als Països Baixos; entre 1968 i 1970 fa classes de francès i espanyol a l'Escola Especial Superior d'Agricultura i al Meao Leeuwarden, i fa també d'ajudant científic de literatura i cultura espanyoles a la Universitat de Groningen.

El destí personal i professional de Manuel L. Abellán canvia quan a partir de 1972 es trasllada a la Universitat d'Amsterdam, on comença a treballar amb Felip M. Lorda Alaiz, nebot de Felipe Alaiz de Pablo (1887-1959), un destacat líder anarcosindicalista exiliat a França el 1939.

Lorda Alaiz, que havia estat soldat de l'exèrcit republicà en els fronts de Terol i l'Ebre, es llicencia posteriorment en Filologia Clàssica a Madrid (1945), i entre 1948 i 1949 treballa a Utrecht com a corresponsal a Holanda de l'agència Pyresa de Madrid. Retornat a Espanya el 1953, el servei espanyol de la BBC el contracta i s'installa a Londres (setembre 1955 – agost 1960). Entre 1960 i 1977, s'incorpora inicialment com a docent de llengua i literatura espanyoles a la Universitat d'Amsterdam, on se celebra el segon Col·loqui Internacional de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (1970), de què Lorda és membre fundador. La trajectòria de Lorda, en relació amb la cultura catalana, és important. Amic de joventut de Manuel de Pedrolo, facilita la difusió primicera de l'obra teatral del targarí en la cultura anglosaxona,⁴ i és autor d'una tesi doctoral, dirigida pel doctor Antoni M. Badia i Margarit, sobre la traducció de *L'Odissea* per Carles Riba, defensada a la Universitat de Barcelona el 1968.

Lorda Alaiz deixa empremta en Abellán, un jove sociòleg barceloní format a la universitat francesa que, a finals de la dècada de 1970, substitueix en la càtedra Lorda, retornat a Espanya com a diputat del PSC a les Corts Generals del 1977. Abellán reprèn i culmina la recerca inicial de Lorda sobre la censura en el context de la dictadura franquista, un règim de repressió política i cultural, i es converteix en el punt de partida indispensable i de referència dels estudis posteriors sobre la censura d'altres investigadors. A partir del 1976, Abellán accedeix a l'arxiu del Ministerio de Información y Turismo per consultar els expedients relacionats amb la censura i fotocopiar-ne uns quants, abans del trasllat a l'Archivo General de la Administración d'Alcalá de Henares; el resultat és el llibre *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* (1980). Un any més tard de la publicació del llibre de referència en els estudis de censura, es doctora en Estudis

4. Vegeu «Manuel de Pedrolo en el record» (1990: 39-40). «Presentación de Manuel de Pedrolo» (1961: 1-2). A la revista *Papeles de Son Armadans*, que dirigeix Camilo José Cela, publica els seus assajos sobre el nou teatre anglès, com també fa a *Primer Acto*. Arran de la seva estada a la BBC, coneix Martin Esslin, i li fa conèixer els textos dramàtics de Pedrolo, que li serveixen per incorporar-lo al seu llibre sobre *The Theatre of the Absurd* (1960).

Ibèrics a la Universitat de París VIII amb una tesi sobre *La censure franquiste comme conditionnement de la production littéraire espagnole (1939-1976)*. Fins a la seva mort (2011), Abellán no para de promoure a la universitat la recerca i la difusió sobre les cultures catalana i espanyola, dirigeix treballs de recerca, organitza simposis internacionals sobre literatura espanyola i catalana, i funda la revista *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, entre altres activitats. Cinc anys abans de la seva mort, fa suport a José Andrés de Blas en la creació la revista *Represura: Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*.

III

Quan vam pensar en l'organització del Simposi Internacional «Manuel L. Abellán, mestre de la història cultural» (24-II-2022) a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans, des del primer moment considerem la necessitat d'oferir una aproximació personal i professional a Manuel L. Abellán amb la presència d'estudiosos i amics que coneixen i/o han seguit de prop la seva trajectòria. Per començar, des d'un punt de vista personal i professional, el periodista i fotògraf Albert Cañagueral Rey, i els professors Josep Lluís Orts-Molines i Núria Arbonés Aran, hi van contribuir de grat. El primer, un noi del barri de Sant Andreu —com Abellán ho és del de la Barceloneta—, explica a «Semblanza de Manuel» la història d'amistat entre tots dos, iniciada arran de la publicació de *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, entre 1981 i 2016 per camins d'Holanda, França i Catalunya fins al trasllat del seu llegat al Pavelló de la República de Barcelona el 2016, col·laborant en el conveni signat per Constance Kuijpers, vídua d'Abellán. Orts-Molines i Arbonés Aran se centren, a «El mestratge entre els estudiants i col·legues a la Universitat d'Amsterdam», en la vida acadèmica d'Abellán i el seu paper com a impulsor del lectorat de català a la universitat, de què tots dos van ser lectors. Construeixen un relat sentit d'afecte i reconeixement cap a Abellán i el seu treball, amb el suport documental de les enquestes fetes a antics alumnes i col·legues de la universitat com Jeroen Oskam o Lidwina M. van den Hout-Huij-

ben, entre d'altres, en què es valora la interdisciplinarietat en la recerca i el mètode en la seva tasca docent i investigadora.

En segon lloc, els estudis d'Olívia Gassol, José Andrés de Blas, Cristina Suárez Toledano i Fernando Larraz permeten acostar el lector a la formació acadèmica d'Abellán i als resultats i les derivacions de la seva activitat investigadora en els estudis d'història cultural sobre la censura durant la dictadura franquista. L'aportació d'Olívia Gassol, «Des de París i Amsterdam. Manuel L. Abellán, precursor de la història cultural», és indispensable per conèixer les bases metodològiques i historiogràfiques d'Abellán, vinculades a la sociologia, l'estructuralisme i el marxisme que tanta influència van exercir en els universitaris europeus a partir de la dècada de 1960. Les influències d'intel·lectuals i acadèmics francesos com Robert Escarpit, Lucien Febvre o Lucien Goldmann, però també d'Antonio Gramsci o Georges Gurvitch, sense oblidar *Sociología del consumo literario* (1974), un estudi fonamental d'Enrique Gastón, li serveixen per elaborar un mètode personal de recerca sobre el passat i el present des d'una actitud inequívoca de compromís social. Al seu torn, José Andrés de Blas, a «La producción escrita de Manuel Abellán: una interpretación de la censura», compara *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* amb el conjunt dels seus articles, i se centra en conceptes i idees originals que Abellán incorpora en el seu treball, com ara el fet que la censura té un caràcter universal i aflora en tota mena de societats conegudes, en què no s'ha d'obviar el factor de la repressió política i cultural.

Un cop situada la formació i el mètode emprat per Abellán com a investigador, Cristina Suárez Toledano ofereix a «Balance critico de los estudios sobre la censura editorial franquista» una àmplia selecció d'estudiosos i obres publicades sobre el tema, amb posterioritat a les aportacions d'Abellán, basades en contribucions (història, filologia, traducció, estudis de gènere) de casos concrets o en la importància que la repressió cultural significa en el treball dels editors i autors. Per la seva banda, Fernando Larraz analitza a «Manuel L. Abellán, la censura editorial y los estudios literarios en la actualidad» el ressò de les aportacions pioneres d'Abellán en el camp dels estudis literaris, el seu seguiment i la seva superació per part d'estudiosos que han completat l'anàlisi de la censura durant el règim franquista i posteriorment. En

qualsevol cas, per a Larraz, els estudis d'Abellán continuen sent una font de referència per a la recerca literària sobre la censura franquista.

En tercer lloc, Mireia Sopena exposa a «La censura vista pels escriptors catalans. Una aproximació crítica a un estudi inèdit» el resultat de l'enquesta que en els primers anys setanta Lorda Alaiz i Abellán van enviar a seixanta-dos escriptors catalans per estudiar el tema de la censura i l'autocensura, abans que Abellán accedís als arxius de censura; l'enquesta només va ser resposta per vint-i-dos autors. Es tracta del primer estudi sobre la censura franquista des de la perspectiva de la sociologia literària. Per tancar l'estudi sobre la trajectòria intel·lectual i acadèmica de Manuel L. Abellán, Olga Giralt i Esteve i Lourdes Prades Artigas, ofereixen una aproximació historicobibliogràfica de Manuel L. Abellán a partir del Fons personal dipositat al CRAI Biblioteca Pavelló de la República (Universitat de Barcelona).

IV

En una carta aplegada per Francesc Parcerisas (26 agost 2009), de Bloomington estant i mentre espera el retorn a «la dolça Catalúgnia», Sobrer expressa als seus amics un sentiment que tal vegada Abellán, establert els últims anys a Sureda (Catalunya Nord), hauria pogut compartir perfectament:

No recordo qui va dir que un que s'exilia acaba sent estranger a dues terres, i potser és el meu cas. Però de tota manera m'aconsola, i molt, saber que tinc amics a dues bandes de l'Atlàntic. Us passo aquesta nota (i disculpeu el missatge col·lectiu, i, ai las, no trobo el correu d'alguns encara!) per dir-vos que he tornat, tot sencer, a un Bloomington ple de verd i d'esperances i que m'hi estaré fins a finals de gener o començos de febrer (si tot va segons els plans), quan em tocarà el retorn a la dolça Catalúgnia. I voldria agrair-vos un cop més les amabilitats que heu tingut amb mi durant aquests mesos passats. Us desitjo un bon final d'estiu i tota mena de *parabens*. Fins a la propera, Josep Miquel.⁵

5. *Epistolari* (2020: 505).

El reconeixement del lligam dels investigadors catalans forjats a l'estranger, durant i després de la dictadura franquista, amb el seu país d'origen no només se circumscriu a la seva activitat professional, sinó també a l'àmbit més personal, a un pregon sentiment d'absència i enyorança del país, la terra, la pàtria, que la nostra literatura de Jordi de Sant Jordi ençà ha sabut expressar. En el cas de Manuel L. Abellán es dona un factor compartit amb altres col·legues, que explica la majoria dels seus moviments personals i professionals. Com altres agents de la cultura, nascuts en un període semblant o proper al seu, Abellán és fruit d'una cultura de barri barcelonina, que comparteix amb nois del Raval, com Joaquim Marco (1935-2020), Manuel Vázquez Montalbán (1939-2003), Terenci Moix (1942-2003), Josep M. Benet i Jornet (1940-2020), o del Poble-sec, Joan Manuel Serrat (1943). Tots ells membres de les classes subalternes, fills o no de la immigració, constitueixen la primera promoció de professionals de la cultura educats en el primer franquisme amb el dur record de la desfeta de l'ideari republicà. Com assenyala Vázquez Montalbán a propòsit del primer Serrat:

Los componentes sociales, histórico-tradicionales, las incidencias históricas comunitarias, todo ayuda a conformar una conciencia popular que termina de perfilarse en el contacto con un paisaje urbanístico característico y en el sistema de convenciones de comunicación que establecen desde la especial educación que se recibe en el colegio del barrio, hasta los elementos de vestuario que distribuye la tienda más acreditada del mismo. Todos estos componentes se repiten en los restantes barrios barceloneses y en cualquier barrio de cualquier ciudad. Y en este aspecto, la cultura de barrio que ha ilustrado la sentimentalidad de Serrat es equiparable a la que ha ilustrado a Terenci Moix de la calle Joaquín Costa o al Joaquim Marco de la calle de la Aurora. Pero en Moix y en Marco inciden después otras motivaciones culturales con más mayúsculas.⁶

Si fem una ullada ràpida a l'activitat literària i artística posterior de tots, es cospa una presència constant del sistema de vida personal i col·lectiu que es viu a Barcelona especialment durant les primeres dècades

6. VÁZQUEZ MONTALBÁN (1973: 11).

de la dictadura. Abellán, però, és un noi de barri diferent. La seva condició de seminarista n'és el factor decisiu i potser una de les raons o un dels factors d'una dedicació professional que el duu a la sociologia i a estudiar, posem per cas, de ben jove el catolicisme espanyol que ell ha conegut personalment. El pas de la sociologia cultural a la literària i d'aquesta a interessar-se per la censura assenyalava el mateix interès que els seus coetanis per comprendre les bases d'un règim polític de repressió cultural i política que els abraça a tots. D'una banda, el seu interès per revisar historiogràficament el realisme social als *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios* (1993), i convidar historiadors més joves que ell com Mariano de Paco (1946), Manuel Aznar Soler (1951), Oscar Barrero (1961) i Jordi Gracia (1965). De l'altra, bastir els ponts de diàleg entre la cultura espanyola i la catalana, aconseguir la creació d'un lectorat en llengua catalana a la seva universitat, i organitzar unes I Jornades de Cultura Catalana (28/29-IV-1994) amb Josep Coderch, Josep Benet, Ignasi Riera, Jordi Castellanos o Boj de Nijs.

Quan s'escolten els primers discos de Serrat en català o en castellà, es fullegen els articles periodístics i es rellegeixen *Crónica sentimental de España* (1971) i *La penetración americana en España* (1974), de Vázquez Montalban, la trilogia de les *Olors* del teatre de Benet i Jornet, o els estudis sobre la censura d'Abellán, la percepció del receptor és sempre la mateixa: tots (i altres, esclar) reconstrueixen des de la distància o la proximitat física, amb accents, llengües, sentiments i esperits distints, en la seva obra literària, artística o assagística etapes i episodis dels més dolosos viscuts durant la dictadura franquista a Barcelona, a Catalunya i Espanya. Tots, fills d'una cultura de barri republicana i progressista, la dels vençuts per la força de les armes, ves a saber si avui ja no desapareguda del tot.

BIBLIOGRAFIA

- «Cabaret Voltaire» (2021): «Cabaret Voltaire. Tinta catalana contra Hitler», *La Vanguardia* (25/26-XII), p. 10.
- Epistolari* (2020): *Epistolari Francesc Parcerisas & Josep Miquel Sobrer*, a cura de Francesc Parcerisas, Lleida: Punctum.

- «Manuel de Pedrolo en el record» (1990): «Manuel de Pedrolo en el record», *Avui* (28-VII), ps. 39-40.
- MOLAS (1977): Joaquim Molas, «Diari 1962-1976. Fragments», *Serra d'Or*, núm. 212 (maig), p. 25.
- MOLAS (2021): Joaquim Molas, *El mirall de la vida. Dietari 1956-2015*, edició de Rosa Cabré i Maria Capdevila, Barcelona: Edicions 62.
- «Presentación de Manuel de Pedrolo» (1961): «Presentación de Manuel de Pedrolo», *Norte. Revista Hispánica de Amsterdam*, any II (1 octubre), ps. 1-2.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN (1973): Manuel Vázquez Montalbán, *Serrat*, Madrid: Júcar.

SEMBLANZA DE MANEL
ALBERT CAÑAGUERAL REY
Periodista

El día en que conocí a Manuel L. Abellán no fue un día cualquiera. «Es un profesor español de la Universidad de Amsterdam que acaba de publicar un libro sobre la censura franquista y da para mucho», me había dicho un colega periodista por teléfono desde Barcelona. Toda una invitación a ponerme rápidamente en contacto con aquel personaje y concertar una cita para hacerle una entrevista en su propia casa de Monnickendam, un antiguo pueblo de pescadores situado en la provincia de Holanda del norte. Debo reconocer que no sabía nada sobre él y su obra. Por aquel entonces, yo vivía en La Haya en tiempos donde aun no existía internet.

Al menos, estaba al tanto de la política censoria bajo la dictadura, bastante familiarizado con la Ley de prensa e imprenta decretada en 1966 por Manuel Fraga Iribarne, a la sazón ministro de Información y Turismo. «Libertad para mantener limpia España, no para mancharla», celebró el ministro su ley Fraga, conocida también como el artículo 2, por estar inspirada en el artículo 2 del Fuero de los Españoles que proclamaba: «Todo español podrá expresar libremente sus ideas mientras no atenten a los principios fundamentales del Estado.» Así, se levantó la censura previa dejando en manos del gobierno la facultad sancionadora, aplicable de inmediato, desde el secuestro de las publicaciones hasta la suspensión, incluso la inhabilitación a cualquier periodista con más de dos sanciones. Poco se iba a imaginar el profesor Manuel L. Abellán que años más tarde acabaría topándose con Fraga, ya presidente de la Xunta de Galicia, y su memoria legendaria. «El de la censura», le reconoció el político. La réplica del historiador tuvo más miga: «No. El de la censura es usted.»

¡Qué historia la de aquel día de finales de un verano casi tropical de 1981! De entrada, nunca dije: «Manolo, presiento que este es el co-

mienzo de una hermosa amistad.» Solamente me encontraba a media mañana a las puertas de una casa como de cuento del siglo XVIII frente a un hombre a lo Bogart (es un decir), aunque sin americana, con pinta de galán de cine en blanco y negro, gafas de sol, bigote frondoso, nariz algo chata, voz bien timbrada y cigarrillo entre los dedos. No hizo falta andarse con remilgos. Hubo buena sintonía a las primeras de cambio. Como si nos conociéramos de toda la vida, me llevó al jardín trasero en el que estaba Connie, su mujer holandesa, embarazada de cuatro meses. Aquel día, que acabó de noche sin haber hablado de la censura, eso sí: bien comidos, mejor bebidos y casi afónicos, empezó a tejerse una suerte de amistad fraternal entre nosotros que iría más allá del final de su vida.

Al día siguiente, volví de buena mañana a casa de Manuel L. Abellán y Connie para ver si podíamos hacer la entrevista que no fue posible. Manuel ya era Manel. Y su libro, titulado *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, tampoco me era ajeno. La noche anterior había salido de Monnickendam con un ejemplar de su obra bajo el brazo, aunque apenas pude leer unas pocas páginas antes de caer rendido de sueño. En el intercambio de recuerdos sobre nuestro mundillo barcelonés quedó claro que, pese a la década de diferencia en cuanto a edad, teníamos muchas cosas en común. Éramos gente de barrio con identidad propia de pueblo. «Soy de la Barceloneta», certificó él. «Soy de Sant Andreu», alegué yo. Pero ambos optamos por *tocar el dos* de España cuando nos tocó la hora de hacer el servicio militar obligatorio.

El segundo día de nuestra cita, no menos soleado que el anterior, fuimos directos al grano de la censura sin dejar de lado las buenas artes del picoteo y la bebida, mayormente vino tinto, todo ello culminado con una botella de cava brut para rematar la faena, ya de noche cerrada. En medio de la oscuridad tenebrosa del fenómeno censorio, Manel tomó la palabra y no la soltó hasta que me hubo iluminado claramente la historia de una infamia. Con la lección bien aprendida hice una larga entrevista-reportaje, que salió en portada de una revista española con un titular la mar de llamativo: «Yo bajé a los sótanos de la censura y lo he fotocopiado todo», frase nunca dicha así, literalmente, por el entrevistado, en vez del mucho menos amarillista «Viaje a los sótanos de la censura», propuesto por el periodista.

Manel tuvo una vida agitada. En 1960, se alejó de su Barceloneta querida donde había crecido y vivido con su familia en un *quart de casa*, como así se llamaban las viviendas que tenían entre 26 y 35 m² de extensión, hoy pasto de los fondos buitres. Se fue con 300 pesetas en el bolsillo y llegó a Port-Vendres huyendo del mal sueño de la mili. Pronto descubrió algo esencial: «En Francia, había un exilio que no era mi emigración voluntaria. Un exilio republicano que se integró en la sociedad francesa tanto social como políticamente, ya que rehizo su vida y participó en la resistencia contra el nazismo.» El exilio y la memoria histórica nunca dejaron de dar vueltas en su cabeza. Más de una vez se lamentó con amargura: «Un pueblo que olvida su pasado no tiene futuro.»

Aquel joven rebelde hizo carrera en París: en 1964 se especializó en sociología del desarrollo cooperativo y comunitario, ejerciendo la profesión dos años más tarde en la Universidad de Valencia en Venezuela. En 1970 puso una pica en Flandes, aunque fuera en los Países Bajos, primero en la Universidad de Groninga y luego en la de Ámsterdam, dedicándose a la sociología de la literatura y a la historia de la cultura. En solo dos días al aire libre me desgranó una parte de su vida y obra, ante el asombro de los vecinos del jardín de al lado, nada acostumbrados a semejante espectáculo de darle al pico. El fenómeno censorio dio para mucho. Y el encuentro con Manel también.

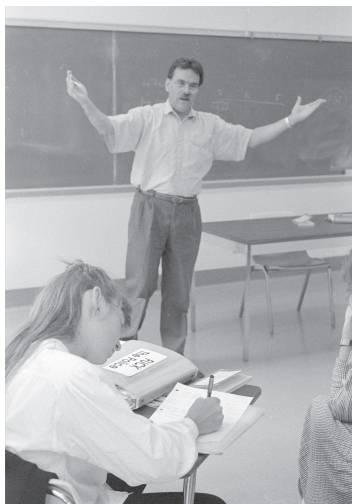
El investigador Manuel L. Abellán no andaba a medias tintas. Acaso a ritmo de bolero, de cuya letra y música gustaba, supo golpear más rápido que nadie. Dio el do de pecho, con cierta perfidia incluida, a la hora de ingeniárselas para sortear la censura y penetrar en ella hasta el fondo del armario. «Yo fui el primero en entrar en los archivos censorios en 1976 y fotocopiar todo lo que pude», solía repetir lejos de cualquier vano alarde. Sedujo a quien tocaba, ministro, secretaria o bedel de turno, con tal de llegar a reunir pruebas de la infamia. La publicación de su libro fue una bomba de relojería retardada a la sombra del bombazo del golpe de Estado de febrero de 1981. El asalto militar al Congreso no pudo con el efecto Abellán. Parecía estar a prueba de golpes. En su batalla particular por recuperar la memoria histórica estaba dispuesto a no arredrarse ante nada ni nadie. Tenía bien presente la actitud belicosa de algunos demócratas de toda la vida

que veían con malos ojos cualquier intento foráneo de tocar el tema de la censura franquista y desenmascarar a los censores.

Para muestra, un botón. La sección de español y catalán del Departamento de Estudios Hispánicos de la Universidad de Ámsterdam llevaba preparando desde 1974 un estudio sobre la relación entre censura y literatura durante los años 50 y 60. Se hizo un primer cuestionario enviado por correo en otoño del mismo año a 62 escritores catalanes. «Solo respondió la mitad de los encuestados, pero la encuesta nunca fue publicada», me diría Manel tiempo después de nuestro primer encuentro. Quien sí metió cucharada sin haber sido invitado fue el escritor y periodista vallisoletano Francisco Umbral. En la columna «Crónica de Madrid» de la primera semana de junio de 1974, distribuida por la agencia Colpisa a varios diarios españoles, dio cuenta de la recepción de una carta de Ámsterdam en «mi buzón tan politizado», permitiéndose el lujo de ver los toros desde la barrera: «Todo esto viene a cuento de que, aunque se haya cerrado Ruedo Ibérico, la universidad de Ámsterdam y otros núcleos masones y antiespañoles en el mundo se proponen no dejarnos en paz y ahora va a salir ese informe sobre la censura de libros en España.»

El profesor salió por la puerta grande a caballo de la memoria histórica y el articulista, aconsejado por el escritor Miguel Delibes: «A la censura hay que darle mucha carnaza para que, aunque quite cosas, siempre quede algo», pasó graciosamente del arribismo al dandismo cheli. Abellán se puso el mundo —mejor dicho: la censura— por montera y amargó la vida a más de un mediático que se las daba de listillo. En el programa radiofónico de mayor audiencia de España, el «Costa a costa» de Radio Nacional, el locutor Luis del Olmo preguntó de manera insensata: «¿Cómo ve un profesor como usted la propuesta del Nobel de Literatura para Camilo José Cela?» Huelga decir que la respuesta del profesor dejó muda a la estrella de las ondas, muy en la línea de la que me había dado en cierta ocasión propicia: «Sería el colmo que llegáramos a tener un Nobel que ha sido un represaliador de la libertad de expresión, un censor de revistas.» Del Olmo pasó de inmediato a otro tema. El arribista Cela continuó haciéndose el sueco hasta colmar su egotismo con el premio Nobel.

En la Universidad de Berkeley (1992).

Foto: Albert Cañagueral Rey

Abarcar treintasete años de régimen censorio en un libro de unas trescientas páginas resultó ser una empresa titánica en la que Manel tuvo que practicar investigaciones sobre un terreno minado antes de ponerse manos a la obra, culminada por Connie, su mujer, «que ha mecanografiado y corregido contra viento y marea». El tiempo ha puesto la obra en su lugar, como libro de culto, canónico, por mucho que suene a sagrada escritura. A lo largo de los años 80 y 90, embarcado en sus conocimientos históricos y sociológicos, organizó simposios y mesas redondas internacionales sobre cultura y literatura peninsulares en Ámsterdam. Viajó también a Estados Unidos donde impartió clases en la universidad de Nebraska-Lincoln y la universidad de California, en Berkeley. Su fama de investigador del fenómeno censorio le llevó a hacer bolos, por decirlo artísticamente, como conferenciante en las universidades de Nueva Orleans (Luisiana) y Carolina del Norte (Chapel Hill).

Recuerdo en especial el congreso internacional del 8 y 9 de junio de 1989 bajo el título de «Medio siglo de cultura: exilio, franquismo y

democracia» con la intervención de ponentes de América y Europa. Una vez más, se mostró preocupado por «este país anegado en la temporalidad de lo actual que no acaba de recuperar su memoria histórica ni sienta bases sólidas para el futuro». Y aventuró la siguiente hipótesis: «Lo aberrante de la democracia es que nos haya hecho recuperar la libertad y esa libertad ha conllevado la total indiferencia por el pasado histórico inmediato.» Uno de los ponentes, el escritor y periodista Manuel Vázquez Montalbán, cargó contra la posmodernidad: «Esa tentación omnipresente de decir que la historia ha terminado.» Como no podía ser de otra manera, hizo suya la vía Abellán: «Escribir la verdad sobre una época significa escribirla ahora por quienes la han vivido.»

Igualmente significativo fue su paso por otro congreso celebrado en Valencia y Segorbe del 13 al 17 de diciembre de 1993 en homenaje al escritor Max Aub, muerto en el exilio mexicano en julio de 1972. De nuevo, con su tema estrella de la recuperación de la memoria histórica, siempre presente en los debates y las charlas con el centenar de investigadores universitarios de Europa, Latinoamérica, Estados Unidos y Canadá, que se dieron cita en aquella conferencia magistral titulada «Max Aub y el laberinto español». «Que daño no me ha hecho, en nuestro mundo cerrado, no ser de ninguna parte», se exclamaba Aub entre dos realidades, la de ser escritor español y escritor valenciano, que «además de parecerme bien, es verdad». Con los pies por delante, Manel se adentró otra vez en las entrañas de la gallina ciega del exilio y se vio reflejado en el laberinto mágico del escritor valenciano, que solía decir: «Se es de dónde se hace el bachillerato.»

En la primera mitad de la última década del siglo xx, Manel vio llegada la hora del retorno a su tierra de origen mediterráneo. Corrían tiempos de burbuja inmobiliaria y a una mente en ebullición como la suya le sulfuró tanta mezquindad chapucera. «Menudo país de chorizos», sentenció en una ocasión, harto de buscar de manera infructuosa el lugar para vivir la jubilación en paz. Todo un especulador del ramo quiso venderle una masía supuestamente gótica, casi en ruinas, a precio de oro. Así que optó por la retirada sin ganas de seguir combatiendo. Pronto, en 1994, obtuvo su premio gordo al otro lado de la frontera, cerca de Portbou y la Jonquera. Una casa con vistas y jardín

embosquecido en el llamado Valle Feliz, a las afueras del pueblo de Sureda y a los pies del Puig Neulós (1.256 m), el pico más alto de la sierra de Albera. Bien situada en el corazón de la memoria histórica: junto a un antiguo camino de contrabandistas y exiliados españoles de la guerra civil.

En el despacho de casa, en Sureda (2008).

Foto: Albert Cañagueral Rey

En 1999, Manel y yo emprendimos algún que otro corto viaje por los caminos fronterizos de la comarca del Alt Empordà donde las rutas del exilio español parecían a punto de cobrar interés turístico. «Nada recuerda ni rinde homenaje a las víctimas republicanas», constató Manel antes de añadir lo siguiente: «En España, seguramente gracias a la naturaleza de la —digamos— ejemplar Transición española, los únicos monumentos erigidos y mantenidos son los franquistas. Una transición donde todo comienza de nuevo sin que haya cambiado nada.» Lo tenía claro: «Esto explica el desinterés oficial por la recuperación de la memoria histórica. El olvido y la negligencia con la memoria del exilio es el precio de la Transición.» Algo parecido a lo que ocurría con el «casi genocidio del franquismo respecto a la cultu-

ra catalana», en palabras suyas, «que continúa sin ser estudiado por causa también de la apatía, la indolencia y los intereses estrictamente económicos».

Siguiendo en los mismos caminos de frontera, otro día cruzamos el puente sobre el río Major, en Albanyà, y ante nuestros ojos apareció una placa conmemorativa de su inauguración por el presidente de la Generalitat, Jordi Pujol, en 1995. Un poco más adelante, a la entrada del pueblo francés de Coustouge, una especie de menhir monumental recordaba a los 70.000 republicanos que pasaron por allí, camino del exilio, huyendo del franquismo. «Es incomprensible que a casi veinticinco años vista de la desaparición de Franco, el gobierno de la Generalitat no se haya decidido a rendir el homenaje que se merecen todas aquellas víctimas de la Guerra Civil», resumió Manel a la perfección el estado de estupor que nos embargaba.

Desde su lugar de retirada, contemplaba a suficiente distancia las cosas del otro lado sin perder su sentido crítico. Tenía a su alcance el mercado de Figueres, la escapada a Barcelona, incluso el bar de Portbou para ver el partido del Barça en televisión. Aquel profesor que ponía el acento en tener las ideas claras y precisas, tal como quedó reflejado en su libro sobre la censura, se hacía cruces del guirigay reinante en un país de charlatanes de medio pelo. A un polemista temible de su talla, practicante de la duda metódica y el proceso dialéctico, tanta miseria intelectual le sacaba de sus casillas. Como buen epicúreo, tenía conocimiento y opinión. Si era preciso, recurría al sofisma para llevar su razonamiento hasta el agotamiento del adversario. Nada mejor que vino tinto y cava brut para gozar del placer de una charla casi interminable, como aquella del primer día en que le conocí. Con el tiempo, aprendí a callar cuando Manel, después de liar ceremoniosamente un pitillo, levantaba con suavidad el dedo índice para afirmar en neerlandés: «Dat is pertinent niet waar», algo así como «Ese argumento sobra y no es aquí pertinente». Tocaba escucharle y dejarse de historias.

EL MESTRATGE ENTRE ELS ESTUDIANTS
I COLLEGUES A LA UNIVERSITAT D'AMSTERDAM

NÚRIA ARBONÉS-ARAN

Universitat de Ciències Aplicades d'Amsterdam

JOSEP LLUÍS ORTS-MOLINES

ROCvA – College Centrum

Con diez cañones por banda, | viento en
popa a toda vela, | no corta el mar, sino
vuela | un velero bergantín | [...] en todo
el mar conocido | del uno al otro confín.
Fragment de «Canción del pirata»

José de ESPRONCEDA (1846)

COM COMENÇAR...

Per a nosaltres, la participació en el simposi d'homenatge a Manuel L. Abellán celebrat a l'Institut d'Estudis Catalans a Barcelona el 24 de febrer de 2022 va ser una de les coses més maques i especials que ens han passat els últims anys. Ho diem amb solemnitat i amb tota sinceritat, sentint-nos deutors d'Abellán —i mantindrem Abellán però Manuel, Manel, han estat també els noms amb què normalment hem anomenant Manuel L. Abellán en parlar entre nosaltres a Amsterdam.

Reconèixer la profunditat i l'autenticitat del seu mestratge és un honor per a tots nosaltres —estudiants, col·legues i amics de la Universitat d'Amsterdam(UvA). Contribuir a l'atenció i la durabilitat del seu llegat com a mestre és —i ha estat també per a nosaltres— una assignatura pendent.

RECORDANT I MEMORANT

Mentre escrivim aquestes paraules, i així també ho vàrem sentir durant el simposi quan per exemple Albert Cañagueral Rey parlava

de l'amic Abellán, sabem que molts dels que l'hem conegut personalment no podem reprimir una rialla recordant la impressió de les primeres trobades. Els comentaris aguts, mig irònics i aquella mirada que els acompanyava: l'Abellán tenia un posat i una personalitat que no deixava indiferent!

Efectivament, les primeres trobades amb l'Abellán a la Universitat d'Amsterdam solien començar amb una primera salutació inoblidable. Frases com: «tu, què fas aquí, desgraciat/desgraciada?». O, quan ja després de conèixer-nos una mica més com a nous estudiants, marxava i ens deixava amb un: «Feu bondat». Com dient: «sisplau, gaudiu i no feu massa bondat».

Podria ser difícil dir per què justament aquestes frases —sovint desconcertants— han estat l'inici de llargues relacions de respecte, mestratge, col·legialitat i, a la llarga, també d'amistat. En comentar i demanar a antics companys amics i col·legues a Amsterdam la seva relació amb l'Abellán, hem pogut constatar de nou com aquests gestos i les peculiaritats del seu llenguatge han passat a formar part indescrutable del seu estil i del nostre respecte i reconeixement com a mestre.

Les paraules de l'Abellán com «què fas aquí, desgraciat/desgraciada?», els missatges contradictoris com «t'he posat un 9 per a aquesta porqueria de treball» significaven trencar el gel i eren a l'hora un permanent acte de benvinguda. Molts són els testimonis. Sil Hooiberg ens comentava com després d'haver entregat un treball, l'Abellán el va convocar al seu despatx i el va convidar a posar-se la nota ell mateix. El Sil, que es pensava que per aquest mètode trauria un excel·lent, no va arribar a més d'un 7 —i això que el Sil era bo—.¹ Mazdy Kouddstaal, des del secretariat del Departament d'Hispaniques, a dues passes del despatx de l'Abellán, sentia les històries i somreia. També ella sabia que per a molts entrar en aquest «món Abellán», i en aquell despatx amb vistes al canal Singel ple de llibres, documents, diaris apilats i enorme ordinador, era endinsar-se en un àmbit constituït pel desconcert, la col·legialitat, el tracte directe, l'alegria de viure i l'acceptació de la imperfecció com a condició humana.

1. Més segurament corroborarien experiències: Alicia Román, Patricia Gaviria, Frans Oosterholt, Tatiana Moyano, Machteld van Hulten, Brechtine Detmar, entre d'altres.

Ensenyar i acollir en un ambient desenfadat i instigador, obrir portes, compartir cerveses i converses al bar amb estudiants i col·legues, sentir respecte en expressar inquietuds i dubtes. Tot plegat, l'Abellán ens va ensenyar que bàsicament tots depenem de forces més grans que l'individu, forces com són ara l'interès per saber, el compromís intel·lectual i cívic, l'amistat i l'amor. En aquest sentit també va ser meravellós que conèixer l'Abellán pogués significar accedir a dimensions més privades de la seva vida, dimensions inestimables: conèixer l'Abellán era també conèixer la Connie i la Sana, amb qui el Manuel va trobar —i citem de memòria— «les millors companyes en la vida».

TANGIBILITAT, I LA IMPORTÀNCIA D'ENTENDRE ESPAIS I RUTINES

L'Abellán ens ensenyava que l'entorn i els entorns en els quals un es mou influencien la manera de veure les coses i fins i tot, també, les perspectives d'investigació. És significatiu que el món Abellán fos explícitament constituït per una geografia de llocs específics, una cartografia del que podríem dir «**les rutes Abellán**», accessibles en aquest codi QR. Ens fa gràcia que tots de fet sabem amb prou detall com era exactament la ruta Abellán marxant des de Monnickendam, on vivia amb la Connie i la Sana, fins a la Facultat, a Amsterdam. Afegia que si algú li volia fer un atemptat no seria gaire difícil.

Que ho recordem tan bé vol dir que ens ho havia explicat unes quantes vegades amb detall —i que clarament sabia captar la nostra atenció—. Les rutes Abellán captivaven perquè eren repetitives per convicció, mai per avorriment. L'Abellán convenia mostrant que els costums i la rutina poden ajudar a sistematitzar i que cada dia, encara que facis el mateix, descobriràs coses noves.

Cal admetre, doncs, que internalitzar-nos en la quotidianitat espacial de l'Abellán tenia una funció important. És interessant sentir que de fet molts de nosaltres encara tenim la sensació que podem reproduir remarques i lliçons del passat i alhora fins i tot aventurar el que l'Abellán pensaria o diria a propòsit de temes actuals com ara

el canvi climàtic (els hivernacles del paisatge al pòlder li presentaven dubtes i consideracions vàries); la situació política al Països Baixos (a hores d'ara, incloent l'establiment de moviments neopopulistes i d'extrema dreta); el paper d'Europa en relació amb el món; la guerra a Ucraïna...

Tot plegat vol dir que el seu mètode i el seu estil ens resultaven consistents i reflectien una manera concreta de ser, experimentar, observar, analitzar, reflexionar, veure el món i desenvolupar ciència. Tanmateix, caldrà fer un pas més enllà. Tal com expressen els organitzadors del simposi, i amb ells també els ponents i altres participants, per tal que aquest mestratge transcendeixi i pugui gaudir de l'atenció que encara es mereix, caldrà fer un esforç suplementari. Caldrà sistematitzar, reeditar i remediatar el llegat de la seva feina.

AIXÍ, DONCS, COM PERPETUAR I CONTINUAR
EL LLEGAT DE MANUEL L. ABELLÁN

Com apuntàvem, també per a nosaltres a Amsterdam, la preservació i la continuació del mestratge de l'Abellán és encara una assignatura pendent. Gràcies a les diferents ponències i intervencions durant el simposi vam aprehendre de nou la urgència i també la concreció de línies a seguir. Els esforços fets per arreplegar la biblioteca i material de l'Abellán al Pavelló de la República, com van explicar Lourdes Prades i Olga Giralte durant el simposi, són lloables i al mateix temps engrescadors i estimulants. Alhora, les tasques desenvolupades per una nova generació d'investigadors a Alcalá de Henares, per exemple, ja indiquen que algunes de les pautes d'estudi esquematitzades pel mateix Abellán estan —i podrien seguir sent— completades per una nova generació d'investigadors, com recull Cristina Suárez Toledano en aquest volum.²

Per la nostra part, des d'Amsterdam, som conscients que ens queden pendents entre altres coses un enregistrament més sistemàtic d'una sèrie de conceptes bàsics del mestratge de l'Abellán a la UvA,

2. Veg. també GASSOL BELLET i SOPENA (2017).

anotant també una sèrie de línies de possible evolució i sistematització que sens dubte ajudarien a una pervivència més extensa del mestratge i mètodes del l'Abellán com a mestre, i ens permetrien dissenyar nous camins de continuïtat en les investigacions iniciades sota la seva direcció.

Així doncs, en els apartats següents, després d'una petita introducció biogràfica de l'Abellán a la UvA anirem elaborant una sèrie de punts que creiem que han estat essencials en el seu mestratge d'aleshores i que, al mateix temps, ressonen en la tasca i el desenvolupament de nous mètodes d'estudi a Amsterdam i d'arreu, com ara els estudis europeus, les ciències de les idees i imaginaris, la interdisciplinarietat i la dissolució de les divisions entre lletres i ciències, els nous esforços en els estudis de la censura i, *last but not least*, el reposicionament de l'estudi de Catalunya i dels Països Catalans, incloent les qüestions de reputació, imatge i identitat com a nació a Europa i en el món actual.

L'ABELLÁN A LA UVÀ

Manuel L. Abellán, doctor en Estudis Ibèrics per la Universitat de París VIII, va treballar a la UvA com a professor durant vint-i-cinc anys (del 1975 fins al 2000). Se n'acomiajà en un acte especial, molt al seu gust, on va fer un resum de tot allò que l'havia ocupat durant els seus anys com a professor i investigador: cap de recerca d'Estudis Hispànics a la UvA, editor de les publicacions *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios* (CIEL), entre d'altres, i iniciador del lectorat de català a Amsterdam.

En aquell acte, també el professor catedràtic d'Estudis Europeus, Joep Leerssen, va referir-se a la importància de l'obra de l'Abellán per la seva aportació a l'enteniment de l'emergència de les nacions europees i el desenvolupament i l'actualització dels discursos nacionals en el que gradualment s'anava anomenant l'Europa de les Nacions.

Creiem essencial referir-nos a aquest acte de comiat de la Universitat d'Amsterdam com fet «al seu gust» perquè d'alguna manera era revelador de les circumstàncies i l'entorn on es va desenvolupar la feina del professor Abellán a la UvA, on va ser un dels membres més

importants del Departament d'Hispaniques a Amsterdam —ningú no li negava l'autoritat— i, al mateix temps, i sens dubte, controvertit.

Abellán era, efectivament, un *rara avis* al Departament d'Hispaniques de la UvA. Tal com molts sovint vàrem sentir dir a l'Abellán —i va ser molt emotiu sentir que aquesta frase fins i tot va quedar gravada en el programa a la televisió catalana projectat durant el simposi—,³ l'interès de l'Abellán per al estudis hispànics «no se centrava en Lope de Vega». Al·lusions com aquestes, indubtablement provocadores, l'allunyaven de les temàtiques de molts dels cursos i seminaris que s'impartien al Departament d'Hispaniques de la Universitat d'Amsterdam, especialment adreçat a temes com la literatura de Lope de Vega.⁴

El distanciament de l'Abellán respecte a aquestes temàtiques no anava adreçat a les obres d'autors com Lope de Vega o Cervantes, sinó a la manera en què eren presentades com a obres essencialistes de l'hispanisme, desproveïdes d'ideologia política. Per a l'Abellán, tant les obres literàries com els escriptors i el lectors eren productes del seus temps, necessàriament adscrits, per tant, a paradigmes ideològics i polítics. Totes aquestes idees a què s'adscivia l'Abellán eren, de fet, base de similars estudis de revisió cultural que aleshores, parlem dels 1980, 1990 i principis del 2000, també s'havien introduït en els nous departaments de la Universitat d'Amsterdam com ara el d'Estudis de Ciències de la Literatura dirigit per John Neubauer,⁵ o el que esdevindria el departament d'Estudis Europeus dirigit per Joep Leerssen.⁶

3. *Àngel Casas Show*, 1987.

4. En aquest sentit seria interessant fer un estudi més extens sobre el paper que els departaments d'estudis hispànics arreu varen tenir, i han tingut, en la recepció al món de la cultura i la literatura de l'Estat espanyol.

5. El professor Neubauer ha estat especialment apreciat pe <https://youtu.be/Nj7XKqAaUHMI> seu coneixement interdisciplinari. Havia estudiat carreres de física, música i literatura i es va convertir en una figura de referència obligada a Amsterdam.

6. Joep Leerssen és catedràtic d'Estudis Europeus. La seva feina, també precursora, va ser guardonada amb el prestigiós Premi Spinoza a l'excel·lència científica l'any 2008. Autor d'una extensa obra, ens agrada destacar que el seu llibre *National Thought in Europe. A Cultural History* es va traduir al català per iniciativa d'editors valencians (LEERSSEN 2019).

Potser, *a posteriori*, el que més rebel·lava l'Abellán era la idea que pogués haver estudis apolítics com el que es pretenia fer al Departament d'Hispaniques després d'una llarga dictadura com va ser la franquista, amb un aparell censor igualment longeu i eficaç, i tot plegat amb una gran incidència a la recepció i la interpretació de la literatura a la península Ibèrica, incloent la censura i el terror a què va estar sotmesa la producció cultural dels Països Catalans. Al simposi també va haver referències al pacte de silenci que va caracteritzar la Transició democràtica a Espanya i que pensem que enllaça amb importants reflexions mundials sobre els drets humans i el fenòmen del silenci arreu (HUNT 2007)

Quant a investigació i estudis a la Universitat d'Amsterdam i a moltes universitats europees, el temps ha donat la raó a l'Abellán. La crítica de l'apoliticisme ha esdevingut, de fet, una de les bases de l'esperit crític potenciat per nous corrents del que podríem dir Estudis Culturals en majúscula, on la definició de cultura abasta també, entre d'altres, la producció tecnològica de les societats. Profusament conegudes són, per exemple, les paraules d'autors de referència obligada com Bruno Latour qüestionant la validitat de temes com la natura neutra de la globalització (LATOUR 2013) o les de Zygmunt Bauman apuntant la inconsistència de termes com «economia despolititzada» (BAUMAN 2000 i 2007).

Sigui com vulgui, en el moment del seu comiat, el mestratge de l'Abellán ja havia esdevingut una referència imprescindible que havia i ha continuat influïent estudis i trajectòries també per als que el vàrem conèixer a la UvA.

D'entre aquestes persones ens cal destacar Jeroen Oskam, antic estudiant, col·lega i amic de l'Abellán a la Universitat d'Amsterdam, doctorat sota la seva direcció i un dels que més sovint s'ha manifestat públicament com a deutor del seu mestratge i que, creiem, reflecteix molt bé el pensament de molts altres testimonis.⁷ Per altra banda, evidentment cal mencionar la feina de Lidwina van den Hout, que va finalitzar la seva tesi doctoral el 2015 quan l'Abellán ja era mort (VAN DEN HOUT-HUIJ-

7. Jeroen Oskam resumeix el mètode i l'estil Abellán amb les paraules que sovint repetia: «Mucho más sencillo». Vegeu també OSKAM (1992).

BEN 2015). Ens consta la mútua i llarga col·laboració i la importància que tot plegat tenia, també per a l'Abellán. El testimoni que ens va enviar la Lidwina van den Hout-Huijben amb motiu del simposi és significatiu: agraïment al mestre que mai no li va perdre la confiança.

En el seu missatge en vídeo, projectat durant el simposi, Jeroen Oskam va marcar alguns punts que el definien, com ara la crítica sistemàtica com a mètode d'anàlisi, l'antisistema com a actitud i la concreció en el discurs.

Tot seguit, ens agradaria remarcar algunes d'aquestes lliçons essencials amb les quals l'Abellán es va mostrar com un mestre inqüestionable i que, per tant, podrien constituir la base dels conceptes clau per a l'inventari i la sistematització a què alludíem.

Prendre posició al món: ser valent com a actitud

L'Abellán era valent i sovint —com es diu en holandès, *stoer* (cool, guai, no fàcilment impressionable)—. Per la contribució del seu amic Albert, periodista, sabem que el *look* de l'Abellán podia ser vist com el d'una mena d'Omar Sharif, i personalment també pensem de detec-tiu de pel·lícula, com el Humphrey Bogart d'*El falcó maltès*, versió actualitzada.⁸ Però ser valent, guai i *stoer* volia dir gairebé automàticament ser vulnerable. Ser crític i expressar-se implicava romandre consistent i no desistir. No desistir per exemple en les reunions al Departament d'Hispàniques malgrat el dissentiment (fins i tot sabem que en una de les votacions sobre un nou cap de recerca o un estatut, se'l va tancar al despatx perquè no pogué votar).⁹

L'Abellán ens ho explicava amb gràcia i deteniment, realment com si fos una pel·lícula. A la majoria no ens desassossegava perquè sabíem que l'Abellán era una personalitat respectada a la Facultat. Tot plegat, i en som conscients, va significar nits d'insomni i dies de lluita. És per aquesta combinació que ens va ensenyar que ser valent no vol

8. Merel Roubos, alumna de l'Abellán, sistematitza el *look* Abellán amb els descriptors «cabell, celles i bigoti frondós» i el comentari «Impactaba verlo».

9. Dades que, aquestes també, caldrà investigar i reconstruir.

dir no tenir mai por sinó més aviat acceptar que, encara que un tingui por, de vegades, l'enfrontament és totalment necessari. En aquest sentit, ens interessa destacar el paper de científics, investigadors i professors marcant aquestes línies de coratge malgrat les pors.

Recordem també les paraules de Max Aub escrites en un d'aquests llibres que l'Abellán ens recomanava llegir per entendre millor com el dia a dia havia anat mitigant les veus dels exiliats fora de l'Estat espanyol durant els primers anys de la postguerra —i com aquella era una lliçó traslladable al present—. ¹⁰ Com encertadament assenyalava Max Aub a la seva crítica «Franco en la UNESCO»: «La actualidad es gran comedora. Y sin embargo [recordava] el hombre lo es porque entre otras cosas no olvida» (AUB 1956: 215). I és que, efectivament: què se n'hauria fet de les nostres vides si mai ningú no s'hagués rebel·lat i ens hagués ensenyat a veure la vida en tota la seva complexitat?

Donar la benvinguda a la interdisciplinarietat d'investigacions i mètodes

Una de les lliçons ombrellada seria sens dubte la interdisciplinarietat de les seves investigacions i els seus mètodes.

L'Abellán ens va ensenyar que la política i els discursos polítics són parts integrants de la producció cultural de les societats i que, de fet, la neutralitat i la des-ideologia són també una ideologia. En aquest context és fàcil d'entendre que els estudis sobre la censura franquista necessàriament han d'abastar una àmplia col·lecció de dades heterogènies. De manera que, la importància indiscutible de la seva documentació dels arxius de la censura, les classes i converses de l'Abellán se centraven en l'observació i l'anàlisi del context en el qual fenòmens com la censura es fan possible.

10. Max Aub, doncs, escriu: «Huela pues a pesadez, cargue la repetición —Franco en la UNESCO— aburra la reiteración —Franco en la UNESCO— muele el decirlo una y otra vez, fastidie nuestra perseverancia, enoje nuestra presencia, enfade nuestra tozudez [...] Franco en la UNESCO—. Y que no se nos caiga de la boca, dale que dale, dale, dale, que le darás algún día!» (AUB 1956: 215).

Sense dir que tot és censura, o que tot és similar a la censura sistemàtica en règims dictatorials, l'Abellán ens apuntava que les llibertats d'expressió mai no estan totalment garantides, fins i tot en societats que en alguns moments gaudeixen de fama mundial com a exemples de tolerància. Als Països Baixos era important, per exemple, ser conscient dels mecanismes de publicació a la premsa. Que totes les notícies dels diferents diaris es basessin en l'única font de l'Algemeen Nederlands Persbureau (ANP), l'agència oficial de premsa dels Països Baixos, segons l'Abellán un important detall per a tenir en compte. La lliçó: esteu alerta!

Aquestes línies de pensament i observació contínua amb les quals, sens dubte, l'Abellán s'havia anat familiaritzant durant els seus estudis a París, entre d'altres, li van donar eines per desenvolupar les destreses d'observació que ja de segur caracteritzaven la seva personalitat. Marxar a París i inscriure's a l'École des Hautes Études havia de ser —i així ens comentava— una mena de necessitat existencial que sens dubte compartia amb altres tant a Catalunya com a l'Estat espanyol. Igualment, era important saber que l'Abellán es proclamava fill de la Barceloneta, a Barcelona. Un nen de barri, amb llibertat ja de petit per jugar a futbol al carrer.

L'obra del cantautor Joan Manuel Serrat li agradava. Li valorava la descripció de la Barcelona que ell també havia experimentat d'una manera similar, pare català, mare de fora o a la inversa, català i castellà a casa, «glòria als xarnegos» —afirmava—, i a més és clar, el fet que Serrat hagués contribuït a la difusió a gran escala de l'obra de Miguel Hernández, Antonio Machado, Salvat Papasseit...

A la llarga, l'Abellán també va conèixer personalment escriptors contemporanis que li interessaven. Amb Manuel Vázquez Montalban va desenvolupar complicitat i amistat. A Amsterdam es va celebrar un simposi amb la participació de Vázquez Montalban (1996). I així, de nou a poc a poc, l'Abellán ens ensenyava per què era important que les literatures tinguessin detectius en àmbits de «baixos fons» urbans, personatges que es movien per una Barcelona i una Catalunya menys exquisida, menys prescriptiva, menys orsiana i perfecta.¹¹

11. Temes aleshores també tractats a exposicions a Catalunya (PERAN, SUÀREZ i VIDAL I JANSÀ 1995).

Tot plegat va donar ales per absorbir la diversitat de mires com a pràctica indispensable per el desenvolupament de tècniques d'observació i estudi, incitant a relacionar diferents productes culturals i aprofundir en el seus lligams. Així, les pel·lícules, les novel·les, el futbol, el menjar i la gastronomia, les ressenyes i els comentaris varis aportaven material per a les descobertes claus de la seva feina investigadora.

Defensar la impuritat

Lligada a l'anterior, una de les següents lliçons seria la importància de l'esperit crític a l'hora de valorar sentiments patriòtics i atàvics. No voldríem ser mal interpretats, però l'Abellán era un gran defensor de l'hibridisme i de la impuritat. L'Espanya «prístina», l'Espanya «clara» i «diàfana», però també la Catalunya «pura» eren denominacions que l'havien esgarriat i que el preocupaven.

Aquestes són, doncs, qüestions que val la pena examinar amb una mica més de detall en tant que l'Abellán ens ensenyava que les paraules mai no són inofensives. De la mateixa manera en què Heidegger proclamava que el llenguatge humà havia estat i és una eina per conquerir el món (SLOTEDIJK 2011: 188), l'anàlisi del llenguatge i dels recursos estilístics de la crítica literària de la postguerra es convertien en material que justament, insistia l'Abellán, calia fer l'esforç de continuar llegint i estudiant. Tot plegat era necessari per poder analitzar i establir una visió cada cop més acurada de les amplíssimes repercussions que la censura franquista havia tingut, i tenia encara, en la recepció de la producció cultural de l'època més immediatament anterior a la dictadura.

Exemples il·lustratius serien les metàfores utilitzades per personatges claus en aquest procés d'interpretació i reinterpretació de l'heretatge cultural com varen ser Pedro Laín Entralgo i Gonzalo Fernández de la Mora. Segons aquests autors el procés de la formació d'Espanya es podia entendre com un procediment de conquesta de la puritat. Del primer coneixem les descripcions que ell mateix feia del seu paper en aquell moment determinat de la història. Laín Entralgo

veia la seva funció com a alquimista, dedicat a un procés de lixiviació, de separació del sòlid del líquid per tant de ser capaç d'aconseguir destil·lar l'or i l'essència de la intrahistòria hispànica. Similarment, des d'una òptica més elitista i monàrquica, Gonzalo Fernández de la Mora descrivia el procés iniciat després del 1939 com a necessari per tal d'assolir un nivell a l'escala de MOHS, «aquella que va progresando del talco al diamante» (FERNÁNDEZ DE LA MORA 1967).

En aquest procés, l'Espanya anterior al règim franquista s'havia de veure com aquell diamant a esdevenir i que havia calgut anar llimant d'impureses. És llavors quan els qualificatius de «clars» i «diàfans» van adquirint unes dimensions menys tranquil·litzadores en tant que versions a diferents nivells de les pràctiques de depuració i de ràtzies locals. Si llegim Abellán a «Falacias del ensueño y cultura de postguerra», veurem que la cosa «va en serio». Cita les paraules de Laín Entralgo:

[...] a Ganivet se le atribuye un acierto profético cuando este escribe que «en presencia de la ruina espiritual de España hay que ponerse una piedra en el sitio donde hay el corazón y hay que arrojar aunque sea un millón de españoles a los lobos, si no queremos arrojarnos todos a los puercos. [...] que los restantes, libres de los puercos, más circundados por el peligro de vivir ya dentro del mundo, sepamos transformar en gloria el sacrificio» (ABELLÁN 1994: 5).

Aquestes anàlisis permetien aleshores trobar similituds i diferències amb altres règims dictatorials, abastant no només les directrius de repressions als dissidents proclamats sinó també els instruments per crear por i passivitat durant llargs terminis. Revelaven també les tensions internes, reflectides en les lluites per les paraules i els adjectius, i les lògiques retorçades i sovint, i voluntàriament, arbitràries. En aquest sentit va ser també molt interessant que durant el simposi s'insistís en la voluntat que el franquisme va tenir a mantenir una censura de caràcter arbitrari. El fet que un censor sempre pogués optar a censurar una obra més que una altra només reafirmava el poder que els censors tenien a fer el que els plagués depenent de l'humor i del dia, com repetia Abellán.

Reivindicar l'esperit crític

Si retornem a les classes, els seminaris i les converses sobre el franquisme i la censura, tot això portava a reflexions i sessions que no per hilarants eren menys serioses. L'Abellán ens va ensenyar, per exemple, que el caràcter crític de la generació del 1898 a Espanya havia anat perdent progressivament la influència com a generació crítica en ser adoptada i reinterpretada per la *intelligentsia* franquista, falangista i/o elitista, entre d'altres per Gonzalo Fernández de la Mora i Laín Entralgo.

Un bon exemple del que ja havíem alludit com el perill de l'apoliticisme seria la progressiva reinterpretació i psicologisme a què es veuen sotmesos molts dels autors que en el seu temps havien expressat el seu criticisme al «fet d'Espanya». En aquest sentit, Laín Entralgo, metge de professió i catedràtic a la Facultat de Medicina a Madrid, va establir precedent a l'hora d'interpretar el mal humor i el negativisme que segons ell havien caracteritzat el tarannà negatiu d'aquella generació. Així, seguint l'exemple de Laín Entralgo, veiem com l'esperit crític de Pío Baroja es podria esclarir amb els arguments següents:

Es muy probable que la presencia, y más que la presencia la compañía cariñosa de una mujer, hubiera amansado y domesticado mucho algunas de las manías y fierrezas de este solitario. Del mismo modo que el selvático Baroja era un primor de corrección y elegancia puesto en diálogo, también es posible que su dureza y sequedad hubieran descubierto subterráneas y maravillosas fuentes de vida entrañable y amorosa (CATTILLO PUCHE, 1956: 484).

Així, l'esperit crític passava a ser una mena de defecte de la personalitat, explicable del tu a tu, converses íntimes en les quals un acaba reconeixent al psicòleg que potser sí que no havia sabut veure la part positiva de la vida. Tot és, doncs, falta d'atenció i el consegüent amargament perquè un no ha estat capaç de trobar una relació que l'amanisi o que li faci experimentar el goig de viure.

Ser conscient dels propis prejudicis

El que hem anat exposant més amunt ens recorda dues lliçons importants. Per una banda, sens dubte, totes aquestes floritures i arguments intricats és el que feia que l'Abellán de tant en tant tingués poca paciència quan li presentàvem escrits amb massa recursos estilístics. És interessant que fins i tot el Jeroen Oskam, en un dels seus escrits arran de la mort del professor, li demani perdó ja que segurament ha fet servir massa adornaments en voler reflectir el seu amor i respecte al mestre (AZNAR *et al.*, 2013). Malgrat la qualitat de la seva peça segur que el Jeroen no havia pogut evitar recordar el consell Abellán per antonomàsia: pensa't bé el que vols dir i senzillament digues-ho sense tergiversar les teves fonts.

Per altra banda, aquestes anàlisis i converses ens ensenyaven que un podia ser crític i tenir nits d'insomni i de ràbia com tenia l'Abellán però que això no significava no estimar-se la vida, sinó tot el contrari. I que valia la pena fer ús de la llibertat que teníem, de l'accés a obres que havien estat prohibides o mai publicades, que era important seguir llegint, observant i treballant, mantenint doncs la dignitat i l'estima pròpia.

Contemplar històries alternatives

A poc a poc, estudiant, parlant, escrivint i deliberant, l'Abellán ens mostrava que la censura —i en aquest cas la censura franquista com a exemple— no havia estat només una qüestió de prohibicions implícites i execucions i assassinats (que cal recordar —hi insistia— varen passar i no poc), sinó també d'un esforç molt ben organitzat per l'aparell franquista en el qual molta gent, més que menys conscientment, va participar voluntàriament durant una colla d'anys sense reserves, influenciant la recepció i el caràcter d'una gran part de l'herència intel·lectual d'Espanya durant la recuperació de la democràcia.

Així, de cop s'anava perfilant una Espanya, un Estat espanyol i una península Ibèrica molt més complexa i interessant amb vessants d'història alternativa que molts de nosaltres mai no havíem conside-

rat. Per a l'Abellán, per exemple, la constitució de Cadis del 1812 era una referència de l'Espanya plural que calia tenir en compte. Ens explicava que a vegades haver anat a l'escola, o que a Espanya hi hagués hagut un alt percentatge d'escolarització durant el franquisme, no volia dir que haguéssim fruit d'una educació àmplia i plural perquè tot depenia de la qualitat de les lliçons. De nou, exemples clars ens mostren com els intensius processos de diglòssia havien convertit els poemes d'Espronceda, clarament liberals i antiautoritaris, en inofensius cants infantils:

Con diez cañones por banda,
viento en popa a toda vela,
no corta el mar, sino vuela
un velero bergantín.¹²

Respecte d'això, potser va ser l'Abellán una de les primeres persones que ens va fer veure amb exemples varis que aquestes tendències purificadores existien a tot arreu i que mai ningú hauria de «dormir en los laureles». L'Abellán havia entès molt bé que el rol d'identitats depenen de les situacions i els moments històrics. Com hem dit anteriorment, ens incitava a mirar i observar la nostra pròpia realitat social, econòmica, política i cultural a Amsterdam, i als Països Baixos. Qui era qui, com, quan, on i per què. D'una manera o d'una altra, quan es posava seriós, tots l'enteníem perfectament.

Gaudir: Alegria i orgull per al lectorat de català

Semblantment, l'Abellán ens va ensenyar que malgrat l'amor i el respecte profund que sentia per Catalunya, la idea que el país es definís com a destí li produïa calfreds. Per a nosaltres, que compartíem aquest amor per la llengua i la cultura catalanes, i pel fet català, les converses amb l'Abellán ens incitaven a reflexionar i a matisar. Grà-

12. Sobre la importància d'aquest poema a les classes de l'Abellán, ens caldria sens dubte dedicar un article a part.

cies a les connexions amb els Estudis Europeus a la UvA, especialment enfocats a la recerca i la investigació de l'origen i dels imaginaris de les nacions europees, s'anava desvelant que un podia estimar-se el seu país i la seva llengua sense que fos necessari justificar-ho a través de l'essència de costums i tradicions eternes.

Recordem el disgust d'uns quants quan l'Abellán insistia que la sardana no era una dansa mil·lenària, sinó que com moltes altres manifestacions nacionals s'havia anat incorporant al cànon cultural a partir del esforç de creació de nacions, especialment durant el segle XIX i principis del segle XX.

Així l'Abellán ens mostrava que un s'estima la seva llengua i en té cura perquè l'amor la fa especial però no perquè sigui la millor o superior. Igualment els moviments d'emancipació i empoderament, tan necessaris en moments d'opressió i destrucció, haurien també de mantenir viva la reflexió sobre què implica ser i fins a quin punt un pot seguir utilitzant les redempcions patriòtiques com a model a aspirar. Per a alguns de nosaltres totes aquestes pistes van constituir l'entrada a l'estudi de conceptes d'identitat i emancipació en obres claus de la literatura postcolonial i autors com Edward Said o David Scott (SAID, 2003; SCOTT, 2004). Aquí de nou, aquesta mena de reflexions de l'Abellán havien estat alliberadores.

En aquest ambient obert i incitador, la creació del lectorat de català a la Universitat d'Amsterdam i el bon enteniment i respecte que l'Abellán va sentir amb persones com l'August Bover van ser preciosos. De seguida el lectorat es va anant equipant amb una biblioteca cada cop més completa. Les jornades de català i la feina de suport del Departament d'Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya ens ajudaven a ampliar coneixements i resultaven estimulants i efectives. Tot plegat permetia realçar i fer encara més visible un interès per la llengua, la literatura i la cultura catalanes que a la Universitat d'Amsterdam ja era viva gràcies a la feina precursora del professor Felip M. Lorda i Alaiz, amb qui l'Abellán ja havia començat a treballar quan va entrar a la UvA.

Gràcies a aquestes feines capdavanteres, a la UvA teníem accés a l'obra d'escriptors com Manuel de Pedrolo. A través del treball de Lorda i Alaiz i també d'altres estudiants anteriors, l'Abellán ens ensenyava

com l'estudi de l'obra de Pedrolo era —també— una assignatura pendent i necessària de posar en pràctica.¹³ En el marc d'aquest mestratge descobríem que era molt difícil que hi hagués consciència de l'envergadura d'autors com Pedrolo, ja que la majoria de les seves obres van ser publicades amb irregularitat i sempre amb anys de retard.

Jordi Coca va indicar repetidament la contradicció que suposava que els crítics seguissin referint-se a Pedrolo com un escriptor prometedor en el moment en què ja havia completat les onze novel·les el cicle Temps Obert (COCA i PEDROLO, 1973; ARBONÈS, 1980). Així doncs, era efectivament gairebé impossible poder copsar la importància d'aquest experiment filosòfic i quàntic en el qual Pedrolo va aconseguir desenvolupar un botó de mostra d'una obra d'especulació inacabable on queda clar que les possibilitats d'esdevenir depenen de bifurcacions de la història tan individual com col·lectiva. Pensaments sens dubte molt compatibles amb les feines de reconstrucció de la memòria històrica que formaven el nucli de les investigacions de l'Abellán.

Certament, les històries combinades i alternatives d'escriptors com Manuel de Pedrolo, i també la feina de Lorda i Alaiz que l'Abellán va heretar a la UvA, van estimular una reconsideració del lectorat de català com una nova i important obertura internacional que permetia incloure tradicions i corrents que malgrat semblar contradictoris conformaven a la fi aquella pluralitat que l'Abellán tenia com el sentit més bàsic de la democràcia i l'esperit crític.

Un gran èxit

No exagerem si diem que la creació del lectorat de català a Amsterdam va ser un exemple del que es diu «everything in the right place» (i estava escrit a les estrelles). Va tenir un gran èxit. Nous estu-

13. Ja aleshores, Lidwina van den Hout havia localitzat una obra de Pedrolo no publicada (VAN DEN HOUT, 1997). En aquest ambient també altres vàrem començar de nou a interessar-nos i estudiar Manuel de Pedrolo. La compleció d'un estudi sobre Temps Obert com a ficció científica referencial, iniciat el 1995-1996 és una assignatura pendent de Núria Arbonés-Aran.

dients als Països Baixos havien descobert Barcelona després del Jocs Olímpics del 1992 i establien noves línies de connexió naturals, els agradava i interessava el Barça —per a joia de l'Abellán— i van començar a anar d'Erasmus a les universitats del Països Catalans. Els cursos de català tenien uns materials fantàstics, capdavanters, molt diferents dels de castellà en aquell moment, la fonoteca de la UvA s'emplenava d'estudiants i professors interessants en el fenomen. L'interès fins i tot es reflectia a la premsa holandesa: hi havia curiositat per saber més, teníem moltes invitacions per fer xerrades.¹⁴ El Manuel generós ens deia: ves-hi tu, ves a la tele, a la ràdio, parleu.

Va ser una època ben bonica, alegre i esplendorosa. Ens preguntava: «Quants estudiants tenim?» Quan li dèiem: «n'hi ha més de trenta, hauríem de fer dos grups», se n'alegrava molt. I, alhora, la veu de l'Abellán continuava dient: «alerta: es tracta de continuar treballant, mantenir l'esperit crític». I insistim que ser crític i autocrític no volia dir ser pessimista ni nihilista (com hauria dit la narrativa franquista), sinó que era una condició vital per aprendre i desenvolupar-se.

Tot plegat va sortir molt bé.

Conclusió: «Viento en popa a toda vela». Seguim

Tal com hem anat comentant al llarg d'aquestes pàgines, el mesatge de l'Abellán a la Universitat d'Amsterdam ha estat indiscutible. És clar que molts de nosaltres hem anat desenvolupant visions professionals i vitals que n'han estat certament influenciades. L'observació sistemàtica, la implicació, l'atenció pels detalls que conformen la vida diària esdevenen aleshores instruments bàsics i indispensables que alliberen l'avorriment aparent de la rutina i estimulen

14. Per exemple: les Jornades Catalanes celebrades anualment a la Universitat d'Amsterdam; el simposi sobre la Generació del 98 celebrat del 5 al 7 de juny del 1995; les Catalaanse Avonden, celebrades a diferents teatres de la ciutat; la Setmana de l'Autobiografia a la Facultat de Lletres de la Universitat el 1995, amb una aportació sobre la *Vida coetània* del Ramon Llull; els programes Manuel de Pedrolo, incloent-hi una visita de Jordi Arbonès per presentar *Pedrolo contra els límits*; les entrevistes a la televisió i la ràdio holandeses, etc.

i donen ales a l'esperit crític i compromès del qual l'Abellán ha estat mestre.

No és estrany, doncs, que, tal com mencionàvem a l'inici d'aquestes pàgines, tenir l'oportunitat de participar al simposi en homenatge a l'Abellán fos particularment especial. El simposi va ser clau en tant que ens va permetre no només recordar sinó també expandir i reconscienciar-nos de la força del seu mestratge més enllà de tot el respecte i amistat que molts de nosaltres li professem des de les nostres experiències compartides a la UvA. Rememorar el mestratge ha significat doncs un *wake-up call*, un despertador i una trucada d'alerta.

Gràcies a les diferents contribucions al simposi, a les converses amb antics col·legues, companys d'estudi i d'altres a Amsterdam i a la (re)llegida de llibres i articles de, sobre o recomanats per l'Abellán, els conceptes i els paisatges del seu mestratge com a investigador, professor i persona han anat esdevenint cada cop més amplis i invitadors.

És per això que estem convençuts que caldrà treballar per tal de consolidar i obrir nous camins i enllaços, noves publicacions i estudis entorn a les moltes geografies que, d'una manera o d'una altra, recullen el llegat Abellán. Aquestes geografies podrien servir per visualitzar (noves) rutes d'aprenentatge, de lectura i d'estudi i investigació d'històries alternatives. Tot plegat ens ajudaria a contribuir a seguir visualitzant aquesta Catalunya rica en pluralitat que tant agradava a l'Abellán i que tant connecta amb la història i també amb renovades tendències d'estudis interdisciplinaris a Amsterdam i arreu.

L'obra de l'Abellán i l'atenció que tots els ponents al simposi han prestat a la seva obra i mestratge permeten esbossar una sèrie de «noves rutes Abellán» unint enclavaments d'estudi i investigació a Amsterdam amb un seguit de llocs amb alt poder simbòlic, referencial i mediàtic a Catalunya, els Països Catalans i l'Estat espanyol. En aquest sentit, que el simposi se celebrés a l'Institut d'Estudis Catalans, amb una seu física de gran bellesa i poder simbòlic, ha reafirmat la força que aquesta mena d'actes *live* poden exercir per estimular la imaginació i l'esperit de recerca: un finestral amb vistes que ens va permetre mirar més enllà.

Tot plegat estimula a fer nous pactes de cooperació entre les nostres universitats i àrees d'expertesa a fi de desenvolupar perspectives

factibles per a la continuació i la renovació del mestratge de l'Abellán amb, per exemple, setmanes i programes d'estudi recurrents i oberts a nous estudiants i tota mena d'interessats. Tot plegat una aventura que hores d'ara clarament se'ns ha revelat no només com a «justa» sinó també «necessària».

POST SCRIPTUM

Tanquem amb unes paraules que l'Abellán segurament hauria afegit:

Què feu aquí desgraciats?
 Quina nota voleu per a aquesta porqueria?
 I, per cert, moltes gràcies.
 Ja sé que m'estimeu. Jo també a vosaltres.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÁN (1994): Manuel L. Abellán, «Falacias del ensueño y cultura de posguerra», *Hispanística* xx, núm. xi.
- ARBONÈS (1980): Jordi Arbonès, *Pedrolo contra els límits*, Barcelona: Aymà.
- AUB (1956): Max Aub, «Franco en la UNESCO», *Cuadernos Americanos*, (marzo-abril).
- AZNAR *et al.* (2013): Manuel Aznar M. *et al.*, «Homenaje a Manuel L. Abellán», *Represura*, núm. 8 (febrer), www.represura.es.
- BAUMAN (2000): Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- BAUMAN (2007): Zygmunt Bauman, «Homo consumens», *Lo sciame inquieto dei consumatori e la miseria ...* http://archivio.eddyburg.it/filemanager/download/1647/ZB_Homo_consumens.pdf. [Consulta: 5 gener 2015]
- CATILLO PUCHE (1956): José Luis Catillo Puche, «Algunas consideraciones previas para un estudio de Baroja», *Arbor*, núm. 36.
- COCA i PEDROLO (1973): Jordi Coca i Manuel de Pedrolo, *Pedrolo, perillós?, Converses amb Manuel de Pedrolo*, Barcelona: Dopesa.
- FERNÁNDEZ DE LA MORA (1967): Gonzalo Fernández de la Mora, *Pensamiento español, 1966*, Madrid: Rialp.

- GASSOL BELLET i SOPENA (2017): Olívia Gassol Bellet i Mireia Sopena, «La cultura catalana asediada. Un balance crítico de los estudios sobre la censura franquista», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, nueva época, núm. 2, ps. 95-138.
- HUNT (2007): Lynn Hunt, *Inventing human rights: a history*, Nova York: W.W. Norton & Co.
- LAÍN ENTRALGO (1942): Pedro Laín Entralgo, «Visión y revisión del Idearium Español de Ángel Ganivet», *Ensayos y Estudios*, núm. II.
- LATOUR (2013): Bruno Latour, «Whose Cosmos, Which Cosmopolitics? Comments on the Peace Terms of Ulrich Beck», *Common Knowledge*, núm. 10(3).
- LEERSSEN (2019): Joep Leerssen, *El pensament nacional a Europa. Una història cultural*, Catarroja / València: Afers / Publicacions de la Universitat de València / Institució Alfons el Magnànim-CVEI.
- OSKAM (1992): Jeroen Oskam, *Interferencias entre política y literatura bajo el franquismo. La revista «Índice» durante los años 1951-1976*, tesi doctoral, Universitat d'Amsterdam.
- PERAN, SUÀREZ i VIDAL I JANSÀ (1995): Martí Peran, Alicia Suàrez i Mercè Vidal i Jansà, «Entorn de l'exposició "El Noucentisme, un projecte de modernitat"», *L'Avenç*, núm. 194, ps. 56-59.
- SAID (2003): Edward Said, *Orientalism*, St. Ives: Penguin Classics.
- SCOTT (2004): David Scott, *Conscripts of Modernity. The Tragedy of Colonial Enlightenment*, Duke: Duke University Press.
- SLOTEDIJK (2011): Peter Sloterdijk, *In Medias Res*, editat per W. Schinkel i L. Noordegraaf-Eelens, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- VAN DEN HOUT (1997): Lidwina van den Hout, «Sobre la censura i l'obra de Manuel de Pedrolo. El cas d'Acte de violència», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 124 (desembre), ps. 117-118. Ed. cast. i ampliada a «La censura y el caso de Manuel de Pedrolo. Las novelas "perdidas"», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 4 (2007).
- VAN DEN HOUT-HUIJBEN (2015): Lidwina M. van den Hout-Huijben, *El rojo crítico. Expansión de la literatura catalana bajo censura (1962-1977)*, tesi doctoral, Universitat de Groningen, <https://www.rug.nl/research/portal/files/17027535/Binder1.pdf>.

DES DE PARÍS I AMSTERDAM.
MANUEL L. ABELLÁN,
PRECURSOR DE LA HISTÒRIA CULTURAL
OLÍVIA GASSOL BELLET
Universitat Oberta de Catalunya
Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies (CEDID – UAB)

La història cultural és un camp de recerca amplíssim on investigadors de diferents disciplines han treballat i treballen un ventall molt extens de continguts i d'objectes amb instrumentals metodològics d'ordre també molt divers. Que Peter Burke els consideri uns estudis sense *essència* però amb *història*, denota, més enllà de la ironia sartriana amb què esquiva *de facto* la pregunta que posa títol al seu assaig, *What is Cultural History?*,¹ la dificultat de marcar els límits de la història cultural, que enfonsa les arrels en els historiadors del segle XIX —si no abans— decidits a superar una concepció de la història com una successió de grans esdeveniments i del propi ofici com una ciència de dades i fets radicada en els documents oficials dels estats. Aquesta reacció al pensament positivista va marxar, ja en historiadors culturals com Jacob Burckhardt o Johan Huizinga, en paral·lel amb un seguit d'innovacions radicals, que seran comuns denominadors d'aquesta revolució historiogràfica, també en les seves etapes posteriors durant el segle XX.

Dos d'aquests girs són potser els més vistosos. D'una banda, l'interès per il·luminar les «zones d'ombra», és a dir, aquells espais socials i culturals (inclosa la cultura de masses) que s'havien marginat dels estudis d'història política, diplomàtica o dels grans homes que han privilegiat des de sempre els estats nació. De l'altra, el canvi radical de perspectiva d'implicacions vastes que suposa centrar el relat històric en el punt de confluència entre les representacions i les pràctiques culturals en detriment de la successió de fets segons un ordre tempo-

1. «In this situation of confusion (according to those who disapprove) or dialogue (for those who find it exciting), the wisest course may well be to adapt Jean-Paul Sartre's epigram on humanity and declare that although cultural history has no essence, it does have a history of its own» (BURKE 2004: 3).

ral. En conseqüència, els estudis d'història cultural han tendit a col·laborar amb altres disciplines (la psicologia, la geografia, la sociologia, l'antropologia, l'economia...), però també a accentuar progressivament el pes de la interpretació i de l'anàlisi simbòlica de resultes d'una concepció de la cultura com a marc de referència de l'activitat humana, i a integrar en aquest marc de referència les idees, les imatges, la materialitat dels objectes (mobiliari, vestimenta...) i els documents (llibres, manuscrits...) en tant que vehicles necessaris del fet comunicatiu. La història intel·lectual, les formes de representació col·lectives així com els suports i els mitjans de difusió són, doncs, els principals objectes d'aquest camp de recerca, encara que no siguin els únics.

Una de les peculiaritats d'aquest ecosistema historiogràfic, però, que al segle xx es desenvolupa sobretot a França entorn de la història de les mentalitats, és que tendirà durant moltes dècades a centrar-se en períodes remots, sobretot, l'edat mitjana. La història cultural contemporània, en canvi, no s'implanta fins als anys setanta per causa, en bona mesura, de la influència del marxisme, que relegava la cultura i la política a les superestructures derivades de les estructures econòmiques i socials (SIRINELLI 2004: 361). L'esquerda de l'hegemonia marxista paral·lela al gir antropològic de la història com a disciplina junt amb el creixent interès per la cultura de masses marcarien una nova etapa més centrada en la contemporaneïtat.

Sobre aquest teló de fons, cal tenir en compte dues qüestions que entenc com a punt de partida. La primera és que l'obra d'Abellán²

2. Manuel L. Abellán havia publicat des del Departament de Sociologia de la Literatura de l'Institut d'Estudis Hispànics de la Universitat d'Amsterdam, on impartia classes d'Història contemporània d'Espanya, el primer estudi sobre la censura literària el 1976 a *Cuadernos del Ruedo Ibérico*. Era, de fet, un tast dels primers resultats d'un treball de camp amb enquestes a uns dos-cents escriptors titulat provisionalment *La censura como condicionamiento de la producción literaria española (1950-1970)* (ABELLÁN 1976, 125 n. 1), que culminaria el 1980 amb la monografia *Censura y creación literaria en España*. La vintena llarga d'articles i capítols de llibre posteriors, així com els seminaris internacionals que ell mateix organitzava a la capital holandesa i que publicava a la revista *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios* (des de 1989) o a la sèrie miscel·lània *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, arrodoneixen, junt amb la tasca docent, la seva activitat acadèmica.

connecta pel cap baix amb dos temes que han ocupat una posició central en moments diferents d'aquest ampli corrent d'investigació: la història del llibre, reivindicada ja per la primera generació de l'Escola dels Annals (FEBVRE *et al.* 1957); i la història de les polítiques i les institucions culturals, que no s'ha posat en valor fins molt recentment però que ja s'insinua en els seus textos. La segona, que Abellán aborda, en efecte, la censura com una pràctica cultural que tradueix, a més, les representacions simbòliques d'uns grups de poder. L'objectiu d'aquest estudi serà, per tant, demostrar que Abellán entra en el camp de la història cultural des de mitjan anys setanta amb mètodes i referents propis sobretot de la sociologia francesa, quan a Espanya la historiografia havia emprès el camí de renovació dues dècades abans sota l'ègida de l'escola dels Annals, primer, i la historiografia marxista britànica, després (ALTED VIRGIL 2004: 365), i la sociologia cultural es trobava en una fase incipient, sense escoles pròpies ni referents destacats, i a molta distància de la institucionalització plena a què havia arribat en països com França o els EUA (BOUZADA FERNÁNDEZ i RODRÍGUEZ MORATÓ 2007: 441-450). Així, intentaré identificar quins són els referents intel·lectuals sobre els quals Abellán fonamenta la pròpia recerca, i de quina manera defineix i treballa el seu objecte d'estudi, això és, la censura i la producció literàries durant el franquisme.

UNA APROXIMACIÓ SOCIOLÒGICA ALS ESTUDIS SOBRE LA CENSURA

Si res sembla inqüestionable és que Abellán es defineix com un sociòleg de la literatura. Encara que no ho expressés mai directament així, un dels principals propòsits de la seva obra és, en el fons, homologable al que havia mogut Madame de Staël a escriure el text fundacional d'aquesta disciplina d'estudi de l'art, *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*: documentar i explicar la importància de la literatura per a les institucions socials i viceversa. Abellán se centrarà per fer-ho en els diversos tipus de control i vigilància dels objectes literaris —inclòs el teatre i els espectacles— des de la creació i la producció fins a la difusió en el medi social. De fet,

descriure per quins mecanismes i amb quins criteris l'Estat, l'Església, els editors, els diversos grups en lluita per l'hegemonia política —de Falange als acenepistes— intervenien —o maldaven per intervenir— en els textos, a partir de la veu dels autors i dels testimonis documentals generats per l'administració responsable de la censura o pels òrgans d'expressió mediàtica dels diversos grups integrats en el règim, és una de les maneres possibles d'estudiar la influència de la religió, els costums i les lleis en els processos de creació, malgrat que el mètode obligui a treure conclusions generals derivades d'una disfunció del sistema, com és de fet la manca de llibertat d'expressió pròpia dels estats autoritaris. Abellán mateix reconeixia i justificava l'aparent antinòmia en les línies inicials del seu primer article just després de lamentar-se del poc interès per la censura entre la comunitat acadèmica espanyola, una queixaque repetirà incansablement durant dècades:

Ese total desinterés o completa inadvertencia extraña sobremanera si se tiene en cuenta el destacado lugar que en la elaboración y formulación teórica de la sociología tanto general como particular han ido ocupando los estudios y monografías destinados a estudiar lo normativo a través de lo patológico, o si se prefiere utilizar una forma completamente en desuso: lo genérico a través de las diferencias específicas (ABELLÁN 1976: 125).³

La sociologia d'Émile Durkheim. Punt de partida i retorn als orígens

No és d'estranyar, doncs, que en aquest punt Abellán se situï ell mateix en la tradició d'estudis que arrenca d'una de les obres més celebrades de qui havia estat el creador de l'escola francesa de sociolo-

3. Abellán es refereix a la conclusió de l'estudi de Durkheim segons el qual, encara que el suïcidi sigui un fenomen socialment normal, l'augment de la taxa de suïcidis en les societats modernes és un fenomen patològic de la pròpia societat. L'analogia que estableix Abellán entre la censura i les polítiques dels estats resulta, en aquest sentit, força clara: si certes formes de censura són inherents a la vida col·lectiva, la censura administrativa és en canvi un fenomen patològic propi de les societats sotmeses a sistemes polítics autoritaris.

gia, *Le suicide* d'Émile Durkheim.⁴ A primer cop d'ull, podria semblar avui inversemblant —o potser només sorprenent— que un estudi de 1897 sobre el suïcidi pogués guiar part del mètode per treballar la censura franquista a finals dels anys setanta del segle xx. Com ja s'ha insinuat més amunt, el cert és que arribar «a lo normativo a través de lo patológico» (ABELLÁN 1976: 125) ha estat, en efecte, una de les vies per a atènyer l'anàlisi empírica de la causalitat dels fets socials —també aquest va ser el model inductiu de la psicoanàlisi freudiana, per exemple—. Deixant ara de banda els debats sobre les limitacions d'un tal sistema, la sociologia durkheimiana en general i aquesta anàlisi de cas en particular havien d'oferir a Abellán un utilatge metodològic propi de les ciències socials. Fariem malament, en canvi, de reduir-ne el deute a una comparació dels dos temes per simple analogia metafòrica.⁵ Ambdós sociòlegs compartien, en el fons, un objectiu comú, que sengles temes d'estudi potenciaven al màxim i que consistia a fer palès fins a quin punt l'individu està determinat per la realitat col·lectiva. I ambdós s'esforcen també a demostrar que fins i tot uns actes tan solitaris com el suïcidi o la creació artística són el resultat d'una consciència pressionada per la societat. Dins del marc que delimita aquesta concepció, podria resultar pertinent posar de costat les definicions de censura i autocensura d'Abellán amb el principi de coerció directa o indirecta que condiciona segons Durkheim qualsevol fet social.⁶ La tenaç perseverança a subratllar que censura és un fenomen inherent a la vida col·lectiva i no pas exclusiu d'uns certs règims polítics és potser la prova d'aquesta coincidència, sinó de la influència directa:

4. En reconeix el deute explícitament en dues ocasions (ABELLÁN 1976: 123 i 1980: 8 n. 2).

5. «Aunque el fenómeno censorio no pueda reducirse ni a un asesinato ni a un suicidio textual (censura y autocensura) merecería la pena investigar la aportación de dicho fenómeno en la formulación de una sociología de los procesos de creación» (ABELLÁN 1980: 8, n. 2).

6. Com havia fet Durkheim en les seves obres, Abellán s'esforça també a definir els conceptes fonamentals —com són «censura» i «autocensura», conscient de la necessitat de disposar d'una terminologia específica que identifiqui sense ambigüitats el propi objecte d'estudi i les eines utilitzades per analitzar-lo.

En toda sociedad y en toda época se dan formas de determinismo social tendentes a restringir la libertad humana en su pluralidad de formas y grados. [...] La tensión o el conflicto de la experiencia colectiva o individual de la libertad aumenta en la medida en que formas y grados de libertad tropiezan con los determinismos a los que se resiste. Y es entonces cuando se hacen visibles, aprehensibles, algunas de las formas del fenómeno censorio: éste, inherente a toda estructura social, consiste en el conjunto de actuaciones tendientes a privilegiar la ideología, el ideario político, la visión del mundo, valores, conductas, ideas, ideales y símbolos del grupo social que, de hecho, impone su propio determinismo al resto de grupos sociales» (ABELLÁN 1992: 3 i 1995: 2).

Aquest esquema analític deixa traslluir uns jocs de coordenades compartides entre tots dos sociòlegs. La primera és una concepció determinista inherent a la visió estructurada de la societat. La segona es manifesta en la revaloració del pensament del darrer Durkheim, que és de fet el més reivindicat des de la història cultural, sobre els aspectes rituals i simbòlics del comportament col·lectiu. La tercera, consisteix en el predomini absolut de la sociologia sobre la psicologia a l'hora d'interpretar comportaments i experiències pròpies d'ambdues disciplines. Em pregunto si no és precisament el pes del llegat durkheimià el que hauria impedit Abellán connectar la idea d'autocensura a les teories psicològiques sobre els estats de consciència individuals per fer-la dependre en canvi del concepte goldmannià d'«estructures mentals», una filiació que reconeix en l'article de referència sobre el tema, «Censura y autocensura en la producció literaria espanyola». L'estructuralisme genètic de qui havia estat el deixeble francès de György Lukács, Lucien Goldmann —que Josep M. Castellet havia convertit en una peça clau de la seva crítica literària i del seu pensament politicocultural des de mitjan anys setanta (PATRICIO MULLERO 2019) —,⁷ donarà també a Abellán unes pautes per treballar la censura i l'autocensura literàries amb un mètode crític objectiu que fa del text censurat una transposició estructural de la realitat com a con-

7. Resulta significatiu que Josep M. Castellet fos un dels ponents convidats al simposi sobre «Censura y literaturas peninsulares», que es va celebrar a la universitat d'Amsterdam els dies 2 i 3 de maig de 1985 (ABELLÁN 1987: 2).

seqüència de la relació dinàmica entre l'individu (l'autor) i un grup social (la censura administrativa o editorial), a imatge doncs de la relació també dialògica de l'obra mateixa en tant que fet creatiu entre l'autor i el propi context social, del qual seria una transposició:

El malogrado Lucien Goldmann ya recordó que lo que importa no son tanto las intenciones conscientes del autor individual o del sujeto colectivo como el carácter funcional y significativo de las estructuras mentales que rigen la obra. De conformidad con el punto de partida enunciado por Goldmann, creemos que el hecho censorio constituye un campo de observación privilegiado dentro del cual resulta posible apreciar y medir la incidencia —por vía coercitiva— de las estructuras sociales en la génesis individual e histórica de un texto de creación literaria. De aquí que sea mucho más relevantes para la investigación sociológica de la literatura española los cortes y modificaciones realizados por el escritor, a instancias de la censura, que la mera opinión acerca del papel que la autocensura haya podido jugar en su propia obra» (ABELLÁN 1982: 175).

Dit sigui de passada, resulta especialment significatiu l'interès d'Abellán per allò que René Wellek i Austin Warren (1942) havien anomenat la sociologia de l'escriptor.⁸

Tornant, però, a Durkheim, és possible finalment que el deute més significatiu, i més reconoscible a simple vista, amb el sociòleg francès calgui anar-lo a buscar en l'ús d'un aparat estadístic simple, però que a les acaballes del segle XIX havia representat un gir científic per a la sociologia i que als anys setanta del segle següent permetia a Abellán alinear-se amb les darreres cuejades de la revolució quantitativa encetada dues dècades abans per la segona generació dels *Annals* que ja havia arribat llavors a la història cultural i de les mentalitats (BURKE 1990: 53-64). La metodologia quantitativa de base estadística,

8. «The question how far literature is actually determined by or dependent on its social setting, on social change and development, is one which, in one way or another, will enter into all the three divisions of our problem: the sociology of the writer, the social content of the works themselves, and the influence of literature on society» (WELLEK i WARREN 1956: 84).

que Abellán anticipa el 1979 en l'article «Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955-1976)», però que no exposa amb tota la riquesa de dades fins a *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, li permet correlacionar les circumstàncies i les variacions de taxes observades o tendències deixant enrere uns prejudicis sobre el tema que el resultat de les enquestes i les entrevistes a escriptors feien evidents.⁹ Tant les dades obtingudes a partir d'una mostra del total de 212.487 fitxes del catàleg d'entrada de consulta prèvia com les extrems de les entrevistes i els qüestionaris rebuts dels autors, revelen la intenció de treballar amb un mètode objectiu:

De lo que se trata es de abandonar —guste o no— cualquier resabio romántico y situar la censura dentro de las coordenadas sociológicas que nos permitan aprehender y calibrar el fenómeno censorial en su totalidad y desde las cuales nuestra personal experiencia no pueda pre-fijar límites (ABELLÁN 1978: 29).

A *Les règles de la méthode sociologique* (1895), on Durkheim exposa les idees rectores del seu pensament dutes a la pràctica en la resta de llibres, havia escrit:

Et cependant les phénomènes sociaux sont des choses et doivent être traités comme des choses. Pour démontrer cette proposition [il] suffit de constater qu'ils sont l'unique *datum* offert au sociologue. Est chose, en effet, tout ce qui est donné, tout ce qui s'offre ou, plutôt, s'impose à l'observation. Traiter des phénomènes comme des choses, c'est les traiter en qualité de *data* qui constituent le point de départ de la science. Les phénomènes sociaux présentent incontestablement ce caractère. [...]

Il nous faut donc considérer les phénomènes sociaux en eux-mêmes, détachés des sujets conscients qui se les représentent; il faut les étudier du dehors comme des choses extérieures; car c'est en cette qualité qu'ils se présentent à nous (DURKHEIM 1927: 35-36).

9. Mentre Abellán treballava en el seu projecte, el 1977 Antonio Beneyto va publicar per la seva banda *Censura y política en los escritores españoles*, que aplegava quaranta-tres entrevistes a escriptors. Això no obstant, el llibre de Beneyto no transforma les enquestes en dades per a un estudi sobre la censura, sinó que les presenta transcrites al lector.

Les dades ofereixena Abellán l'oportunitat d'observar i explicar el que ell anomena el «fenómeno censorio» com un fet social concret i, doncs, com un objecte vàlid per a d'estudi sociològic, en tant que observable i quantificable. Per molt que aquesta màxima s'hagi pogut discutir des d'altres paradigmes crítics, no hauria de sorprendre'ns que refusés d'explicar l'impacte de la censura en el valor literari de les obres, un judici segons això propi només de la sensibilitat: «La relación causal entre censura y valor artístico de la obra literaria resulta casi imposible de establecer. Lo que debiera ser una hipótesis sugestiva se ha convertido en apodigma. Lo único perceptible, definible e incluso cuantificable es la actuación del aparato censorial» (ABELLÁN 1978: 30). Si bé és cert que els estudis d'Abellán s'inicien quan en el si de la historiografia francesa es fa ja palpable l'esgotament dels mètodes quantitativs i la puixança d'una sociologia de base antropològica protagonitzada, entre d'altres, per Pierre Bourdieu, la reivindicació de Durkheim com a primer abanderat en la llarga batalla metodològica contra el saber intuïtiu es mantenia vigent.¹⁰

L'Escola de Bordeus i els seus acòlits

Encara que Durkheim sigui el sociòleg amb qui Abellán vulgui reconèixer una filiació més directa, potser fins a un cert punt simbòlica pel seu caràcter fundacional i la llarga estela que havia deixat en la sociologia francesa, pel que fa específicament a l'estudi del llibre i de la comunicació, el grup d'investigadors que més l'havien d'influir és, sens dubte, el de l'anomenada Escola de Bordeus, que s'havia anat formant entorn de Robert Escarpit i del Centre de Sociologia dels Fets Literaris des del 1960, que canviaria de nom el 1965 pel d'Institut de Literatura i Tècniques Artístiques de Massa (ILTAM), que quedaria associat al Centre Nacional de la Recerca Científica (CNRS).

10. «La sociologie telle que nous la connaissons est née, au moins dans le cas de la France, d'une contradiction ou d'un malentendu. Durkheim est celui qui a fait tout ce qu'il fallait pour faire exister la sociologie comme science universitairement reconnue» (BOURDIEU 1980: 47). Vg. també Bourdieu *et al.* 1968.

Inspirat per la primera síntesi sobre el llibre a escala mundial, publicada per la Unesco el 1956, *Books for all* de R. E. Barker, Escarpit havia ofert dos anys més tard a la popular col·lecció «Que Sais-Je» el llibret *Sociologie de la littérature* (1958), que despertaria un interès notable entre el sector editorial francès i que aviat es traduiria a diversos idiomes —al català, posem per cas, el 1968 de mans de Ramon Barnils—. Escarpit insisteix que no es pot tenir una comprensió completa del fet literari si se'n descuida el pes de les estructures col·lectives i es privilegia, com ha estat habitual entre els investigadors, l'atenció pels esperits individuals que són els escriptors o les formes abstractes que poden ser les obres en les seves múltiples dimensions estètica, filosòfica o moral, entre d'altres. No hi ha dubte que a Abellán havia d'interessar-li dos aspectes bàsics del plantejament exposat en aquest estudi però àmpliament desenvolupant en d'altres com ara *La révolution du livre* (1965). En primer lloc, la idea d'integrar la literatura en la indústria del llibre i la lectura en la branca del consum, a fi i efecte de treballar-la en relació amb les mediacions entre grups. I en segon lloc, el desenvolupament d'una metodologia específica d'anàlisi basada en estadístiques i models també quantitativs. És el que Jacques Leenhardt anomenaria una «recherche empirique strictement sociologique» l'objecte essencial de qual és «l'étude des médiations concrètes entre les groupes et les individus créateurs» (LEENHARDT 1967: 572). Ambdues cares de la moneda li oferien patrons i models ara específics —disciplinaris, a diferència de l'exemple durkheimià, que no entra en cap moment en el terreny artístic—, per treballar la literatura com un fenomen condicionat per tots els intermediaris del sistema comercial: «Le produit littéraire est le résultat d'une série de sélections opérées par divers filtres sociaux, économiques et culturels dans les projets que les écrivains ont menés jusqu'au stade de l'écriture» (ESCARPIT 1970: 32). La perspectiva que adopten ambdós estudiosos respecte de l'objecte d'anàlisi, però, no és, ni de bon tros, la mateixa. A Escarpit li interessa sobretot el llibre literari com a producte fabricat, com a article de consum al marge del contingut; a Abellán, com a mitjà de comunicació sotmès a control i vigilància des del mateix acte de creació i durant tot el procés de producció fins a la distribució. Potser per això s'interessa ben aviat per l'obra d'Enrique Gastón.

El 1973 José-Carlos Mainer informava els lectors del primer número de la revista *Sistema*, on Abellán publicà tres estudis seus entre 1978 i 1985 (ABELLÁN 1978, 1979 i 1985), de la novetat que representava per a la sociologia de la literatura a Espanya la publicació de *Sociología del consumo literario* (1971) d'Enrique Gastón, professor format a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París i a la Universitat de Trent, al Canadà. Mainer situava Gastón sobre l'estela de les tesis del canadenc Herbert M. McLuhan, que havien arribat a Espanya el 1968 mitjançant la traducció de l'aplec d'assajos d'autoria diversa sobre teoria de la comunicació recollits en el volum *El aula sin muros*, i que serien no gaire més tard replicades amb duresa per José Manuel Bermudo a *El macluhanismo, ideología de la tecnocracia* (1972). Fos per aquesta via o per una altra, el fet és que Abellán va llegir —m'aventuro a pensar que amb especial interès— el llibre de Gastón, del qual pot resseguir-se'n un diàleg prudent ja des del seu primer article.

Fortament influït també pel materialisme dialèctic d'Henri Lefebvre, Gastón parteix de la hipòtesi compartida amb Escarpit que només es pot calibrar l'impacte real de la literatura en la societat de masses —un impacte que defineix en termes negatius d'alienació, de passivització— si s'estudia com un producte qualsevol.¹¹ En conseqüència, l'anàlitz a en relació amb el cicle de producció-distribució-consum però també com una eina més de control social en tant que mitjà de comunicació dins d'un medi en procés de canvi per la nova tecnologia audiovisual —que és l'aspecte on es fa més palès el pes de les teories de McLuhan—. Encara que no faci referència més que de passada a la censura practicada pels estats, entre altres coses perquè aspira a comprendre el que anomena «civilització capitalista», Gastón considera que la literatura acaba essent una corretja de transmissió de les coaccions, regles, censure i imposicions de les forces productives i de les estructures de

11. «Vamos a estudiar los aspectos negativos de lo que se ha considerado como una de las más beneficiosas manifestaciones artísticas. En la mayoría de los casos, el mal que pueda haber no está en la literatura, aunque parta de ella, sino en la sociedad a la que se dirige. [...] La importancia del problema requiere el intento de una aproximación a la literatura como pura mercancía, olvidándose de sus posibilidades estéticas, para enfrentarlas así con la sociedad en que vivimos» (GASTÓN 1974: 14).

poder que intervenen en tot el cicle que va de la creació de l'obra a la lectura; això és, per tant, des de les editorials i els editors, fins als crítics, els intel·lectuals, el sistema educatiu, la publicitat o la política fiscal, per exemple. Abellán, és cert, no fa seus ni la radicalitat —o agressivitat, en paraules de Mainer— del plantejament metodològic ni el dogmatisme ideològic de perfil anticapitalista que guien aquest estudi, ni molt menys les maneres profètiques tan característiques de McLuhan i que l'aparten d'una concepció empírica de la sociologia.¹² Però tampoc no fuig d'observar l'escassa fiabilitat de les estadístiques sobre la producció literària mundial, que Gastón extreu sense contrastar sobretot de *La révolution du livre* de Robert Escarpit, que havia estat professor seu a la Facultat de Ciències Socials de Nancy.¹³ Malgrat això, hi coincideix

12. En l'enquesta «Problemática de la sociología en España», publicada als *Cuadernos de Realidades Sociales* de l'Institut de Sociologia Aplicada de Madrid el setembre de 1974, Gastón havia respost: «En realidad, eso de “la sociología como ciencia” me preocupa bastante poco. No es que niegue el carácter científico de la Sociología, lo que ocurre es que en estos momentos la expresión “Sociología como ciencia” está sirviendo para fomentar una dependencia cultural americana y para esterilizar las posibilidades críticas de las investigaciones sociológicas. [...] Esto de que haya profesionales que ponen en tela de juicio las maravillosas tradiciones del país, con su intocable estructura familiar, con su perfecto funcionamiento de las relaciones laborales, con la armonía bucólica entre el poder central y las regiones, resulta muy peligroso. El sociólogo es sospechoso por definición. Ahora bien, si se trata de unos académicos capaces de permanecer en un despacho extasiados con el problema de lo que es ciencia y lo que no lo es, sin enterarse de nada de lo que pasa a su alrededor, entonces son aceptados» (AA.DD. 1974: 125).

13. «Enrique Gastón en su *Sociología del consumo literario*, siguiendo a Robert Escarpit, elucubra sobre el porcentaje de las publicaciones literarias en relación con el de las demás obras impresas estimando que este porcentaje aproximado sería para todo el mundo de un 22,8. Con respecto a España, señala que el 1962 debió superarse el 25 por 100. La endeblez de semejantes estadísticas es tan grande —como él mismo reconoce— que hemos renunciado a estimar por este u otros procedimientos el porcentaje que correspondería a la literatura de creación» (ABELLÁN 1979: 78, n. 6). Abellán es refereix al capítol «Hacia una teoría del desequilibrio literario» (GASTÓN 1974: 81-89), fet amb dades que Gastón extreu de l'apartat «Le cas du livre littéraire», dins: *La révolution du livre* (ESCARPIT 1965, vg. també ESCARPIT 1958 i 1970: 32-33). Val a dir que, malgrat la síntesi que en fa Gastón, les idees sobre el futur del llibre i els mètodes de treball de McLuhan a *The Gutenberg Galaxy* (1962) i d'Escarpit a *La révolution du livre* (1965), respectivament, són difícil de conciliar en molts aspectes.

amb certs plantejaments.¹⁴ El més destacable, diria, es manifesta en l'esforç en plena Transició —i més ençà— d'extirpar de l'imaginari col·lectiu espanyol la idea que la censura sigui una pràctica exclusiva dels estats antidemocràtics. La divisió entre censura governativa, censura editorial i autocensura, tot i les dificultats insalvables que suposen aquests dos darrers conceptes per al propi mètode analític, és la concreció potser més clara d'aquest propòsit. La particularitat d'Abellán en relació amb Gastón és que, tot i coincidir amb graus diferents amb aquesta idea de coerció fins a un cert punt determinista —una característica pròpia d'altra banda de les aproximacions estructuralistes—, Abellán no desdenya de trobar també una explicació històrica del fenomen.

Un mètode dialèctic. Georges Gurvitch

El pont entre la sociologia i la història el fa Abellán, si més no en el pla teòric, reivindicant el sociòleg rus nacionalitzat francès Georges Gurvitch, que el 1948 havia ocupat la mateixa càtedra de la Sorbona d'un dels sociòlegs que més van influir-lo, Durkheim, sobretot els estudis de la darrera fase. De l'esquema pluridimensional de la realitat social gurvitchiana, que va de la microsociologia —tipificada en les formes de sociabilitat— a la macrosociologia —dividida entre agrupacions (grups i classes socials) i societats globals—, Abellán en fa explícit el deute amb la concepció dialèctica de base, que havia de servir-li per explicar la relació entre individus, grups i poder. És en l'article publicat el 1984 a la revista *Papers*, «Literatura, censura y moral en el primer franquismo», on exposa primer tant la filiació¹⁵ com la manera en absolut complexa o abstracta d'aplicar l'anàlisi sistemàtica de Gurvitch:

14. La primera referència explícita a l'obra de Gastón es troba a ABELLÁN 1978: 32, n. 7.

15. En nota al peu de pàgina comenta: «Con la burocratización del oficio de sociólogo parece haber decaído el interés por la sociología dialectizante y dialectizada de Georges Gurvitch. Para sacudirse el encorsetamiento mental es todavía incitante la lectura [de] su *La vocation actuelle de la sociologie. Vers la sociologie différentielle*, París, PUF, 1963» (ABELLÁN 1984: 153-154).

[...] todo grupo social de interés político común, económico o cultural, en sentido amplio, lucha por imponer a los demás grupos sociales diferenciados, o al conjunto de la sociedad, su específica y particular visión del mundo en lo político, social o económico. [...] Las relaciones dialécticas entre grupos y clases, individuos y grupos se prosiguen con altibajos, vehemencia y tensión, independientemente de los momentos de mayor protagonismo, porque la vida social es inconcebible sin la relación dialéctica de grupos y clases sociales (ABELLÁN 1984: 153).

L'obra d'Abellán bascula en global entre aquests dos extrems micro i macro, que centraven a més aquells mateixos anys els debats sobre el futur de la sociologia com a disciplina acadèmica. En el terreny concret de la seva anàlisi, considerar les dues dimensions li facilita una aproximació global a la censura: com a fenomen, lligada als nivells més circumstancials, no estructurats, per tant; i com a expressió d'uns grups de poder polítics, religiosos o econòmics, que són en canvi marcs socials estructurats i estructurables. D'aquí ve que l'arbitrarietat subjectiva de la pràctica censoradora i l'existència alhora d'uns criteris generals tanmateix observables s'expliquin des de plans diferents d'anàlisi que s'inclouen, però, dialècticament, com passa també, per exemple, entre l'experiència individual dels autors entrevistats i les tendències que marcarien en cada moment els nivells de control de la llibertat d'expressió en tant que resultat del joc de tensions entre els sectors integrats en el règim. Resulta significatiu que, vistos en ordre cronològic, els estudis d'Abellán descriguin una evolució progressiva del nivell micro al macro, això és, d'una primera fase dominada per la necessitat d'aplegar i analitzar les dades empíriques i de l'experiència, a una segona més aviat centrada en les interpretacions històriques que complementen les anàlisis macro, on la cultura és ja una forma de representació, tant si és de part de l'Estat o de l'Església, de part dels intel·lectuals de Falange, dels acenepistes o dels suposats aperturistes de la darrera etapa del règim, posem per cas. És en aquest context on cal situar també els seus primers esforços per esbossar l'esquema bàsic del marc institucional de la censura, dels seus òrgans polítics i dels cossos funcionaris, que entren de ple en la sociologia de l'Administració

pública i connecten amb els primers estudis que s'estaven desenvolupant a Espanya sobre el funcionament de l'Administració franquista (BELTRÁN 1990), que no serà tanmateix focus d'atenció prioritari en els estudis sobre el règim, i sobre la censura (GALLOFRÉ 1991; RUIZ BAUTISTA 2005), fins més recentment.

No s'hauria de descartar, per tant, que la reacció en contra dels mètodes quantitius duta a terme des dels anys setanta per l'antropologia cultural en un sentit ampli i per Pierre Bourdieu en particular, poguessin haver influït en aquest viratge progressiu cap a una major atenció de la censura i la propaganda en el sentit d'estratègia de poder, a més de pràctica repressiva. El capítol «Determinismos sociales del realismo del medio siglo» és l'exemple més paradigmàtic d'aquesta tendència, aplicada concretament a l'anàlisi de la promoció i la recepció del realisme social dels anys cinquanta:

La tarea más difícil planteada al crítico de hoy consiste en poner en entredicho, comprender y explicar el muro levantado por la historiografía literaria dominante, fruto de haber sido sujeto y objeto al mismo tiempo de su propio discurso crítico. Ni la adhesión a las tendencias del realismo social ni su posterior rechazo por críticos o escritores estuvieron libres de mediaciones o condicionamientos de bulto en la sociedad española del medio siglo en adelante, con lo cual la actual historia literaria, el canon heredado, es el desarrollo y la cristalización del proceso de un fenómeno cultural complejo —interpenetrado e interpenetrable—, resultante de una tensión o lucha entre agentes e instituciones obstinados por ocupar posiciones de dominio. A este espacio de lucha —visto desde el modelo de sociedad liberal— Pierre Boudieu lo ha denominado *champ littéraire* subsumido en el *champ du pouvoir* (ABELLÁN 2001: 4).

CONCLUSIONS

Abellán no articula al llarg de la seva obra un artefacte teòric pròpiament dit ni molt menys un esquema de valors per situar-se de manera inequívoca en relació amb el context historiogràfic immediat, encara que deixi traces en els textos que permetin seguir-ne la

pista. Tampoc no es pronuncia sobre la història cultural, per bé que participi de la revolució historiogràfica en certs aspectes temàtics i de perspectiva. En el seu lloc, selecciona en canvi un mètode pràctic perfectament sòlid manllevat sobretot de la sociologia francesa, que als anys seixanta havia començat a integrar el problema del consum cultural en la disciplina i que a les dècades següents s'obriria pas a d'altres temes amb paradigmes analítics cada cop més específics. Així, Abellán se situa en sintonia amb els corrents estructuralistes i amb aquells moviments de renovació marxista que, liderats entre d'altres per Lukács i Gramsci, havien baixat la cultura del llimb supraestructural en què l'havia deixada el marxisme clàssic. Tant la crítica literària marxista —essencialment sociològica des de començament del segle xx— com, sobretot, la interpretació gramsciana del sistema de producció cultural a manera de corretja de transmissió de la visió del món dels grups hegemònics cap al conjunt de la societat, es deixen sentir alhora en el mètode analític i en el substrat ideològic que subjecten la seva obra com una malla fina, sovint imperceptible. De la síntesi en neix una anàlisi de la producció literària durant el règim franquista entesa en termes d'interacció i un mètode de recerca sobre el passat col·lectiu concebut, si no per canviar el present, en qualsevol cas per intervenir-hi des d'una posició militant de compromís social. La crida reiterada a preservar i fer accessibles els arxius de l'Administració franquista, la insistència en la necessitat d'avançar en els estudis sobre *les censures*, l'advertència de l'error de seguir publicant en democràcia textos mutilats pel règim anterior, són crits dirigits a la comunitat acadèmica i al sector editorial per despertar-ne la memòria en el context d'una Transició feta sobre un pacte de silenci amb el passat i els seus protagonistes. Per a Abellán, la investigació havia de ser, abans de res, una eina per construir individus conscients dels perills que assetgen tothora i arreu la llibertat individual i col·lectiva.

BIBLIOGRAFIA

- AA.DD. (1974): AA.DD., «Problemática de la sociología en España», *Cuadernos de Realidades Sociales*, núm. 5, ps. 111-144.
- ABELLÁN (1976): Manuel L. Abellán, «Sobre censura. Algunos aspectos marginales», *Cuadernos del Ruedo Ibérico*, núm. 49-50, ps. 125-138.
- ABELLÁN (1978): Manuel L. Abellán, «Censura y práctica censoria», *Sistema*, núm. 22, ps. 29-52.
- ABELLÁN (1979): Manuel L. Abellán, «Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955-1976)», *Sistema*, núm. 28 (gener), ps. 75-89.
- ABELLÁN (1980): Manuel L. Abellán, *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península.
- ABELLÁN (1982): Manuel L. Abellán, «Censura y autocensura en la producción literaria española», *Nuevo Hispanismo. Revista Crítica de Literatura y Sociedad*, núm. 1 (hivern), ps. 169-180.
- ABELLÁN (1984): Manuel L. Abellán, «Literatura, censura y moral en el primer franquismo», *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 21, ps. 153-172.
- ABELLÁN (1985): Manuel L. Abellán, «Los diez primeros años de *Ínsula*», *Sistema*, núm. 66, ps. 105-114.
- ABELLÁN (1987): Manuel L. Abellán, «Presentación», «Censura y literaturas peninsulares», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, núm. 5, ps. 1-3.
- ABELLÁN (1992): Manuel L. Abellán, «El fenómeno censorio», dins: AA. DD.: *Periodisme i societat. Segon Congrés de Periodistes Catalans*, Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, ps. 3-5.
- ABELLÁN (1995): Manuel L. Abellán, «Algunos determinismos sociales del franquismo y la transición», dins: Federico Bomaddio i Derek Harris, *Siete ensayos sobre la cultura posfranquista*, Aberdeen (Escòcia): Centre for the Study of the Hispanic Avant-Garde, University of Aberdeen.
- ABELLÁN (2001): Manuel L. Abellán, «Determinismos sociales del realismo del medio siglo», dins: Paul Aubert (ed.), *La novela en España (siglos XIX-XX)*, Madrid: Casa de Velázquez. <<https://books.openedition.org/cvz/2654?lang=es>>. [Consulta: 13 febrer 2021]
- ALTED VIRGIL (2004): Alicia Alted Virgil, «De una historia de la cultura a una historia socio-cultural de la España contemporánea», dins: René Rémond et al., *Hacer historia del siglo xx*, Madrid: Biblioteca Nueva / Universidad de Educación a Distancia / Casa de Velázquez, ps. 358-376.
- BARKER (1956): Ronald Ernest Barker, *Books for all. A Study of International Book Trade*, París: Unesco.

- BELTRÁN (1990): Miguel Beltrán, «Sociología de la administración pública», dins: Salvador Giner i Luis Moreno (comp.), *Sociología en España*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, ps. 107-111.
- BENEYTO (1977): Antonio Beneyto, *Censura y política en los escritores españoles*, Barcelona: Plaza & Janés.
- BERMUDO (1972): José Manuel Bermudo, *El macluhanismo, ideología de la tecnocracia*, Barcelona: Picazo.
- BOURDIEU (1980): Pierre Bourdieu, *Questions de sociologie*, París: Minuit.
- BOURDIEU *et al.* (1968): Pierre Bourdieu, Jean-Claude Chamboredon i Jean-Claude Passeron, *Le métier de sociologue*, París: École Pratique des Hautes Études, Mouton and Bordas.
- BOUZADA FERNÁNDEZ i RODRÍGUEZ MORATÓ (2007): Xan Bouzada Fernández i Arturo Rodríguez Morató, «Sociología de la cultura y de las artes», dins: Manuel Pérez Yruela (ed.), *La sociología en España*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, ps. 439-454.
- BURKE (1990): Peter Burke, *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929-89*, Cambridge: Polity Press.
- BURKE (2004 [1988']): Peter Burke, *What is Cultural History?*, Malden (EUA): Polity Press.
- CARPENTER i MCLUHAN (1968): Edmund Carpenter i Marshall McLuhan (ed.): *El aula sin muros. Investigaciones sobre técnicas de comunicación*, Barcelona: Ediciones de Cultura Popular.
- DURKHEIM (1927): Émile Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, París: Librairie Félix Alcan.
- ESCAPIT (1958): Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature*, París: Presses Universitaires de France.
- ESCAPIT (1965): Robert Escarpit, *La révolution du livre*, París: Unesco / Presses Universitaires de France.
- ESCAPIT (1970): Robert Escarpit, «Le littéraire et le social», dins: Robert Escarpit (dir.), *Le littéraire et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature*, París: Flammarion.
- FEBVRE *et al.* (1957): Lucien FEBVRE *et al.*, *L'apparition du livre*, París: A. Michel.
- GALLOFRÉ (1991): Maria Josepa Gallofré, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GASTÓN (1974): Enrique Gastón, *Sociología del consumo literario*, Barcelona: Libros de la Frontera, 1974. Primera edició a Valparaíso: Ed. Universitaria de Valparaíso, 1971.
- LEENHARDT (1967): Jacques Leenhardt, «La sociologie de la littérature: quel-

- ques étapes de son histoire», *Revue Internationale des Sciences Sociales*, vol. XIX, núm. 4, ps. 555-572.
- MAINER (1973): José-Carlos Mainier, «Sociología de la Literatura en España», *Sistema*, núm. 1, ps. 69-80.
- MCLUHAN (1962): Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy*, Londres: Routledge & Kegan.
- PATRICIO MULERO (2019): Maria Patricio Mulero, «La influencia de Lucien Goldmann en el pensament de Josep Maria Castellet: entre la sociología de la literatura i les polítiques culturals», dins: Antoni Martí Monterde i Teresa Rosell Nicolás (ed.), *El compromís en els escriptors catalans. La literatura comparada a Catalunya*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, ps. 163-279.
- PONS i SERNA (2012): Anaclot Pons i Justo Serna, «Variaciones sobre la historia cultural en España», dins: Philippe Poirrier (ed.), *La historia cultural. ¿Un giro historiográfico mundial?*, València: Publicacions de la Universitat de València, ps. 185-199.
- RUIZ BAUTISTA (2005): Eduardo Ruiz Bautista, *Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, Gijón: Trea.
- SIRINELLI (2004): Jean-François Sirinelli, «La historia cultural en Francia», dins: René Rémond *et al.*, *Hacer historia del siglo xx*, Madrid: Biblioteca Nueva / Universidad de Educación a Distancia / Casa de Velázquez, ps. 351-357.
- WELLEK i WARREN (1956 [1942¹]): René Wellek i Austin Warren, *Theory of Literature*, Nova York: A Harvest Book.

LA PRODUCCIÓN ESCRITA DE MANUEL L. ABELLÁN:
UNA INTERPRETACIÓN DE LA CENSURA

JOSÉ ANDRÉS DE BLAS
Historiador

[...] es necesario sacudirse de encima el inveterado hábito, según el cual, lo obvio ni se demuestra ni se pone en tela de juicio.

ABELLÁN (1990: 26)

A partir del conjunto de la producción escrita y publicada de Manuel L. Abellán, sobre el tema de la censura, nos proponemos poner de relieve el concepto que, en tanto objeto de investigación, opera a lo largo de su obra. Si bien, en determinados lugares este objeto es teorizado de forma explícita, nos encontramos también con una corriente más difusa, pero persistente, de consideraciones que nos permiten deducir una serie de nociones que enmarcan, matizan y a veces contradicen, la definición tácita o explícita del objeto investigado, perceptible también cuando este objeto es usado como operador interpretativo de la documentación manejada. Trataremos también de mostrar el vínculo de estas elaboraciones con un contexto sociopolítico muy específico, en tanto punto de partida de sus investigaciones, y el que también está —en un juego de presencia y ausencia— implicado el propio sujeto en tanto investigador.

Contextualizado en los años finales del franquismo, en un escrito anterior a este, nos referíamos al campo general de la censura, calificándola como «ente fantasmático». Con ello aludíamos, se tuviera conciencia de ello o no, a «una presencia que había recorrido de punta a cabo, durante un larguísimo periodo de tiempo, cualquier acto comunicativo que trascendiera lo estrictamente privado» (ANDRÉS DE BLAS 2017: 61). En torno a ese mismo fantasma se constituyó todo un mundo de representaciones, sobre la base de una percepción ne-

cesariamente especular. Desde ese punto de partida, es decir desde la imposibilidad de hablar de la censura con censura, en un segundo momento, la censura se convirtió de modo directo o indirecto, en un tema de candente actualidad, algo que no carecerá de consecuencias en el enfoque que Manuel dará a sus investigaciones.

De este modo, y tomando como referencia paradigmática el año 1976, año de la publicación del primer escrito de Manuel, podemos considerar que se trata de un tiempo de incertidumbre política, en el que a ciertas aperturas gubernamentales —lo que se llamó «libertad vigilada»— le seguían bandazos represivos, con actos de violencia de grupos ultras, y unos poderes fácticos perpetuamente amenazantes, junto a una serie de huelgas obreras y protestas políticas multiplicadas por todo el país. Dentro de este clima, y referido a este mismo año, Manuel anota, en lo que podemos considerar una certera apreciación: «el comportamiento de la censura es perfectamente surrealista. El desfase entre el mantenimiento de un aparato censorio periclitado y el uso de la libertad de expresión que la sociedad española se ha ido arrogando convierten al responsable de la lectura de manuscritos en una fantasmagórica comparsa» (ABELLÁN 1982: 175).

Una simple ojeada a la prensa ilustra la actualidad que había adquirido el tema de la censura, pues de un modo u otro, terminaba siendo una presencia diaria. Se trataba de una «contenida» reacción visceral, comprensible en aquel momento histórico, pero que desembocaría en el plano valorativo de la censura, en una serie de simplificaciones, tópicos y mistificaciones. Mistificaciones sobre lo prohibido, heroísmo del censurado, declaraciones que hoy llamaríamos políticamente correctas; recuperaciones de autores prohibidos, publicaciones o estrenos impensables anteriormente, encuestas y opiniones. O, en otra línea, ataques a librerías, denuncias de libros, intentos de boicot a determinadas películas, suspensiones de actos, actos celebrados bajo vigilancia policial, declaraciones del clero; uso y abuso de la censura como reclamo publicitario, y un largo etcétera, que necesariamente había desembocado en una lógica distorsión de la noción de censura.¹

1. En lo que podríamos denominar una «cala mínima», recogemos las siguientes referencias, todas ellas correspondientes a 1976: *El País*, días 6, 7, 11 y 13 de mayo, con

Una posición desde la que se opinaba, se escribía, o en general se actuaba a partir de un mecanismo de acción-reacción, que será calificada por Manuel como un estado «emocional y de protesta» generado por «la carencia de datos concretos y fiables», y cuya causa habría que buscarla en «el hermetismo casi perfecto» que había encubierto la actividad de la censura (ABELLÁN 1982). La alternativa, en aquella coyuntura, para quien pretendiera realizar un estudio cabal sobre este tema —y tal vez nos parezca inverosímil ahora— pasaba de modo insoslayable por dar entidad a ese «ente fantasmático», es decir por objetivizar el fenómeno de la censura, positivándolo en relación a unos efectos concretos. Esto no carecerá de consecuencias en lo que se refiere a la forma en que el objeto será construido y al final definido. Pero la primera tarea será hacer de la censura, paradójicamente, algo real, y así, si se nos permite la metáfora, demostrar que no se había vivido dentro de un sueño.

Ante este estado de cosas, la estrategia de Manuel será la de dar un paso atrás, imponiéndose un límite para distanciarse de una realidad social, en la que él, a nivel emocional, necesariamente estaba implicado. Esta posición será una constante puesta de manifiesto a lo largo de todos sus escritos, cuidándose, por un lado, de no recaer en el campo de lo conjetural o de lo meramente especulativo, pero pagando el precio, por otro lado, de una exclusión del campo de lo subjetivo, que terminará siendo bastante problemática.

Será la sociología el instrumento que le servirá para dar ese paso. Al respecto, desconocemos la razón por la que Manuel se decanta por la sociología, lo que sí podemos percibir es la función que juega en sus escritos. Sí sabemos que se trata de un tipo de sociología muy específica, gestada en Francia a partir de los años sesenta, y que trataba de proveer a dicha disciplina de un método de análisis de los hechos sociales, para dotarla de un estatuto de científicidad. Este último dato, complementario del distanciamiento aludido, nos parece de capital importancia, porque será una posición mantenida con tesón, por Manuel, a lo largo de todos sus estudios, con frecuentes alusiones y citas relacionadas con el campo sociológico, y

---

varias referencias algunos días. *Revista Blanco y Negro*: 10-1, 21-2, 28-2, 3-4, 15-5 y 1-10. *ABC*: 30-1, 19-2, 22-2, 22-4, 20-5, 31-10 y 21-12.

ello a pesar de que ocasionalmente ello le conducirá a situaciones aporéticas y contradictorias.

De esta manera, y tras sus dos primeros escritos que abordan el tema de la censura —lo señalo, porque el orden cronológico me parece importante— Manuel publica un breve trabajo que titula «Aspectos metodológicos sobre sociología de la literatura» (ABELLÁN 1977: 93).² Precisamente, uno de los aspectos reseñables de este artículo, es que no se menciona en ningún momento la palabra censura, cuando ya al inicio de su primer trabajo había escrito lo siguiente: «el estudio de la censura [...] es de una importancia capital para el perfilamiento y la ulterior formalización de la sociología de la literatura» (ABELLÁN 1976a). Nótese bien que lo que aquí importa es la sociología de la literatura, y que el estudio de la censura aparece solo como un «medio instrumental», posición que luego se invierte pues será el estudio de la censura en sí el que ocupe el centro de sus escritos, sirviéndole la sociología en general y la sociología de la literatura en particular de marco instrumental.

¿Posición estratégica de Manuel ante los previsibles recelos que un estudio de la censura, con su carga implícita de denuncia, podría despertar? ¿O bien, una posición de prudencia, puesto que en este momento todavía no ha accedido a la documentación del Ministerio, y la otra fuente, la encuesta a los escritores —base de sus dos primeros artículos— está en curso de redacción, y no puede determinar *a priori* el valor de dichos datos? Ambas podrían ser ciertas. Lo que se advierte, y quisiera señalar, es que en esta especie de indeterminación inicial, se entrecruzan elementos de orden —digamos académico— respecto a la viabilidad documental de sus estudios, pero también otros, de orden mental, en el sentido de que la sociología y el imperativo científico con el que Manuel la concibe son también una suerte de escudo protector, pues ciertamente en esta coyuntura histórica, proponer una investigación sobre la censura era también una cuestión de audacia.³

2. Señalamos que este es el único artículo de Manuel que utilizamos en este estudio que no aborda directamente el tema de la censura. Los dos artículos que anteceden al mismo son ABELLÁN 1976a y 1976b.

3. Creemos que hay dos datos que resultan significativos, en la línea de lo anotado, como medidas precautorias. Por un lado, el «aval» científico del que se sirve a la

En su siguiente artículo, el enlace entre sociología y censura se hace explícito: «De lo que se trata es de [...] situar la censura dentro de coordenadas sociológicas que nos permitan aprehender y calibrar el fenómeno censorial en su totalidad y desde las cuales nuestra personal experiencia no pueda prefijar límites» (ABELLÁN 1978: 105). Que la censura sea un fenómeno puede pasar por ser una simple aseveración, pero leído desde su artículo anterior es un término que opera en la línea de una entificación de la censura. «Fenómeno» remite a lo que de lo real es observable, a la empiria de la experiencia, algo ya señalado, del mismo modo, como propio del método sociológico en su artículo anterior. Por otro lado, con la alusión a la «experiencia personal», creo que no fuerzo la interpretación, si digo que aquí también experiencia personal y experiencia objetiva tratan de disociarse, puesto que la finalidad ulterior es la de construir un objeto que sobrepase la probable interferencia «emocional» del sujeto potencialmente conoscente (ABELLÁN 1978: 105).⁴

Es preciso señalar además que el término «totalidad» no se refiere a un estudio de la censura que hubiera de abarcar todas las manifestaciones de la misma, sino que remite al concepto acuñado por Marcel Mauss de «hecho social total», que trata de poner en relación la parte —en el caso de Manuel, la censura— con el todo de una realidad social que se entiende como «pluridimensional». La complejidad, por tanto, de cualquier fenómeno social resuelve el enigma de la frase final: «desde las cuales nuestra experiencia personal no puede prefijar los límites» (ABELLÁN 1978: 105). Por un lado, este es el punto de partida de esas incursiones a lo largo de su obra, de las diversas perspectivas desde las que aborda el tema de la censura: político, histórico, institucional, edi-

---

hora de solicitar el acceso a los archivos («carácter científico de mi demanda»), y por otro, el secretismo con el que se realiza la encuesta, asegurando a los autores la confidencialidad de los datos obtenidos y la no revelación de datos personales (ABELLÁN 1980: 7-11 y 95).

4. Anotamos también que de aquí en adelante «fenómeno» y «censura» aparecerán como un concepto indisociable, que no solo será utilizado en el cuerpo de sus artículos, sino que también dará título, lo cual es sumamente relevante, a tres de ellos: «Acotaciones al fenómeno censorio», «Fenómeno censorio y represión literaria» y «El fenómeno censorio» (ABELLÁN 1986, 1987 y 1992).

torial, etc.; por otro lado, establece, respecto al conocimiento posible del objeto, un punto de indeterminación, en tanto no se da por hecho que el objeto pueda ser finalmente conocido, sino que es el método de investigación puesto en marcha el que establecerá esa posibilidad que en principio es hipotética. Esto es lo obvio y lo que irónicamente no se demuestra, como señalábamos en el epígrafe inicial.⁵

En la línea de esa necesidad de positivización de los efectos de la censura, en el prólogo de su libro Manuel se refiere a la «ausencia de datos veraces» que han «dado pie a conjeturas más o menos verosímiles acerca del papel jugado por la censura» (ABELLÁN 1980: 7). Estos datos serán aportados a partir de dos fuentes: la encuesta a los escritores y la documentación procedente del Ministerio de Información. Dejando de lado otras posibles cuestiones respecto al tratamiento de dicha documentación, importa señalar que una de las finalidades respecto a ambas fuentes será la obtención de datos tabulables. Lo que implica, en ambos casos, una predeterminación del documento seleccionable, y que una vez seleccionado, en el conteo, el criterio de validez, o de realidad de un hecho, vendrá medido por su frecuencia o valor de repetición. Digamos que frente al silencio, el secretismo o «el estricto sigilo» —como señala también en su prólogo— de la actividad censoria, los datos tabulables adquieren un valor irrecusable que permite en este contexto —y nos atrevemos a decir que como finalidad última— realizar un juicio de existencia. De existencia y actividad del aparato censor. Para nosotros esta última apreciación constituye una obviedad, pero mediados los años 70, y como ya anotaba Manuel, el conocimiento era puramente conjetural, y esto —añadimos— en el mejor de los casos, pues uno de los frutos de una larga dictadura bien pudo ser hacer de lo evidente algo irreal.⁶

5. «En este fenómeno social “total”», como proponemos denominarlo, se expresan a la vez y de golpe todo tipo de instituciones: las religiosas, jurídicas, morales —en éstas tanto las políticas como las familiares— y económicas, las cuales adoptan formas especiales de producción y consumo, o mejor de prestación y de distribución, y a las cuales hay que añadir los fenómenos estéticos a que estos hechos dan lugar, así como los fenómenos morfológicos que estas instituciones producen» (MAUSS 1979: 157).

6. A este nivel de tabulación de los datos es significativa la cita del texto de R. Boudon, *L'analyse mathématique des faits sociaux* realizada en su primer artículo, y el título dado al último de sus artículos, previo a la redacción de su libro: «Análisis

En esta línea, y en el caso de la documentación procedente del Ministerio, uno de los documentos manejados es el fichero de resoluciones firmes, cuyo cómputo le permite en base a determinadas frecuencias ofrecer datos estadísticos, como ocurrirá en el caso de la encuesta a los escritores. Una conclusión que podemos obtener de este modo de análisis es que predomina el interés por la positivización de los efectos de la censura, y digo que predomina este hecho porque los resultados obtenidos, evaluados en relación al juicio de existencia o de los efectos de la censura, es más bien parco, o incluso, cabría decir que son contraproducentes, en relación a lo que se trata de demostrar. Y así, y por poner un ejemplo de los más evidentes, si nos fijamos en los resultados de la cala realizada respecto al mes de abril, el porcentaje de incidencias de todo tipo es del 7,2 %, sobre un total de 18.531 fichas. No es que el dato en sí no tenga valor, pues la sola prohibición de un único libro ya sería intolerable, lo que quiero señalar es que el valor del dato está en su carácter fehaciente y mostrativo de una realidad que de este modo se hará insoslayable. Pero más allá del rigor o posible lenidad del aparato censor, el dato también muestra en una primera y evidente lectura que hubo un 90 % largo de obras que no sufrieron ninguna incidencia, de lo que cabría deducir que en este caso la censura no ha actuado, o no lo ha hecho con rigor. Sabemos —aunque esto está por demostrar— que esto no fue así, que la censura era un dato de partida con el que cualquier autor, quisiera verlo o no, pudiera saberlo o no, tenía que contar. Manuel a lo largo de su obra se atenderá, con independencia de los posibles resultados, a estos datos porque poseen para él un valor de cientificidad, y pueden ser la base de un conocimiento verídico. Añadir que el otro gran grupo documental manejado son los expedientes de censura, es decir una documentación —digámoslo así— numéricamente autovalidada, porque

---

cuantitativo de la censura bajo en franquismo» (ABELLÁN 1979: 75-89). Hay que señalar también, a título de lo que podríamos llamar una ratificación de lo que venimos comentando, que los cuatro artículos que preceden a su libro serán reproducidos con algunas omisiones y mínimas variantes, en su libro *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*.

forma un subconjunto incluido en el conjunto de las incidencias, es decir de ese 7,2 %.⁷

Tras la publicación de su libro, y de los escritos mencionados, Manuel intenta definir su objeto de investigación. El orden de prelación es importante, porque señala que su estudio no se realiza sobre un objeto precisado, como se dijo, sino que la definición se obtiene *a posteriori* del estudio ya realizado. Hablamos de intento, porque él señala que se trata de una «acotación», es decir de fijar unos marcos o límites donde pueda encuadrarse la censura, y también la autocensura; y cuyo criterio de validez es que, al menos, la definición dada sea «operativamente aceptable». Es preciso transcribir íntegramente la definición: «Por censura hay que entender el conjunto de actuaciones de las instituciones del Estado, grupos de hecho o de existencia formal capaces de imponer a un manuscrito o a las galeradas de la obra de un escritor —con anterioridad a su publicación— supresiones o modificaciones de todo género, contra la voluntad o el beneplácito del autor» (ABELLÁN 1982: 169). Más allá del elemento ejecutor, importa señalar que se trata de actos y sobre todo de actos que dejan huella fehaciente sobre un texto ya escrito, en forma de tachaduras o de cambios negociados. Es importante señalar que se realiza sobre un texto ya escrito, porque la subsiguiente definición que da de la autocensura está planteada de modo subsidiario respecto a la definición de la censura, y a las relaciones posibles de esta con la autocensura, corrigiendo así lo que sería una deficiencia palmaria, en tanto la apreciación sobre la censura dejaría fuera de campo —digamos— el espacio ideacional, previo o simultáneo a la creación de un texto, casi al acto creativo en sí.

7. Hay que señalar que, en ambos casos, la presentación de los datos lleva la marca del «rigor sociológico», puesto que Manuel comenta el modo en el que los datos fueron obtenidos y matiza, en todo momento, su alcance o validez, señalando, de modo especial en la encuesta a los escritores, la posible interferencia de la subjetividad propia de cada autor. Citando por su libro, para la encuesta a los escritores, pueden verse las ps. 57 y ss., y para la mencionada cala, las ps. 140 y ss. En esta misma línea, es preciso referirse también, en el campo de las fuentes de archivo, a lo que Manuel denomina «Manual para censores», que utilizará no sólo en su libro, sino a lo largo de su obra. Su valor, como manual de actuación práctica, en la línea de lo que venimos comentando, es evidente. Se reproduce en su libro: ps. 249 y ss.

De este modo, la autocensura, con los mismos grupos como ejecutantes potenciales de la coerción, queda definida como «las medidas previsorias que, consciente o inconscientemente, un escritor adopta, con el propósito de eludir la eventual reacción o repulsa que su texto pueda provocar» (ABELLÁN 1982: 169). Ahora sí, la deficiencia señalada queda corregida, en tanto la autocensura queda vinculada al campo subjetivo, es decir a lo que gráficamente se materializará después en un texto o en un escrito. Un poco más adelante, y en el mismo artículo, desdobra el concepto de autocensura, en «explícita» e «implícita», no sin que los términos empleados en la definición de autocensura sufran cierta torsión, es decir que adolezcan de cierta inconsecuencia, pues por lo que los términos en sí denotan no es lo mismo hablar de consciencia o de inconsciencia, ya que sus implicaciones serían diametralmente opuestas.

Sin embargo, sin omitir estos términos, Manuel elige una vía, sin dejar de señalar el tipo de viraje que realiza. Y así, consciente e inconsciente, se corresponderán con «censura explícita» e «implícita» respectivamente, que en realidad a lo que apuntan es a señalar los valores de tangibilidad de la primera y la intangibilidad de la segunda. El criterio de discriminación, invocando una vez más su valor para el estudio de la investigación sociológica de la literatura, hace que estime, en el mismo artículo que ahora comentamos, como «mucho más relevante [...] los cortes y modificaciones realizados por el escritor, a instancias de la censura, que la mera opinión acerca del papel que la autocensura haya podido jugar en su propia obra», en consecuencia con ello, los únicos datos tabulables que ofrece, establecido que no son tabulables —«mera opinión»— los datos sobre la autocensura inconsciente son los de la censura consciente.⁸ Cabe puntualizar que lo

8. La autocensura explícita quedará definida, en este mismo artículo, como las supresiones y modificaciones del texto, aceptadas por el autor. La autocensura implícita, como: «hábito irreflejo, condicionante histórico, social e incluso familiar. Por introspección, el escritor cree saber o reconocer en qué medida o de qué modo, *consciente* o casi *inconscientemente*, se ha sometido a la influencia de factores exteriores a su libre albedrío». Es un tanto sorprendente la utilización del término «inconsciente», para rechazarlo después —digamos que por falta de prueba— y con posterioridad neutralizando su alcance, pues, aunque la definición será reiterada en adelante, no lo

que se percibe en este momento, obedece a una necesidad de avanzar sobre un terreno firme, saber a qué atenerse, es decir, saber de qué se habla cuando hablamos de censura, algo que inicialmente, y contra lo que pudiera parecer, no estaba nada claro.

En esta línea puntualizadora y de afianzamiento conceptual, abunda el siguiente escrito de Manuel, que data de 1984. De modo genérico, podríamos decir que se trata de la exposición de una serie de ideas que giran en torno al concepto de «censura universal». La idea no es nueva, pero parece evidente, porque la cuestión será retomada y matizada, de aquí en adelante en varios de sus escritos, que obedece, tras las definiciones de la censura y de la autocensura, a cierta necesidad de aportar un tono conclusivo y concluyente. De esta manera, había escrito: «conviene que de una vez por todas se asiente definitivamente que la censura es un fenómeno universal, presente en todas las sociedades conocidas» (ABELLÁN 1978: 29).

Cabe anotar, que a la altura de 1978, la misma apreciación es calificada por Manuel como «idea heterodoxa», matizando que dicha idea, «tampoco pretende servir de paliativo a las actuaciones censoriales» (ABELLÁN 1978: 29). La apreciación es pertinente, porque esta idea de la universalidad de la censura había sido utilizada, a modo de coartada, para justificar el mantenimiento de la censura institucional, cuya diferencia respecto a la censura universal solo sería una cuestión de grado, no de diferencia cualitativa. Manuel aquí se cura en salud, matizando que no se trata de un paliativo, es decir de una posible justificación. En una ulterior consideración, establece la diferencia entre «libertad formal y libertad real, que nos impide percatarnos del carácter universal de la censura». En esta primera mención no queda claro a qué tipo de sociedad se refiere, pero esta consideración bien podría aplicarse a lo que iba a conllevar la idea de una Constitución que estaba a punto de aprobarse y que reconocería como un derecho fundamental la libertad de expresión. Es más, nos atrevemos a sugerir que se trataba, como suele decirse, de un aviso para navegantes y que

---

hace sin leves modificaciones que estimamos significativas. Así, el «hábito irreflejo» se convierte simplemente en «los hábitos» (ABELLÁN 1986) y en «un hábito o reflejo», (ABELLÁN 1995: 62).

al mismo tiempo que apuntaba a preservar su objeto de investigación, suponiéndolo vigente más allá de su tiempo cronológico también, como se confirmará en sus escritos posteriores, invitaba a tomar en consideración lo que de falaz podía contener el término de libertad de expresión, entendida como libertad formal en tanto reconocida en el texto constitucional, frente a la libertad realmente permitida en la sociedad democrática o libertad *de facto* (ABELLÁN 1978).

En 1984, fecha de publicación del escrito mencionado, la referencia a una «sociedad democrática» es ahora textual: «en toda sociedad que se precie de democrática se dan formas de presión social [...] que podrían incluirse dentro del campo semántico atribuido al concepto de censura» (ABELLÁN 1984: 153). Digamos que, a falta de una censura institucional, ahora los ejecutores son los grupos «de interés político común, económico o cultural», que podrían asimilarse a «los grupos de hecho o de existencia formal», mencionados en su definición de la censura. La premisa que convierte a estos grupos en grupos censurantes estriba en la «relación dialéctica» sin la cual «la vida social es inconcebible». Relación que hay que entender como una lucha de poder, cuya finalidad sería la de imponer su «específica y particular visión del mundo». Concluye que por ello no hay «sociedad sin censuras» y que incluso podrá decirse que «estas son inherentes a la vida social» (ABELLÁN 1984: 154).⁹

Que la censura universal sea un «fenómeno» nos sitúa ya de entrada, y de nuevo, en el campo de lo fehaciente y, por tanto, de lo tangible y demostrable. La apelación al carácter fenomenológico de la censura sirve también de pivote sobre el que se intenta articular una diferencia entre universalidad (cualquier tipo de sociedad) y particularidad (una sociedad concreta). Sin embargo, estimamos que, para ser cabal, la relación entre el todo y la parte debería articularse, en primer lugar, en torno a una diferencia, si es que el todo y la parte son entes diferencia-

9. En un artículo posterior expone estas mismas ideas con dos curiosas variantes: «relaciones rivales y antagónicas» y «relaciones antitéticas». Es decir, en el artículo que comentamos los adjetivos están solapados bajo el término «dialéctica», que ahora nos permite saber de su contenido. Añadimos que de aquí al concepto marxista de «lucha de clases» no hay mucha diferencia (ABELLÁN 1986).

bles; por otro lado, habría que establecer de modo axiomático una relación de inclusión de la parte en el todo. Pero lo que leemos en el escrito aludido, tras anotar que «no hay sociedad sin censuras», es que: «otra muy distinta cosa es el tipo de censura ejercido por el gobierno o la administración», sin que terminemos de saber si esta entra dentro del campo de la censura universal. Desde esta perspectiva también hay que señalar que se podría establecer un deslinde, que Manuel no termina de realizar, entre la censura institucional —la censura como institución operativa en una sociedad dada— y esa referencia a «los grupos de hecho o de existencia formal», que no forman parte de la censura institucional, y que por tanto, y más allá de sus actuaciones peculiares, deben formar parte de esa censura universal. Lo anotamos porque la referencia a estos grupos, está en la base de la elección de algunos temas, anteriores y posteriores, y atraviesa, de aquí en adelante, toda la obra de Manuel, pero nunca terminamos de ver cómo se articulan sus actuaciones con la censura institucional, o si dentro de la censura universal donde deben quedar comprendidas sus actuaciones.

Lo que queríamos señalar no es que lo que Manuel expone no sea cierto, eso es palmario y salta a la vista, además de servir de base a otras ideas, como la pervivencia de la censura más allá del dato cronológico. La insuficiencia demostrativa, a nuestro juicio, parte de una inadecuación del modelo sociológico que opera a partir de los grupos sociales, pero oblitera el dato de que el grupo social está formado por individuos. La dificultad documental también es manifiesta pues, aunque está es obligatoriamente una casuística individual y se ha manejado —ya sea en el caso de la documentación de archivo o de la encuesta— buscando una serie de caracterizaciones generales o tabulaciones, paradójicamente, más allá de casos puntuales, esta se rebela inoperante a la hora de poder dar entidad a los grupos y mostrar, siquiera fuera de modo general, los efectos de la censura ejercida por los mismos. Más adelante, Manuel se referirá a esta dificultad, señalando «la naturaleza dialéctica, efervescente e innovadora de estos grupos originantes y responsables de los efectos censorios, difícilmente asibles e identificables como tales» (ABELLÁN 1987: 9).

Como se dijo, una de las funciones que cumple esta especulación sobre la «censura universal» es señalar —en un tiempo en el que tam-

bién comenzaba a hablarse de la «recuperación de la memoria histórica»— «la validez e ineluctabilidad de los condicionamientos culturales del franquismo», que había superado su propia vigencia cronológica, dado que la censura «se convirtió en un dato supuestamente connatural de la cultura española» (ABELLÁN 1989: 27). Lo curioso es que en este momento estime que la causa estriba en que «las actuaciones censorias aparentemente arbitrarias, incomprensibles u ocultas, no son percibidas de este modo, por ser ellas las únicas manifestaciones aprehensibles. Toda la atención quedó centrada en el aparato censorio y se desdeñó reflexionar sobre los determinismos sociales de los que sus actuaciones eran mero resultado» (ABELLÁN 1992: 5). Bien podemos intuir, a raíz de lo dicho, que aquí se ha producido un viraje, respecto a la primacía dada al dato tabulable, e incluso respecto a la consideración de los efectos de la censura institucional.

Dicho viraje lo vinculamos con lo que, como anotamos, empezó a llamarse «la recuperación de la memoria histórica», y en especial, de un término al que quedó vinculada: la represión, ya que en buena medida esta recuperación era comenzar a hacer la historia de la represión franquista que, dicho sea de paso, se iba hacer posible por la apertura de los archivos, ahora que su conocimiento iba a resultar inocuo respecto al modo de realizar la Transición democrática.

Por otro lado, digamos que es la no omisión de la consecuencia lógica de sus especulaciones la que le lleva a pensar que, en la posible percepción de los efectos de la censura, hay un punto de indeterminación, e incluso de invisibilidad, en relación a los conceptos con los que ha venido operando. No obstante, Manuel continúa en esta línea, al realizar lo que podemos llamar «una formulación metodológica» a la hora de «abordar el tema de la censura», que como en el caso de las definiciones es construida después de sus investigaciones, lo que otorga a su planteamiento cierto valor de epílogo. No obstante, la diferencia es que aquí empieza a aparecer como operativo el término «represión», y de hecho su planteamiento es «abordar el tema de la censura [...] y la represión»¹⁰. De esta manera, la idea de la represión

10. El planteamiento queda dividido en tres campos: «un distanciamiento metódico del investigador respecto a su objeto de estudio», «la construcción de un marco teóri-

queda ligada al campo del «distanciamiento metódico», que se ha convertido, textualmente, en un problema: «el problema del distanciamiento del investigador respecto al objeto de estudio». Se trata de un problema porque «no es posible distanciarse de lo que se ignora». Lo sorprendente, es que aquí la ignorancia no se vincula con el campo de la censura, sino con la idea de la represión cultural, que en ulterior instancia se liga con la represión física, como haz y envés de una misma operación represiva, concluyendo, que es por esta causa, por lo que acaso sea «imposible un desligamiento emotivo total» (ABELLÁN 1986: 342). Por otro lado, y al abordar la cuestión de «la formulación de un marco teórico de referencia», señala como dificultad inicial el hecho de que «todo partícipe de la vida cultural española se siente involucrado [...] como sujeto paciente de la represión cultural» (ABELLÁN 1987: 4). Lo que se intuye, y queremos señalar es, que aquí, aunque la diferencia no queda claramente articulada, la censura queda de algún modo subsumida en el concepto de represión, pues este sujeto paciente —término que también aparece ahora— ya no lo es de «la censura», sino de la represión cultural.

A este nivel, la aparición del término «represión» significa una inversión respecto a la no existencia de una «sociedad sin censuras», ya que lo que no hay, propiamente hablando, es una «sociedad sin represión». El término represión, como se dijo, termina por subsumir en él el campo de la censura, y esto es importante, porque no conviene confundir la fábrica (la represión) con lo fabricado, o al patrón con el operario (la censura). Y, tomado así el término, estimo que este sería un punto de partida apropiado, para dar consistencia al concepto de censura universal, por un lado; y, por otro, la consistencia de este concepto solo podría alcanzarse a partir de la introducción del sujeto como elemento operativo, pues si es cierto que la censura puede ser

---

co de referencia» y «la ordenación de datos». Respecto a los dos últimos campos, en líneas generales no ofrecen diferencias substanciales con lo que ya hemos venido anotando: el dato es el dato objetivo y tabulable y el marco teórico se mueve en la línea de la construcción de las definiciones comentadas (ABELLÁN 1986). Respecto al término «represión», de aquí en adelante será usado con profusión, no solo como mención explícita, sino solapado bajo términos como «condicionamientos culturales», «determinismos sociales», etc. Del mismo modo dará título a uno de sus artículos (ABELLÁN 1987).

institucional, o ser ejercida por un grupo, o ejercerse contra un grupo, o una ideología, la censura se realiza siempre «uno por uno», recae en un sujeto, que —añadimos— no es solo sujeto paciente, ya que de lo contrario careceríamos de asideros documentales dónde captarle. Este sujeto que, por estructura, es asimismo universal, hace también otras cosas, por ejemplo censurarse deliberadamente, o censurarse sin saberlo o queriendo desconocerlo.

Enlazando con lo anterior, cito finalmente algunas palabras del artículo «Censura como historia», que ya desde su primera lectura llamaron mi atención, y que he releído y vuelto a releer, sin tener muy claro su alcance final. Creo que en ellas ese tono propio de Manuel de la expresión inacabada, e incluso enigmática, alcanza aquí una de sus formas más patentes. Así, anota: «un acercamiento al tema censorio resulta del todo imposible sin una labor profiláctica previa —un lavado de cerebro casi— que permita su estudio sin que los resultados alcanzados mediante los condicionamientos censorios en el pasado sigan actuando y produciendo todavía los efectos distorsionadores previstos» (ABELLÁN 1990: 26). Hay que notar que el párrafo está escrito en 1990, es decir dieciséis años después del inicio de sus estudios sobre censura. Interpretamos que si de lo que se trata es de estudiar la censura, si la cientificidad como propuesta de partida le ha permitido poner esa distancia, en la que ha insistido una y otra vez, ¿por qué de nuevo lo anota?, y digamos que de un modo extremo en relación a la expresión «lavado de cerebro». ¿Quién es el que tiene que producir ese «lavado»?

Propongo, e interpreto a título de hipótesis, que se trata del investigador, es decir de Manuel mismo. ¿No es esta también una forma de señalar que la censura, en tanto objeto de investigación, posee cuando menos la peculiaridad de escapar a su develamiento desde el punto de vista científico cuando este opera a partir de una exclusión? ¿Qué es lo que se intenta excluir, y que sin embargo aparece de modo latente una y otra vez? Proponemos que se trata del sujeto, del sujeto que investiga, pero también de ese sujeto, «sujeto paciente», como ha sido nombrado, en tanto víctima de la censura. Pero no se trata solo de realizar un «lavado de cerebro», en relación a la distancia necesaria para realizar una interpretación cabal de la censura, sino que esta

cuestión del distanciamiento, como el tema más recurrente de su obra, apunta a señalar también otra cuestión apuntalada con esas ideas respecto a la «ineluctabilidad» de la censura y a la «connaturalidad» de la misma. Se trata de la posibilidad de que el propio investigador, en tanto sujeto, reconozca, como idea heterodoxa pero de consecuencias fecundas, la propia presencia de la censura en sus escritos.

Hasta aquí hemos tratado de realizar un recorrido, necesariamente sucinto, por aquellos conceptos o ideas que operan en la obra de Manuel. Bien podríamos decir, al respecto, que esta teorización constituye una parte, y yo diría que una parte capital dentro de sus estudios. Y, si tengo que opinar, diría que se trata de la parte más valiosa, al tiempo que debemos señalar que es la que menos impronta ha dejado en nuestras investigaciones, hasta el punto de que encontrar algo que se asemeje a una teorización constituye una rareza, es decir que partimos de presuposiciones que, como hemos visto, para Manuel no estaban nada claras. Dentro de este recorrido, hemos tratado de contextualizar históricamente el momento de su elaboración, y en la medida de lo posible la función que dicha teorización juega en sus escritos.

Manuel sigue una línea teórica, y encuentra un límite, en tanto no termina de resolver las relaciones entre los términos que a lo largo de su obra va haciendo aparecer. En este sentido, existen elementos problemáticos, como se ha visto, que por discordantes podrían haber sido omitidos con la finalidad de obtener un resultado final más coherente. Manuel elude ese paso, y se deja ganar por la lógica de sus investigaciones, lo que demuestra que estamos en presencia de un talante no dogmático, que sería otra de las lecciones que deberíamos aprender. Por otro lado, aunque Manuel sigue lo que podríamos denominar una vía positivista a la hora de realizar sus análisis, en ningún momento deja de cuestionar sus propias investigaciones, e incluso nos atrevemos a decir que su propia posición como sujeto investigador. Los elementos conceptuales que él hace aparecer están ahí, y deberían ser retomados y reelaborados, pues de lo contrario corremos el riesgo de cometer graves errores de percepción y apreciación en el campo de la censura.

BIBLIOGRAFÍA DE M. ABELLÁN

- 1976a: «Sobre censura. Algunos aspectos marginales», *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, núm. 49-50, ps. 125-139.
- 1976b: «Censura y producción literaria inédita», *Ínsula*, núm. 359, ps. 77-81.
- 1977: «Aspectos metodológicos sobre sociología de la literatura», *Zona Tórrida. Revista de Cultura de la Universidad de Carabobo*, núm. 10, ps. 93-102.
- 1978: «Censura y práctica censoria», *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 22, ps. 29-55.
- 1979: «Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955-1976)», *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 28, ps. 75-89.
- 1980: *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península.
- 1982: «Censura y autocensura en la producción literaria española», *Nuevo Hispanismo. Revista Crítica de Literatura y Sociedad*, núm. 1 (invierno), ps. 169-180.
- 1984: «Literatura, censura, y moral en el primer franquismo», *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 21, ps. 153-172.
- 1986: «Acotaciones al fenómeno censorio», en: H. J. Niederehe, *Akten des Deutschen Hispanistentages*, Hamburg: Helmunt Buske Verlag, ps. 342-353.
- 1987: «Fenómeno censorio y represión literaria», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, núm. 5, ps. 4-26.
- 1989: «Problemas historiográficos en el estudio de la censura literaria del último medio siglo», *República de las Letras*, núm. 25, ps. 20-27.
- 1990: «Censura como historia», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 11-12, ps. 26-33.
- 1992: «El fenómeno censorio», en VV.AA.: *Periodisme i societat. Segon Congrés de Periodistes Catalans*, Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, ps. 3-5.
- 1995: «Censura y franquismo: ensayo de interpretación», *Temas para el Debate*, núm. 12, ps. 62-65.

OTRAS REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

ANDRÉS DE BLAS (2017): José Andrés de Blas, «La mina: vicisitudes de una investigación sobre la censura literaria en España», *Represura*, segunda época, núm. 2, ps. 56-93. www.represura.es.

MAUSS (1979): Marcel Mauss, *Sociología y antropología*, Madrid: Tecnos.

BALANCE CRÍTICO DE LOS ESTUDIOS
SOBRE LA CENSURA EDITORIAL FRANQUISTA

CRISTINA SUÁREZ TOLEDANO

Universidad de Alcalá

Como es sabido, los trabajos de Manuel L. Abellán fueron pioneros en el campo de estudio de la censura franquista en los años ochenta. Su obra más destacada, *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, es una referencia ya clásica e ineludible en este ámbito. A través de la consulta de abundante documentación de archivo hasta entonces no accesible a los investigadores, Abellán no solo aportó un valioso análisis cuantitativo de datos relativos a la producción literaria de la época, sino que, además, reconstruyó la evolución de las prácticas de la censura y propuso, desde un punto de vista teórico, los conceptos fundamentales de este campo.

Desde entonces, se han publicado investigaciones que avanzan en esa línea y que abren nuevos caminos desde distintas disciplinas, dando especial valor al trabajo de archivo y a los métodos de trabajo de las fuentes que se conservan en la actualidad en el Archivo General de la Administración (AGA), en Alcalá de Henares. Mientras un gran número de trabajos presentan estudios de caso concretos, otros plantean análisis sobre el impacto que la represión cultural supuso en el desarrollo de las funciones de autores y editores, y cómo todo ello afectó a la literatura. Con este trabajo se pretende esbozar un balance actualizado y crítico sobre los estudios de censura editorial bajo el franquismo, poniendo especial énfasis en aquellas cuestiones de interés en las que se han ido deteniendo los investigadores. Para ello, se debe atender a los textos principales publicados en torno a un campo que comenzó a trabajarse sistemáticamente mucho después de la aportación de Abellán y, en gran medida, como continuidad de esta.

En las últimas dos décadas se ha generado una extensa bibliografía en torno a la censura. Por este motivo, resulta necesario racionalizar este campo y revisar cómo se han acercado a él las distintas

disciplinas. En el ámbito de la historia, tanto historiadores generalistas como historiadores de la cultura han dedicado parte de sus investigaciones a estudiar las instituciones, actores, procedimientos de la censura y su eficacia como método de control utilizado por el régimen para intervenir en la opinión pública y, así, en la conformación de la conciencia ciudadana e imponer sus directrices. En el caso de la filología, algunos lingüistas han analizado los mecanismos y recursos retóricos que los autores pusieron en marcha para poder publicar sus obras en España. Puesto que el canon literario está en gran medida condicionado por la arbitrariedad de la administración censora, también resulta de interés afrontar el estudio de la literatura desde la perspectiva de los estudios de la censura. De hecho, algunas ediciones críticas recientes marcan las diferencias que se hallan entre los manuscritos presentados a censura y los libros a los que después accedieron los lectores. Sin embargo, no todas reconstruyen la voluntad autorial (que no siempre es sencillo acotar) ni proporcionan la versión sin supresiones del texto. Algunas tampoco cuentan con notas a pie, o con estudios previos, en los que se definan las circunstancias por las que la obra se publicó con tachaduras, lo hizo fuera de España o quedó inédita. Desde el ámbito de la traducción se ha estudiado la manera en la que la censura modificó las obras escritas en lenguas extranjeras antes de ser traducidas al castellano. Asimismo, recientemente se han elaborado trabajos que, desde la perspectiva de los estudios de género, abordan la censura literaria en relación con los textos escritos por autoras bajo el franquismo.

Si se sigue el orden de publicación, en cuanto a estudios sobre la censura, el primer trabajo que se elaboró con un enfoque sociológico fue *Censura y política en los escritores españoles*, en 1975. El periodista Antonio Beneyto reproducía sus entrevistas a más de cuarenta autores españoles que hablaban sobre la manera cómo afectó a sus textos el lápiz rojo. Muchos de ellos reconocieron, con el régimen ya agonizando, que la autocensura había sido una constante durante la redacción de sus obras. Aunque Beneyto recopiló un vasto compendio de fuentes orales sobre el tema, se trata de una mera encuesta en el incipiente, por aquel momento, campo de estudios de la censura. Por ejemplo, no se detalla el procedimiento por el que se seleccionó a esos

autores, y no a otros, y apenas se tuvieron en cuenta las diferencias entre la Ley de 1938 y la de 1966. Era, eso sí, la primera vez que en España, en un libro, se trataba de forma pública la existencia de un mecanismo conocido por todos pero al que pocos se referían abiertamente. En esta misma línea de aproximación sociológica se encuentran las entrevistas que periodistas culturales e investigadores han realizado a escritores, editores y libreros que se enfrentaron a la censura. Son fuentes que interpretan subjetivamente las prácticas de la censura sin intención académica y sin metodología concreta que, no obstante, aportan datos anecdóticos y parciales que pueden resultar de interés.

Otra obra que también acercó al público el funcionamiento de la censura en los años de la Transición es *La represión cultural en el franquismo. Diez años de represión cultural. La censura de libros durante de la Ley de Prensa (1966-1976)*, coescrita por los periodistas Georgina Cisquella, José Luis Erviti y José Antonio Sorolla, y publicada en 1977. La investigación fue impulsada por el grupo de Distribuciones de Enlace, formado en sus inicios por ocho editoriales independientes —Anagrama, Barral Editores, Cuadernos para el Diálogo, Edicions 62, Fontanella, Laia, Lumen y Tusquets— que, además, habían sufrido especialmente la represión. Si bien presenta notables deficiencias, justificadas por la vigencia de la propia censura y la insuficiente consulta archivística, se trata de un trabajo que explora por primera vez cómo se desarrolló la coacción cultural en España desde el establecimiento de la conocida como Ley Fraga, que ilustra mediante datos cuantitativos la incidencia de la censura sobre el mercado editorial español y que abrió caminos a la conciencia de la relevancia del tema. Sin embargo, como muchas otras cuestiones durante la Transición, la censura apenas motivó más estudios de carácter similar en esos años, como si ya estuvieran ajustadas las cuentas con el pasado.

Aún en esos años de Transición en los que no recayó una especial atención por parte de los investigadores sobre los estudios de censura, destaca un trabajo que ahonda en su funcionamiento: *La censura. Función política y ordenamiento jurídico bajo el franquismo (1936-1975)*, del año 1981. En él, Román Gubern recorre la evolución de la legislación franquista y de las instituciones que vigilaron las publicaciones. A pesar de que Gubern se centra en las producciones cinema-

toográficas, frente a las literarias, esta es una referencia ya clásica, al igual que la de Abellán, en este ámbito de estudio.

Con respecto a la coacción aplicada a obras escritas en lenguas del Estado diferentes al castellano, Abellán coordinó en *Censura y literaturas peninsulares*, de 1987, a especialistas que expusieron cómo se vieron afectadas. Si se distingue entre los trabajos acerca de la represión ejercida sobre las manifestaciones literarias en cada lengua, con respecto al vasco destacan los trabajos de los años noventa de Joan Mari Torrealdai (1998 y 1999). En el caso de la literatura gallega, apenas resaltan estudios en esa época a excepción de un breve artículo de Basilio Losada Castro (1987). Más estudiada y mejor trabajada ha sido la relación entre la censura y la literatura catalana. Fue precursor y extraordinario el trabajo de Maria Josepa Gallofré i Virgili, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, de 1991, en el que se analiza el desarrollo de la edición de libros en catalán durante los primeros años de la dictadura.

Tres años después, en 1994, más que elaborar un análisis de tipo histórico-cultural sobre la censura, en otro trabajo clásico como *Adiós a la España eterna. La dialéctica de la censura. Novela, teatro y cine durante el franquismo*, Hans-Jörg Neuschäfer aporta diferentes datos en relación con obras clave de la literatura, el teatro y el cine español que fueron examinadas por los censores. En ese mismo año, Gloria Romero Downing realizó una aproximación a las relaciones entre las obras de autores hispanoamericanos y la censura en *Los escritores latinoamericanos y la censura franquista: 1939-1976*, tema que ya había sido planteado dos años antes en un artículo firmado por Abellán (en *Letras Peninsulares*, 1992).

Como se puede ver hasta aquí, los estudios sobre censura, tras la labor del maestro Abellán, fueron escasos durante décadas. Se trata de trabajos publicados de forma esporádica desde los años de la Transición hasta los noventa. La falta de planteamientos y análisis sobre la censura editorial en aquella época podría justificarse en el propio discurso promovido durante ese periodo histórico y político, que centraba su mirada en el presente y pretendía superar lo antes posible un pasado no tan lejano. No es hasta principios del siglo XXI cuando se recupera el interés por fenómenos como la censura y se comienzan a

llevar a cabo obras con carácter sistemático. Así, en 2004, en el capítulo de libro «La censura ante la novela hispanoamericana», Núria Prats Fons analizó los expedientes de las novelas del *boom* hispanoamericano que fueron prohibidas, o masivamente tachadas, y ayudó a desterrar la falsa creencia de que los censores fueron más benevolentes con ellas. Ese mismo vínculo entre censura y literatura hispanoamericana lo aborda Alejandro Herrero-Olaizola en 2007.

En la vertiente de explicación del funcionamiento de la censura se enmarcan los valiosos trabajos de Eduardo Ruiz Bautista —*Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, de 2005, y el volumen colectivo *Tiempo de censura: la represión editorial durante el franquismo*, de 2008—, que parten de consideraciones generales sobre la cultura bajo contextos represivos para exponer la articulación de la censura y su evolución, y redefinir algunos de los conceptos teóricos básicos que ya señaló Abellán décadas atrás.

Sobre las implicaciones de la censura en la producción literaria española se puede subrayar *Letricidio español. Censura y novela durante el franquismo*, de Fernando Larraz, publicado en 2014. A través del análisis de expedientes de censura conservados en el AGA, el autor establece hipótesis sobre su funcionamiento arbitrario y perfila el retrato de algunos censores. Además, reconstruye un listado de obras prohibidas en España, que se publicaron en el extranjero, o permanecieron inéditas, y llega a la conclusión de que las tachaduras eran principalmente de carácter moral, mientras que la autocensura se relacionaba, en su mayoría, con alusiones políticas o con descripciones sexuales. Larraz también ha analizado en otros de sus trabajos los nexos entre la censura, el exilio y la conformación del canon literario.

Después de esos primeros estudios ya mencionados sobre la censura en las obras producidas en lenguas catalana, gallega y vasca durante el franquismo, en las últimas dos décadas se han realizado meritorios estudios al respecto. Para el caso gallego se pueden mencionar los de Xesús Alonso Montero (2003 y 2005), los muchos trabajos de Xosé Manuel Dasilva (2011, 2017, 2020, 2021) y el de Alejandro Alonso Nogueira sobre una de las novelas del escritor Silvio Santiago (2017).

Con respecto al catalán, Mireia Sopena ha estudiado las particularidades de la edición bajo el franquismo con especial acento en las producciones en esta lengua, como en su trabajo sobre traducciones de ensayo (2013). La autora, asimismo, ha realizado con Olívia Gassol Bellet un balance crítico sobre los estudios de censura en relación con el asedio a la cultura catalana (2017). Gassol Bellet dirige, además, *Franquisme & Transició. Revista d'Història i de Cultura*, en la que abundan trabajos relacionados con el franquismo y la cultura, en especial la catalana. Un buen compendio de artículos acerca de la producción editorial en catalán se encuentra en el monográfico «La censura franquista y la literatura y la cultura en lengua catalana», coordinado por Enric Gallén y publicado en 2015 en *Represura. Revista de Història Contemporànea Espanyola en torno a la Represión y la censura Aplicadas al Libro*.

Cabe detenerse brevemente en este proyecto que aglutinó la publicación de numerosas investigaciones con la censura bajo el franquismo como lugar común. Se trata de una revista digital fundada y dirigida por José Andrés de Blas, y, después, en colaboración con Fernando Larraz, cuya primera etapa comenzó en 2006 y acabó en 2013. Desde su segunda etapa, iniciada en 2015, se ha publicado anualmente hasta 2019. Junto con los artículos firmados por especialistas, cuenta con apéndices documentales entre los que se incluyen tanto documentos legislativos como expedientes de censura de obras literarias. Además, Blas ha publicado en ella diferentes trabajos y estados de la cuestión censora (1999, 2006, 2007a, 2007b y 2008) que sintetizan las principales fuentes bibliográficas de consulta para comprender su origen, el impacto que tuvo en la producción literaria española y cuáles fueron las vicisitudes que rodearon la publicación de algunos textos.

Para continuar con el estudio de la censura en relación con las lenguas del Estado, destacan uno de los últimos textos de Torrealdai (2019) y la reciente obra colectiva *Censura y literatura. Memorias contestadas*, coordinada por María José Olaziregui y Lourdes Otaegi, en 2020, que se ocupa de la represión que sufrieron los libros escritos en catalán, en gallego y, en especial, en vasco durante el franquismo a través de diversos estudios de caso y, además, homenajea a los investigadores precursores en este campo, entre ellos a Abellán. En

el volumen, resulta especialmente crítica con los estudios recientes sobre la censura y la literatura la aportación de Amaia Elizalde Estenaga.

Los estudios de censura desde el ámbito de la traducción son muy abundantes y se han centrado en el cotejo de versiones de libros escritos en lenguas extranjeras con los textos que finalmente se publicaron en España. Además de señalar las variantes y las tachaduras, realzan la tarea del traductor como responsable último de que el texto traducido pase o no satisfactoriamente por el proceso oficial. Asimismo, desde los estudios traductológicos se ha visibilizado la problemática que supuso la llegada de autores desconocidos a un país que había establecido un fuerte cordón sanitario para cercar las ideas provenientes de naciones con democracias liberales, tan alejadas ideológicamente de los valores del régimen. Uno de los primeros investigadores en este campo, y en trabajar en el AGA, fue Douglas Edward LaPrade, que analiza la censura que sufrieron en España las obras del escritor norteamericano Ernest Hemingway (1991, 2005 y 2011). Luis Alberto Lázaro Lafuente se ha ocupado del estudio de la incidencia del franquismo en las traducciones al castellano de obras de autores ingleses como H. G. Wells (2004), y los miembros del grupo de Traducción y Censura (TRACE), de la Universidad de León, han elaborado tanto estudios de conjunto como otros de caso, en los que analizan las vicisitudes con las que se toparon las obras extranjeras antes de publicarse en España. En torno a la traducción en relación con la censura pueden también destacarse *Sobre la traducción de libros al servicio del franquismo: sexo, política y religión* (2015), de Purificación Meseguer, que ofrece una vasta visión sobre estas cuestiones, y el volumen colectivo *Traducció i censura en el franquisme* (2016), coordinado por Laura Vilardell Domènech, en el que se reúnen trabajos de diversos especialistas.

Más recientemente, muchas de las contribuciones del Grupo de Estudios de Género: Traducción, Literatura, Historia y Comunicación (GETLIHC), adscrito a la Universitat de Vic-Universitat Central, giran en torno a la censura y la traducción de textos en catalán, inglés y francés, poniendo especial atención en la producción escrita por mujeres. Sobresalen trabajos como los de Pilar Godayol, como *Tres escritoras censuradas. Simone de Beauvoir, Betty Friedan y Mary*

McCarthy, de 2017, y la apreciable aportación colectiva que coordinó junto con Annarita Taronna, *Foreign Women Authors under Fascism and Francoism. Gender, Translation and Censorship*, de 2018. En relación con los estudios de género y la censura, resulta interesante *Discurso de autora, género y censura en la narrativa española de posguerra*, de 2010, de Lucía Montejo Gurruchaga, en el que se incide en la marginalización de las escritoras de los años cincuenta con respecto a las tendencias dominantes y las prohibiciones que sufrieron sus obras. La investigadora Cristina Somolinos Molina ha coordinado el monográfico «Censura y género», publicado en *Represura* en 2019, con casos que, vistos en conjunto, establecen un panorama amplio acerca de la acción perjudicial de la represión franquista sobre la literatura escrita por mujeres.

La censura también ha sido estudiada desde los ámbitos de la lingüística y de la pragmática. Destacan, en esta línea, los trabajos de José Sánchez Reboledo (1988) y José Portolés (2016), los cuales se centran en los recursos —símbolos, metonimias, metáforas...— empleados por los autores para intentar suavizar las tachaduras impuestas por los lectores oficiales. Aunque catalogan las estrategias autoriales, son hipótesis no del todo convincentes en tanto que no se puede subordinar en exclusiva su uso a la supuesta vigilancia de los censores, sino que también se deberían valorar los casos de autocensura inconsciente, empleando la terminología de Abellán, o, simplemente, los mecanismos de creación literaria desprovistos a veces de segundas intenciones.

Los estudios sobre censura se han vinculado también con trabajos sobre el mundo editorial, como se observa en el volumen *Dirigismo cultural y disidencia editorial en España (1962-1973)*, de 2013, en el que Francisco Rojas Claros pone de relieve las tensas relaciones entre el control editorial ejercido por el franquismo y la llamada «disidencia editorial» que se gestó a través de nuevas editoriales contestatarias dedicadas principalmente al ensayo. Rojas Claros, además, ha coordinado un dossier de carácter interdisciplinar para la revista *Historia Actual Online* (2017) que reúne artículos de algunos de los investigadores mencionados y que versan sobre el control cultural que practicó el régimen. También la revista *Creneida. Anuario de Literaturas Hispánicas* dedicó, en 2017, un monográfico titulado «La censura en tiem-

pos de Franco», dedicado a estudios de casos concretos que permiten reconstruir el proceso al que las obras literarias se vieron sometidas.

Aunque en este balance se ha puesto el acento en las investigaciones principales que abordan la censura editorial franquista, vista como un mecanismo de un sistema de represión cultural más amplio, conviene mencionar también aquellas, como las de la historiadora Ana Martínez Rus (2014), que examinan la depuración de bibliotecas y la destrucción de libros editados con anterioridad a 1939.

Frente a la publicación de trabajos sobre censura con verdadero afán de contribuir de forma significativa a este campo de estudio, en los últimos años han aparecido en prensa textos que, con el objetivo de captar lectores, transcriben y parafrasean informes y otros documentos de los expedientes de alguna obra y los comentan someramente. Esos artículos periodísticos, sin análisis ni interpretación, reproducen y descontextualizan documentos extraídos del AGA y parecen querer descubrir al público la evidente existencia de la censura. Si bien se publican con cierta recurrencia, proporcionan una mirada anecdótica de la censura y no constituyen una referencia bibliográfica importante a tener en cuenta en estas páginas.

Por el contrario, cada una de las disciplinas que, con sus respectivas herramientas y metodologías, sí se ha acercado con auténtica voluntad de estudio a la censura editorial en las últimas décadas brinda una visión particular que, a su vez, complementa a las demás. Tener en cuenta las definiciones, hipótesis y perspectivas que estos trabajos aportan coadyuva a establecer un panorama amplio sobre las implicaciones que tuvo la censura sobre el campo editorial y, en general, sobre la cultura en España bajo el franquismo. Referencias como las citadas insertan la producción literaria española, y la importada, en un periodo histórico muy concreto y con una fuerte barrera impuesta desde la esfera oficial.

A pesar de que en los últimos años se ha avanzado notablemente en el conocimiento de la censura mediante trabajos que, desde diferentes puntos de partida, se centran en su incidencia sobre determinadas obras, autores, corrientes literarias o lenguas, en campos de especialización como el de los estudios literarios aún se observa una deficiente incorporación de esta problemática a las referencias más

generalistas de tipo historiográfico y crítico. A la vista de todos estos textos que recogen el legado de Abellán, se puede apreciar la falta de líneas por reforzar, en especial, de investigaciones teóricas y de conjunto que permitan obtener una explicación más ajustada de qué fue y cuáles fueron los efectos de la censura franquista sobre la producción literaria escrita en España, y sobre la que llegaba o intentaba llegar desde otros países. Si bien los estudios de caso concretos constituyen una lectura de interés, al margen de los que se limitan a describir expedientes, trabajos con una visión más extensa del fenómeno censorio contribuirían a valorar con mayor precisión cuál fue la repercusión real de la represión franquista en la literatura. Del mismo modo, acercamientos que pongan en relación la censura y la labor de autores y editores a la hora de enfrentarla ayudarían en la tarea de interpretar los hábitos puestos en marcha por los censores, así como su evolución a lo largo de los años y cambios legislativos y sociopolíticos. En definitiva, serviría para evaluar el impacto de la censura no solo sobre las obras literarias, sino también sobre la trayectoria de los autores, el cambio de rumbo que tomaron algunas editoriales y los que tuvieron lugar en las corrientes y estilos en los que se insertaron las publicaciones.

BIBLIOGRAFÍA

- ABELLÁN (1980): Manuel L. Abellán, *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península.
- ABELLÁN (1987): Manuel L. Abellán, «Censura y literaturas peninsulares», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, núm. 5, Amsterdam: Rodopi.
- ABELLÁN (1992): Manuel L. Abellán, «La censura franquista y los escritores latinoamericanos», *Letras Peninsulares*, vol. 5, núm. 1, ps. 11-22.
- ALONSO MONTERO (2003): Xesús Alonso Montero, *Curros Enríquez no franquismo (1936-1971)*, Santa Comba: TresCtres.
- ALONSO MONTERO (2005): Xesús Alonso Montero, «“Longa noite de pedra” na longa noite do franquismo», en: *Cinco impactos poéticos en ditadura*, A Coruña: Universidade da Coruña, ps. 87-93.
- ALONSO NOGUEIRA (2017): Alejandro Alonso Nogueira, «Os silencios de O silencio redimido», *Abriu. Estudos de Textualidade do Brasil, Galicia e Portugal*, núm. 6, ps. 135-159.

- ANDRÉS DE BLAS (1999): José Andrés de Blas, «El libro y la censura durante el franquismo: un estado de la cuestión y otras consideraciones», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, ps. 281-301.
- ANDRÉS DE BLAS (2006): José Andrés de Blas, «La guerra civil española y el mundo del libro: censura y represión cultural (1936-1937). (1.ª entrega)», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, primera época, núm. 1.
- ANDRÉS DE BLAS (2007a): José Andrés de Blas, «La delegación de Estado para la prensa y propaganda y la censura de libros. (2.ª entrega)», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, primera época, núm. 2.
- ANDRÉS DE BLAS (2007b): José Andrés de Blas, «Censura y represión. (3.ª y última entrega)», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, primera época, núm. 3.
- ANDRÉS DE BLAS y GÓMEZ CASTRO (2008): José Andrés de Blas y Cristina Gómez Castro, «Avance bibliográfico: el libro y la censura, censura y traducción, durante la época franquista», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, primera época, núm. 5.
- BENEYTO (1975): Antonio Beneyto, *Censura y política en los escritores españoles*, Barcelona: Euros.
- CISQUELLA, ERVITI y SOROLLA (1977): Georgina Cisquella, José Luis Erviti y José Antonio Sorolla, *Diez años de represión cultural. La censura de libros durante de la Ley de Prensa (1966-1976)*, Barcelona: Anagrama.
- Creneida (2017): «La censura en tiempos de Franco», *Creneida. Anuario de Literaturas Hispánicas*, núm. 5, ps. 8-278.
- DASILVA (2011): Xosé Manuel Dasilva, «Disparan contra a fala nosa: Alvaro Cunqueiro censurado polo franquismo», *Grial. Revista Galega de Cultura*, núm. 192, ps. 32-41.
- DASILVA (2017): Xosé Manuel Dasilva, «Carlos Casares, espreitado pola censura», *Grial. Revista Galega de Cultura*, núm. 214, ps. 128-135.
- DASILVA (2020): Xosé Manuel Dasilva, «El estado de la investigación sobre la censura franquista en las letras gallegas», en: *Censura y literatura. Memorias contestadas*, Berlín: Peter Lang, ps. 45-61.
- DASILVA (2021): Xosé Manuel Dasilva, «Vicente Risco perante a censura franquista: *Lería, O porco de pé e La puerta de paja*», *Boletín Galego de Literatura*, núm. 58, ps. 5-28.
- GALLÉN (2015): Enric Gallén (coord.), «La censura franquista y la literatura

- y la cultura en lengua catalana», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, nueva época, núm. 1, ps. 61-215.
- GALLOFRÉ I VIRGILI (1991): Maria Josepa Gallofré i Virgili, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GASSOL BELLET (2013-): Olívia Gassol Bellet (dir.), *Franquisme & Transició. Revista d'Història i de Cultura*.
- GASSOL BELLET y SOPENA (2017): Olívia Gassol Bellet y Mireia Sopena, «La cultura catalana, asediada. Un balance crítico de los estudios sobre censura franquista», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, nueva época, núm. 2, ps. 95-138.
- GODAYOL (2017): Pilar Godayol, *Tres escritoras censuradas. Simone de Beauvoir, Betty Friedan y Mary McCarthy*, Granada: Comares.
- GODAYOL y TARONNA (2018): Pilar Godayol y Annarita Taronna (eds.), *Foreign Women Authors under Fascism and Francoism. Gender, Translation and Censorship*, Cambridge: Cambridge Scholar Publishing.
- GUBERN (1981): Román Gubern, *La censura. Función política y ordenamiento jurídico bajo el franquismo (1936-1975)*, Barcelona: Península.
- HERRERO-OLAIZOLA (2007): Alejandro Herrero-Olaizola, *The censorship files: Latin American writers and Franco's Spain*, Albany: State University of New York Press.
- LAPRADE (1991): Douglas Edward LaPrade, *La censura de Hemingway en España*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- LAPRADE (2005): Douglas Edward LaPrade, *Censura y recepción de Hemingway en España*, Valencia: Publicacions de la Universitat de València.
- LAPRADE (2011): Douglas Edward LaPrade, *Hemingway prohibido en España*, Valencia: Publicacions de la Universitat de València.
- LARRAZ (2014): Fernando Larraz, *Letricidio español. Censura y novela durante el franquismo*, Gijón: Trea.
- LÁZARO LAFUENTE (2004): Luis Alberto Lázaro Lafuente, *H. G. Wells en España: estudio de los expedientes de censura (1939-1978)*, Madrid: Verbum.
- LOSADA CASTRO (1987): Basilio Losada Castro, "Literatura gallega y censura franquista", «Censura y literaturas peninsulares», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, núm. 5, Amsterdam: Rodopi, ps. 57-64.
- MARTÍNEZ RUS (2014): Ana Martínez Rus, *La persecución del libro. Hoguearas, infiernos y buenas lecturas (1936-1951)*, Gijón: Trea.

- MESEGUER (2015): Purificación Meseguer, *Sobre la traducción de libros al servicio del franquismo: sexo, política y religión*, Berlín: Peter Lang.
- MONTEJO GURRUCHAGA (2010): Lucía Montejo Gurruchaga, *Discurso de autora, género y censura en la narrativa española de posguerra*, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- NEUSCHÄFER (1994): Hans-Jörg Neuschäfer, *Adiós a la España eterna. La dialéctica de la censura. Novela, teatro y cine durante el franquismo*, Barcelona: Anthropos.
- OLAZIREGUI y OTAEGI (2020): María José Olaziregui y Lourdes Otaegi (coords.), *Censura y literatura. Memorias contestadas*, Berlín: Peter Lang.
- PORTOLÉS (2016): José Portolés, *La censura de la palabra. Estudio de pragmática y análisis del discurso*, Valencia: Universitat de València.
- PRATS FONTS (2004): Núria Prats Fons, «La censura ante la novela hispanoamericana», en: *La llegada de los bárbaros. La recepción de la literatura hispanoamericana en España, 1960-1981*, Barcelona: Edhasa, ps. 189-218.
- Represura* (2006-2013 y 2015-2019): *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, primera época y nueva época.
- ROJAS CLAROS (2013): Francisco Rojas Claros, *Dirigismo cultural y disidencia editorial en España (1962-1973)*, Alicante: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- ROJAS CLAROS (2017): Francisco Rojas Claros, «Medios de comunicación, dirigismo cultural y exilio intelectual durante el segundo franquismo», *Historia Actual Online*, núm. 42, ps. 47-140.
- ROMERO DOWNING (1994): Gloria Romero Downing, *Los escritores latinoamericanos y la censura franquista: 1939-1976*, Michigan: Ann Arbor.
- RUIZ BAUTISTA (2005): Eduardo Ruiz Bautista, *Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, Gijón: Trea.
- RUIZ BAUTISTA (2008): Eduardo Ruiz Bautista (coord.), *Tiempo de censura: la represión editorial durante el franquismo*, Gijón: Trea.
- SÁNCHEZ REBOREDO (1988): José Sánchez Reboredo, *Palabras tachadas: retórica contra censura*, Alicante: Instituto de Estudios Juan Gil-Albert.
- SOMOLINOS MOLINA (2019): Cristina Somolinos Molina (coord.), «Censura y género», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, nueva época, núm. 4, ps. 72-291.
- SOPENA (2013): Mireia Sopena, «“Con vigilante espíritu crítico”. Els censors

en les traduccions assagístiques d'Edicions 62», *Quaderns. Revista de Traducció*, núm. 20, ps. 147-161.

- TORREALDAI (1998): Joan Mari Torrealdai, *La censura de Franco y los escritores vascos del 98*, San Sebastián: Ttarttalo.
- TORREALDAI (1999): Joan Mari Torrealdai, *La censura de Franco y el tema vasco*, San Sebastián: Fundación Kutxa.
- TORREALDAI (2019): Joan Mari Torrealdai, *De la hoguera al lápiz rojo. La censura franquista en el País Vasco*, San Sebastián: Txertoa.
- VILARDELL DOMÈNECH (2016): Laura Vilardell Domènech (ed.), *Traducció i censura en el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MANUEL L. ABELLÁN:
CENSURA EDITORIAL Y ESTUDIOS LITERARIOS
FERNANDO LARRAZ
Universidad de Alcalá

La primera vez que entré en el Archivo General de la Administración fue en 2004. Trabajaba yo por entonces en mi tesis doctoral sobre la recepción de la narrativa del exilio republicano español durante el franquismo y la censura era, por razones obvias, uno de los factores fundamentales para explicar las barreras que tuvieron los escritores y las escritoras del exilio para que su obra sea conocida y reconocida incluso hoy en día. Por entonces, la bibliografía sobre el llamado «fenómeno censorio» por Manuel L. Abellán era mucho más escasa que hoy. La fuente fundamental era su estudio *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*.

Nunca se encomiará suficientemente la necesidad y la oportunidad de *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, de Manuel L. Abellán, que, cuando se publicó en diciembre de 1980, pero también en 2004 y en 2022, abría a las personas interesadas en la literatura y la cultura españolas del siglo pasado un extenso horizonte de posibilidades de trabajo y también una oportunidad de revisar falsos lugares comunes nacidos de la desinformación y del interés espurio. Visto con la perspectiva de hoy, más de cuarenta años después de su publicación, pienso que se ha conseguido lo primero, pero no —o muy insuficientemente— lo segundo. En efecto, cada vez que se reabren las páginas de este libro, el investigador o la investigadora tiene una sensación agridulce similar al que me producen muchos otros trabajos realizados con fines higienizantes y descontaminantes durante la Transición. Por una parte, la influencia de Abellán es larga y profunda sobre los trabajos que se harían posteriormente en torno a la censura del hecho literario. Que hoy se sigan citando sus trabajos y estos sean la mejor puerta de entrada para quienes se inician en los estudios de censura editorial sorprende si se tienen en cuenta los más de treinta

años transcurridos desde la publicación de aquel libro y, sobre todo, las dificultades que Abellán debió de enfrentar para acceder a las fuentes documentales. Pero, por otra parte, pienso que las llamadas implícitas en este libro a subvertir los discursos sobre la literatura que se habían gestado y convertido en dogma durante el franquismo no han traspasado suficientemente al espacio de la historia y de la crítica literaria, cuyos especialistas, con frecuencia, siguen escribiendo sus trabajos dando por válidas categorías y periodos instaurados durante la dictadura y obvian la repercusión que sobre los cánones y marbetes que usan tuvo el «fenómeno censorio».

Censura y creación literaria en España (1939-1976) se gestó en dos tiempos. Primero fue el proyecto titulado «La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta» del Seminario de Sociología de la Literatura, dentro del Instituto de Estudios Hispánicos de la Universidad de Ámsterdam, que dirigieron Felipe Lorda Alaiz y el propio Abellán durante el curso 1973-1974. En el informe de aquel proyecto —que puede consultarse en el fondo Manuel Abellán del Pavelló de la República—, se especificaba que su hipótesis central era la siguiente:

El escritor español, aun salvando el último reducto de su subjetividad —sus características psíquicas personales y la peculiaridad y magnitud de su talento—, ha producido y publicado sus obras, en el interior de su país y en el periodo posterior a la terminación de la guerra civil sometido a los condicionamientos generales del sistema originado del desenlace de dicha contienda, sistema que le ha reducido a determinadas situaciones y del que ha sido elemento, y en todo caso ha estado supeditado a uno de estos condicionamientos: el bien concreto, visible y operante, concebido e impuesto, además, explícitamente, como tal, la censura previa oficial hasta el 9 de abril de 1966 y, a partir de esa fecha, el no tan concreto y visible, aunque no menos operante, del sistema de control a posteriori centrado en la llamada consulta voluntaria, y que, en ambas modalidades, la de antes y la de después de 1966, ha tenido que incidir por fuerza, en un determinado sentido, en el quehacer del escritor y en la configuración y contenido de su producto.¹

1. El texto está tomado del plan de trabajo del mencionado proyecto. Universitat

Esta hipótesis, sobradamente demostrada por Abellán en sus múltiples trabajos sobre la censura y también por quienes hemos venido detrás de él, debería ser el punto de partida casi de cualquier trabajo futuro sobre el tema, al menos de los que se hagan desde el campo de los estudios literarios. El informe incide además en la ausencia, dentro del campo de la sociología literaria, de un método que aborde la censura. Esto, había motivado que «el equipo de investigación, ante la falta de precedentes, se vio obligado a dedicar algún tiempo a la elaboración de un método que permitiera verificar, empíricamente, la hipótesis general establecida y las más ceñidas al terreno observado que pudieran ir formulándose en el curso de los trabajos».²

El proyecto «La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta», no hay que olvidarlo, era una propuesta de dos hispanistas que desarrollaban su labor académica en Ámsterdam y de un equipo de jóvenes estudiantes holandeses: un crítico e historiador literario, Felipe Lorda Alaiz, y un sociólogo, Manuel L. Abellán, en un momento de esplendor de la sociología de la literatura. La influencia del estructuralismo marxista y, singularmente, de la obra de Lucien Goldmann, por entonces recién fallecido, es profunda. Aquel proyecto y, posteriormente, la monografía *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* son ejemplos de la aplicación de métodos concretos en este sentido. Baste citar como ejemplo que, entre uno y otro trabajos, entre 1978 y 1979, se publicaron los tres tomos de la *Historia social de la literatura española* de Blanco Aguinaga, Zavala y Rodríguez Puértolas, que generaron una fuerte contestación. Era, pues, un contexto muy propicio para la desmitificación de formas idealistas de estudiar la literatura que el franquismo había patrocinado y que, a diferencia de lo que ocurría en el hispanismo internacional, habían sido —salvando alguna excepción— dogmáticas en las aulas universitarias españolas. En definitiva, se trataba de incorporar la censura al análisis de la historia literaria dentro de un marco general de la comprensión del hecho literario

---

de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, FP(Abellán)1(5)/2(1).

2. Ídem.

como fruto de la dialéctica entre la estructura interna de la obra y sus condiciones de producción.

De ahí se sigue algo que está en la base de los trabajos tanto de una historia social de la literatura como la que practican Blanco Aguinaga, Zavala y Rodríguez Puértolas, como de una sociología literaria como la que practica Abellán: la relativización de los criterios canónicos de calidad literaria, o, dicho con otras palabras, su sometimiento a tensiones ideológicas y sociales de tipo histórico.

En este sentido es importante recordar que *Censura y creación literaria en España* apareció publicada en una colección de Ediciones Península, «Temas de Historia y Política Contemporáneas», cuyo objetivo era, al calor de las mentalidades despertadas en la Transición, reexaminar críticamente la historia política, social e intelectual bajo el franquismo, con autores muy representativos del pensamiento progresista de aquel momento, entre los que estaban Montserrat Roig, Darío Puccini o Sergio Vilar. El libro de Abellán dialoga con varios de ellos de forma muy directa, pero especialmente con el de Juan Francisco Marsal *Pensar bajo el franquismo. Intelectuales y política en la generación de los años cincuenta*, publicado póstumamente en 1979. Marsal, también sociólogo con amplia experiencia académica fuera de España, recabó como Abellán el testimonio de varios intelectuales; en su caso, los vinculados con el grupo de *Laye*, a quienes consideró quintaesencia de la intelectualidad burguesa formada bajo el régimen.

La segunda gran fuente que inspiró el libro de Abellán está en el momento en el que obtuvo un permiso especial, en junio de 1977, para hacer una consulta condicionada y restringida a los archivos de la censura, que ya habían sido trasladados a Alcalá de Henares. En una nota a pie de su estudio explica que «en junio de 1977 fuimos autorizados a consultar los fondos del MIT [Ministerio de Información y Turismo]» (ABELLÁN 1979: 75; ABELLÁN 1980: 137).³ En el Fondo Abellán del Pavelló de la República, pueden consultarse las

3. El artículo «Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955-1976)», publicado en 1979 en la revista *Sistema*, fue una primera aportación de Abellán al libro *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*. De hecho, aquel texto fue volcado íntegramente en el libro.

fichas de una cantidad de libros: espiguelo en los primeros años de la dictadura y más exhaustivamente en los años posteriores a la ley de 1966.

Pese a este carácter de investigación de urgencia, elaborada cuando el acceso a los archivos resultaba arduo y la cantidad de información disponible era muy insuficiente, y pese a ser un estudio pionero y en muchos casos impresionista, *Censura y creación literaria en España* todavía no ha sido superado ni, por desgracia, actualizado. La causa está, en primer lugar, en la escasez de avances en el estudio de la censura editorial, particularmente desde el campo de la crítica y la historiografía literarias, pero sobre todo en que las conclusiones —muchas veces, más bien intuiciones— que contiene este libro y los otros trabajos de Abellán sobre el tema poseen tan altas dosis de perspicacia que las hacen casi definitivas, por mucho que hoy el investigador disponga de más datos y de unas facilidades de acceso a los expedientes incomparables. Podrán matizarse y completarse muchos de estos juicios emitidos por Abellán, pero difícilmente lleguen a verse falseados por nuevos datos.

Censura y creación literaria en España es pródigo en información. Como ya se ha apuntado, las fuentes principales en la que se basa son, por una parte, los expedientes que pudo consultar y, por la otra, la encuesta a un nutrido grupo de autores realizada en 1974 por Lorda y Abellán en el marco del proyecto antes aludido. Se contactó, según se especifica en el libro, con 197 autores y autoras de literatura castellana en activo, de los cuales respondieron 113, unos en entrevistas personales y otros de forma escrita. El cuestionario, que se circunscribía a los años 1950-1970, era extremadamente exhaustivo y difícilmente se podría pensar en otras preguntas esenciales que no estuvieran planteadas. Es más, si algo cabe achacársele es que, a juzgar por las cartas con los autores, el exceso de prolijidad desanimó a varios de ellos a responder. Se incluían preguntas relativas a la cantidad de fragmentos tachados o de textos inéditos; a las demoras de publicación a causa de la censura; a la publicación en el extranjero debido a prohibiciones; a la incidencia que según su criterio había tenido la censura sobre el texto final. Se preguntaba también sobre las tachaduras recibidas, incluso sobre posibles expedientes judiciales, sobre la repercusión real

de la ley de 1966, etcétera. El objetivo era tratar de cuantificar y explicar la influencia de la censura sobre la producción literaria.

También se preguntaba de forma muy directa a los escritores: «¿Podría indicar Vd. si se autocensura?»; y, a continuación, si estaba de acuerdo en que «el valor de la creación literaria supera los efectos de la autocensura» y en que «la autocensura no influye en el valor intrínseco de la obra literaria». Volveremos más adelante sobre el valor que Abellán concedió a la autocensura.

Los resultados y el análisis de estos datos nutren la segunda parte de *Censura y creación literaria en España*, titulada «Incidencia y criterios de la censura», que es la que tiene mayor interés. Algunas de las conclusiones a las que conduce el cuestionario a Abellán son muy reveladoras; por ejemplo, que «a muy pocos se les pasó por la mente recoger datos, guardar correspondencia, registrar por escrito las conversaciones y menos, todavía, conservar los manuscritos tachados y las modificaciones introducidas en el original. Durante muchos años la censura fue un condicionamiento ineludible, natural» (ABELLÁN 1980: 64). Esta «naturalidad» con la que autores, editores y lectores se acostumbraron a la censura como mal «ineludible» resulta sorprendente en la actualidad si no escandalosa y, por sí sola, ofrece una explicación a los prejuicios de la censura sobre la creación y la recepción literarias de nuestro país.

Su estudio también concluyó que «la producción novelística fue mucho más duramente castigada» (ABELLÁN 1980: 85). Otros ejemplos de algunas de las claves por donde deberían transitar los estudios sobre la censura proporcionados por Abellán, fueron, por ejemplo, «la relación causal entre censura y valor artístico de la obra literaria», la cual, a su juicio, «resulta casi imposible de establecer. [...] Lo único perceptible, definible e incluso cuantificable es la actuación del aparato censorial» (ABELLÁN 1980: 106).

Personalmente, la primera y más obvia conclusión que obtuve de la lectura de *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* allá por 2004 es una obviedad que, sin embargo, a menudo se pasa por alto: que el análisis de la censura editorial no consiste meramente en transcribir informes. Es decir, que la documentación del Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares, rica y abundante, no

se explica por sí misma, sino que se requiere de un método, y que la actitud de los autores y las autoras ante la coacción que sufrían debe ser parte de ese método, evitando considerarlos víctimas pasivas, objetos de la actitud inquisitiva de un sistema represivo. Para quienes nos interesa la historia literaria, ese método está determinado por la hipótesis a la que aludía antes: que la censura afectó de forma radical a la producción literaria, pues delimitó los temas y formas posibles, la configuración de la figura del escritor y las relaciones con la literatura mundial. Pero, para llegar a esta conclusión y para matizarla, Abellán no se dejó embaucar por la fascinación del expediente. Los informes, los procesos, la correspondencia anexa, los manuscritos y galeradas tachadas... cobran sentido en el marco de un sistema amplio en el que intervienen múltiples factores. A todo ello, se deberían unir las soluciones retóricas con las que se moldearon formas lingüísticas acordes con una actitud posibilista, que no complaciente, con la vigilancia pa-decida.

«Sistema» es una palabra que a quienes venimos de la filología más o menos pura nos resulta vaga e imprecisa, pero que para un sociólogo como Abellán —y aún precisaría más: para un sociólogo de la década de los setenta— estaba muy connotada. De hecho, la usa con frecuencia. Básicamente, se trata de una forma de comprender la sociedad como un conjunto complejo de transformaciones del entorno que producen una concienciación social determinada. Esta perspectiva sistémica la han heredado quienes han trabajado en la censura. Abellán siempre trató a autores como parte de ese sistema complejo. A los archivos de la censura acudimos investigadoras e investigadores de un amplio rango de campos que abarca los estudios literarios y culturales, la traducción, la sociología, la historia política e intelectual, la historia de la edición, etcétera. En los últimos años, hemos aprendido que los hallazgos que enfocan la censura desde una perspectiva enriquecen el trabajo de quienes estudiamos la censura —el fenómeno censorio— desde otros intereses. La censura es, sin duda, uno de los objetos de estudio más genuinamente transdisciplinarios que existen.

En el prólogo de *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* se puede leer que el propósito fundamental de Abellán había sido estudiar «la censura como condicionamiento de la producción

literaria española» y que había partido de la hipótesis de «que la censura no solo consiste en la eliminación “legal” de entes creados o secuencias de la “escritura creacional”, sino también en autolimitaciones que el creador artístico consciente o inconscientemente se impone» (ABELLÁN 1980: 8-9). De acuerdo con los datos ofrecidos por los propios autores, el número de obras retenidas por la censura era porcentualmente escaso, impresión que se corrobora al revisar un corpus suficientemente significativo de expedientes. Abellán razona que «sorprende que el número de manuscritos no sea mayor. Acostumbrados a basar los juicios en puras conjeturas, estos datos no parecen ni siquiera corroborar la impresión producida por el consenso de la mayoría de los autores entrevistados». Y añade: «para quienes durante muchos años han estado suponiendo que la acción censoria sobre la producción literaria española había tenido que ser de gran peso, estas cifras pueden ser motivo de decepción» (ABELLÁN 1980: 65). Daba así Abellán entrada al factor clave, imponderable e incuantificable, que es el de la autocensura, cuya incidencia explicaba lo que debió de ser para él una consecuencia del análisis cuantitativo, pero también de su concepción de la censura como eje de un sistema en el que los autores son actores, participantes de su resultado.

A la autocensura dedicó Abellán un ilustrativo artículo de 1982, titulado «Censura y autocensura en la producción literaria española». En él definía la autocensura como «las medidas previsoras que un escritor adopta con el propósito de eludir la eventual reacción adversa o la repulsa que su texto pueda provocar en todos o algunos de los grupos o cuerpos del Estado capaces o facultados para imponerle supresiones o modificaciones con su consentimiento o sin él» (ABELLÁN 1982: 171). Abellán estaba pensando al formular esta definición, evidentemente, en un sistema de censura gubernativa. Pero al colocar el foco en la conciencia del autor, se promueve un cambio sustancial hacia una concepción de censura más general, que tiene que ver con la actuación de los actores. Cuando solo tres años más tarde Pierre Bourdieu acuñe su conocido concepto de campo cultural, comenzará a difundir la idea de que cada productor —no solo en los sistemas de censura gubernativa— se enfrenta a unos límites de lo decible marcados por la estructura del campo. Esos límites tal como comparecen a

la conciencia de los creadores, marcan lo que Bourdieu llama «censura estructural». Ya hemos comentado el interés prioritario que Lorda y Abellán dieron a la autocensura en las encuestas de 1974. En un artículo, Abellán recordaba que aquellas encuestas seguían inéditas. Y, desde luego, tienen un singular valor para entender no solo la posición del autor ante la censura y la autocensura, sino también la posición que cada uno de ellos ocupaba en lo que unos pocos años después Bourdieu (1979) definió como campo.

La tercera parte de *Censura y creación literaria en España*, que es la más extensa, está dedicada a repasar los expedientes —y, dentro de los expedientes, sobre todo los informes— que pudo consultar. Escoge en este sentido un criterio cronológico y hace algunas calas en años y dictámenes clave. Visto desde la información de la que disponemos hoy, el recorrido histórico que lleva a cabo Abellán sobre la historia de la censura editorial abunda en vacíos y en explicaciones insuficientes sobre los cambios de fase. Es, seguramente, el apartado que ha sido superado de una manera más palmaria. Pero la mirada diacrónica de Abellán asienta otro de los axiomas fundamentales para el estudio de la censura: su carácter histórico, es decir, su vinculación con los cambios que experimentan los actores que juegan en ella: sistema político, editores y autores. Abellán, en este sentido, renuncia a una mirada sincrónica: el franquismo fue un sistema que evolucionó al compás de las resistencias externas e internas y que adaptó sus prácticas políticas y sus discursos públicos para enfrentar esas resistencias y perdurar en el tiempo. Estos procesos de adaptación marcan también la misma evolución de la censura y, por consiguiente, de las respuestas que a ella dieron los agentes del sistema.

Bajo esta premisa, Abellán explica con solvencia informes, criterios y casos. Al hilo de determinados casos, asienta puntos de partida como que «la actitud de un escritor frente al machacamiento de un manuscrito por la censura no ha sido siempre, ni mucho menos, idéntica» (ABELLÁN 1980: 195), lo cual abre, en el campo de la censura, un amplio espacio a los estudios autoriales. Los que parecen más paradigmáticos a Abellán, como los de Miguel Buñuel, Ana María Matute, Isaac Montero o Francisco Candel, merecerían, por sí solos, un estudio sobre el estatuto de la autoridad/autoría literaria bajo el fran-

quismo, trabajo que está por hacer y del que un conjunto nutrido de páginas de *Censura y creación literaria en España* podrían suponer una buena base.

Claro que otras partes han sido superadas por un mejor acceso a las fuentes. Por ejemplo, todo lo referido a la organización del aparato censorial en el capítulo VII, «La censura practicada» es insuficiente a la vista de trabajos posteriores, como los de Eduardo Ruiz Bautista (2005). Pero su análisis de los marcos legales, basado en gran medida en las respuestas que los autores dieron a su cuestionario, sigue siendo compartido por una gran mayoría de investigadoras e investigadores. Por ejemplo, cuando califica la Ley de Fraga de 1966 como «un montaje jurídico», «un simple y cómodo nominalismo» motivado por el hecho de que «la base sociológica del franquismo se fue estrechando y [...] los tráfugas fueron engrosando las filas de los discrepantes políticos», hechos ante los cuales «a censura, por pura inercia, no tuvo más remedio que cambiar de método y aplicar criterios cada vez más amplios» (ABELLÁN 1980: 119).

Censura y creación literaria en España (1939-1976) se complementa con una veintena de artículos académicos y de divulgación sobre la censura publicados en las décadas de los ochenta y noventa, cuyo primer jalón fue «Sobre censura. Algunos aspectos marginales», en los *Cuadernos del Ruedo Ibérico* de París, en enero de 1976. Estos trabajos configuran un corpus que, junto con el libro, abrieron vías de trabajo por las que, después, mucho tiempo después, transitamos otros investigadores: los matices de la censura moral, la particularidad de la censura en el campo literario en lengua catalana, el funcionamiento de los organismos estatales encargados de la censura, la censura de los autores latinoamericanos y de los escritores del exilio republicano, la coordinación con los órganos de información cultural y calificación moral de la Iglesia, la personalidad de los censores, etcétera. Además, estableció definiciones clave que son puntos de partida ineludibles para el estudio del fenómeno censorio.

Hoy, Abellán es algo más que un pionero extensamente citado en los estudios de censura editorial. Ha permitido sentar bases sólidas en el conocimiento de la censura franquista que se resumen en, al menos, tres conclusiones generales: una, que la literatura en España entre

1939 y 1975 se produjo, evolucionó, se clasificó, se valoró y se difundió en condiciones de anormalidad por la intervención intencional, consciente y burocratizada del Estado sobre ella; dos, que esta intervención de la comunicación literaria durante el franquismo fue de tan hondo calado que introdujo anomalías y patologías respecto de la producción literaria de otros países occidentales; y tres, que aunque sabido esto por la mayor parte de historiadores y profesores de literatura, y mencionado en sus trabajos, la historiografía literaria se empeña en estudiar la producción literaria de este tiempo como si tales anomalías no la hubieran condicionado fatalmente. Partiendo de estos axiomas, asumiendo sus consecuencias más radicales, explorando sus matices y demostrándolos a través de estudios de caso significativos, nos iremos acercando a un conocimiento cada vez más cabal, crítico y completo de la compleja historia cultural del siglo xx.

BIBLIOGRAFÍA

- ABELLÁN (1976): Manuel L. Abellán, «Sobre censura. Algunos aspectos marginales», *Cuadernos del Ruedo Ibérico*, núm. 49-50, ps. 125-139.
- ABELLÁN (1979): Manuel L. Abellán, «Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955-1976)», *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 28, ps. 75-90.
- ABELLÁN (1980): Manuel L. Abellán, *Censura y creación Literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península.
- ABELLÁN (1982): Manuel L. Abellán, «Censura y autocensura en la producción literaria española», *Nuevo Hispanismo. Revista Crítica de Literatura y Sociedad*, núm. 1 (invierno), ps. 169-180.
- BLANCO AGUINAGA, RODRÍGUEZ PUÉRTOLAS y ZAVALA (1978): Carlos Blanco Aguinaga Julio Rodríguez Puértolas e Iris M. Zavala, *Historia social de la literatura española (en lengua castellana)*, Madrid: Castalia.
- BOURDIEU (1979): Pierre Bourdieu, *La distinción*, París: Minuit.
- MARSAL (1979): Juan Francisco Marsal, *Pensar bajo el franquismo. Intelectuales y política en la generación de los años cincuenta*, Barcelona: Península.
- RUIZ BAUTISTA (2005): Eduardo Ruiz Bautista, *Los señores del libro. Propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*, Gijón: Trea.

L'A CENSURA VISTA PELS ESCRITORS CATALANS.
UNA APROXIMACIÓ CRÍTICA A UN ESTUDI INÈDIT

MIREIA SOPENA
Universitat de Barcelona

L'engatjament de Manuel López Abellán (1938-2011) amb la literatura catalana era més profund del que s'inferiria d'una mirada epidèrmica a la seva bibliografia. Podem aventurar-nos a afirmar que emanava tant d'uns orígens a què restà vinculat personalment i acadèmica des de l'estranger com de l'admissió per part seva d'una primera hipòtesi de caràcter científic, disseminada en el món de les lletres catalanes de la postguerra, en virtut de la qual la censura franquista havia obrat amb uns criteris particularment severos en judicar les literatures no oficials. En l'obra amb què es doctorà a la Universitat de Saint-Denis (París VIII), divulgà notícies —esparses i inèdites— sobre el grau de censura en alguns originals dels escriptors catalans, a què, per respecte a l'objecte d'interès d'altres col·legues, renuncià d'aprofundir en l'edició castellana de la seva tesi, el cèlebre *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* (1980).¹

De fet, la gènesi de la seva tesi s'arrela en una investigació de la primèria dels anys setanta consagrada a la censura en escriptors castellans i catalans,² aquells que quantitativament més havien produït en temps de restriccions. La va concebre juntament amb un company de militància socialista que havia ingressat a la Universitat d'Amsterdam abans que ell,³ el catedràtic Felip M. Lorda (1918-1992), doctorat el 1968 a la Universitat de Barcelona amb una tesi sobre la traducció ri-

1. «[...] ha quedado excluido el estudio de la literatura catalana por motivos prácticos, de extensión y división de tareas con otros colegas universitarios» (ABELLÁN 1980: 9).

2. *Ibidem*.

3. Consulta a Constance López Abellán, vídua de Manuel L. Abellán (correu-e, 3-I-2022).

biana de *L'Odissea*.⁴ Un dels seus primers mèrits va ser la recaptació de vuit mil florins holandesos procedents de la Facultat de Lletres i d'una fundació iberoamericana de la Universitat d'Utrecht,⁵ que, al seu torn, albergava un equip d'investigació dirigit per un altre militant socialista, Joaquín Rico Consuelo, i Klaas Wellinga, amb qui van establir una col·laboració «fructífera».⁶

La recerca, inicialment presentada com a «El arte literario español bajo la censura en el período comprendido entre 1950-1970», s'endegà el curs 1972-1973 amb estudiants del seu Seminari de Sociologia de la Literatura de l'Institut d'Estudis Hispànics de la Universitat.⁷ Si bé en les primeres fases del projecte el nombre de joves compromesos era significatiu, en el decurs dels mesos aquells que s'hi sentien menys implicats l'abandonaren i els directors acabaren treballant amb un nucli reduït que, en contrapartida, adoptà un paper més «entusiasta y activo».⁸ Van participar en les fases de concepció, estudi bibliogràfic, entrevistes i anàlisi de dades els alumnes Trotjie Flesseman, Reineke Bok, Ada Van der Erve, Elen Roof i Dick Bloemroad (alguns d'ells, com Roof, farien carrera en el món acadèmic).

4. Del 1964 al 1972 Felip M. Lorda s'havia cartejat amb Joan Triadú, a qui demanà consell per a les seves classes de llengua i literatura catalanes i, posteriorment, per a la tesi. Per les orientacions i la bibliografia que li facilità fent d'intermediari amb els editors, l'arribà a definir com «una mena de conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya» (Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Joan Triadú i Font, carta mecanoscrita de Felip M. Lorda a Joan Triadú, Hilversum, 30-V-1965).

5. En introduir-se l'euro el 1999, la taxa de conversió de 2,20371 florins equivalia a un euro.

6. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán. F. M. Lorda Alaiz, «Proyecto de estudio "La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta"», original mecanoscrit, 17-XII-1974. 52 ps.

7. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán. «Solicitud de subvención para realizar un trabajo de campo en relación con la investigación sociológico-literaria "El arte literario español bajo la censura en el período comprendido entre 1950-1970"», original mecanoscrit, s.sign. [1973-1974]. 2 ps.

8. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán. F. M. Lorda Alaiz, «Proyecto de estudio "La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta"», p. [2].

En la definició del marc metodològic conflüïren la formació i les inquietuds de tots dos directors, que, a desgrat de l'estatus distintiu entre el llicenciat i el catedràtic, assumiren el seu paper en igualtat de condicions intel·lectuals. Així com van declarar el deute amb la concepció històrica de Gramsci, Benjamin, Lukács, Sartre, Merleau-Ponty i l'entorn de la revista *Tel Quel*, van seguir especialment referents francesos en voga com Lucien Goldmann, l'Institut de Literatura i Tècniques Artístiques de Massa de la Universitat de Bordeus dirigit per Robert Escarpit i l'obra d'Enrique Gastón, que els animaren a treballar en la sociologia de l'escriptura (ESCARPIT 1965, GASTÓN 1974), una tradició sense continuïtat en els estudis sobre el món del llibre en català, més aviat de natura filològica o històrica.

En nom de tot el grup de recerca, el desembre de 1974 Felip M. Lorda elaborà un «informe provisional» intítulat «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970»,⁹ que presentà dos anys més tard a Basilea al congrés d'una entitat amb què s'havia involucrat des de la seva fundació, l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Hem de lamentar que la dedicació de Lorda per fer conèixer el seu treball de recerca i els resultats no es materialitzés en un article, en què hauria tingut l'oportunitat de madurar les tesis principals, per bé que la manca de difusió pública d'aquella ponència justifica que en aquest article examinem l'informe precursor dels estudis sobre la censura franquista a l'Estat espanyol. Que les seves conclusions siguin incompletes —i en part difoses en un article d'Abellán— no lleven en cap cas interès a l'exposició del mètode, el tractament de la informació recopilada i les observacions generals.

Segons el mecanoscrit signat per Lorda, el grup establí un corpus integrat per autors castellans i catalans que havien publicat als «Països Catalans» sota el règim franquista entre el 1950, represa d'una normalitat oficial, i el 1970, un cop destituït Manuel Fraga Iribarne. Sense

9. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974]. 74 ps. D'aquest original, que correspon a la versió castellana «Proyecto de estudio "La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta"», se'n conserva una còpia al Fons personal Manuel L. Abellán.

raonar els criteris pels quals havien desestimat altres autors, simplement registraren que la selecció obviava la qualitat literària dels títols, com havia declarat Robert Escarpit.¹⁰ En síntesi, després d'una primera fase en què preveien introduir-se en història econòmica, social, política i cultural, progressarien en el funcionament de la censura i els textos censurats a partir de la confrontació d'originals i obres editades, la correspondència entre autors iensors, i els processos judicials. Amb la documentació estructurada, idearien un qüestionari adreçat als autors que constituïria el pinyol de la recerca i que els permetria de verificar empíricament els seus supòsits teòrics.

Partiren de les hipòtesis que, en primer lloc, l'escriptor produeix el seu mecanoscrit en una situació i un sistema particulars i que, en segon lloc, la institucionalització de la censura abans i després del 1966 afectà les obres des de la redacció fins a la comercialització. Com a derivació d'aquests dos axiomes, es proposaren uns objectius generals per dilucidar la incidència de la censura i l'autocensura en els textos literaris: 1) els fonaments economicosocials i ideològics del règim, 2) l'origen, l'organització i el funcionament de la censura, 3) els criteris generals, l'evolució i l'aplicació en els textos en català, 4) els efectes en la temàtica, la tècnica i l'expressió lingüística, 5) les formes de resistència a la censura per part dels autors i 6) l'autocensura («o contracensura») tant de l'autor com de l'editor.

Si consideràvem les referències citades en l'informe i les fotocòpies conservades en l'arxiu personal de Lorda, és plausible que reconstruïssin les bases del règim a partir de l'escassa bibliografia i la premsa periòdica.¹¹ Per a la resta de punts redactaren uns objectius de recerca més específics, que esperaven resoldre amb la col·laboració personal dels autors, responsables de l'«autocensura explícita» (esforç de l'autor en canvis i supressions per aconseguir l'aprovació) i «auto-

10. Escarpit aclarí a *Sociologie de la littérature* que «nous ne définissons la littérature par aucun critère qualitatif» (ESCARPIT 1958: 21).

11. «Sobre la censura bajo el franquismo sólo ha habido opiniones, puntos de vista personales publicados en revistas o periódicos y mínimos datos difíciles de rastrear. En la medida en que han servido para el objeto de esta investigación se han utilizado» (ABELLÁN 1980: 10).

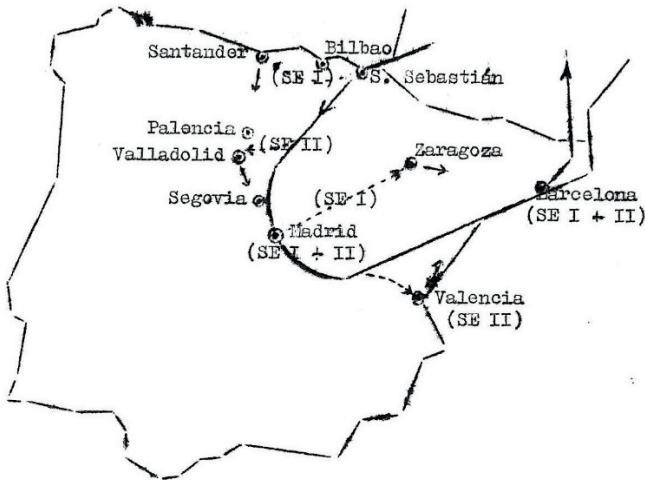
censura implícita» (hàbit inconscient i condicionant històric, social i familiar) (ABELLÁN 1982): *a*) acció del subjecte actiu, és a dir, el censor (dictamen): aprovació total, expressa o tàcita; reprovació total o parcial; *b*) reacció del subjecte pacient (recurs): en el cas de reprovació total, sense resistència i amb resistència (amb o sense èxit); en la reprovació parcial, sense resistència i amb resistència (amb o sense èxit), i *c*) accés legal al consum: negatiu o positiu (totalment o parcial).

Per influència de l'«estructuralisme genètic» de Lucien Goldmann, Abellán situa en espai preferent el caràcter funcional i significatiu de les estructures mentals que determinen l'obra —més que no pas la voluntat deliberada de l'autor— (ABELLÁN 1982), la qual estableix una relació homològica amb d'altres i, aplegades, articulen una totalitat. El principi de les homologies, conjugat amb l'anàlisi quantitativoempírica del treball de camp que havia fomentat l'escola historiogràfica dels *Annales*, els va permetre de comparar les dades del context social amb les remeses per un sol escriptor que, al seu torn, es podien relacionar amb les de tots els altres. Aquestes consideracions metodològiques menaren l'equip a l'acceptació del procediment que els va semblar més òptim: l'enquesta, un sistema empíric insòlit en la recerca sobre creació literària en català que corregia la manca d'accés als arxius de la censura.

A manera experimental, van preveure una preenquesta per a alguns autors. Abans de confegir-la el grup debaté si el format de les preguntes havia de ser tancat o obert, amb la voluntat d'exigir el mínim esforç als enquestats sense perdre matisos en les respostes. Es van inclinar per un qüestionari combinat, de caràcter obert i tancat, que enviaren per correu postal i arrodoniren amb una entrevista personal tant amb els autors que haurien atès la circular com els que la ignoraren. Amb les preenquestes de prova a mans, entre finals de maig i primeries de juny de 1974 els directors trameteren a tots els autors castellans i catalans una circular en què els garantien que les seves declaracions tenien una finalitat exclusivament científica «i que en cap de les fases del nostre treball no es farà al·lusió al vostre nom sense la vostra autorització prèvia i expressa».¹²

12. Biblioteca de Catalunya, Fons Xavier Benguerel, carta mecanoscrita de Felip M. Lorda i Manuel L. Abellán, [Amsterdam], 30-V-1974.

En les primeres respostes de mitjan juny es manifestaren les llacunes del qüestionari respecte de l'autocensura i l'evolució dels criteris delsensors, de manera que el grup en va redactar un de complementari que presentaria en les visites personals. Totes dues enquestes, amb què demostrarien empíricament les seves tesis, recollien informació sobre el títol, el gènere, l'any de redacció i l'any d'aparició de les obres publicades; el grau d'intervenció de la censura; els fragments censurats; el títol, el nombre de vetos, l'any, el gènere i els retocs d'autor en els inèdits; l'existència o no de prohibicions de representacions teatrals; el títol i l'any d'obres segrestades i jutjades; la formulació i la valoració dels criteris de censura; el judici de la censura en la qualitat literària; l'explicació de recursos per eludir la censura; la valoració dels canvis de la Llei de premsa de 1966; la percepció de l'autocensura i la relació entre els canvis polítics i els criteris de censura.

Itinerari dels dos subgrups de recerca.

(Font: F. M. Lorda Alaiz, «Proyecto de estudio “La censura como condicionante de la producción literaria española de los años cincuenta y sesenta”», annex IV, p. 2.)

El grup de viatge, compost pels dos directors, Flesseman, Bok i Van der Erve, es va escindir en dos subequips (SE I i SE II). Mentre que l'un feia una ruta per trobar els autors castellans, l'altre entrevistava els catalans. Per extreure la despesa prevista de transport, allotjament i dietes, van desplaçar-se amb els vehicles privats dels directors (l'Audi 60 de Lorda i el Simca 1000 d'Abellán) i, en el cas de Barcelona i rodalia, els entrevistadors van recórrer al suport logístic de Montserrat Guardiola, els professors Roberto Mansberger i Rafael Ballesteros, la família López Abellán, Francesc Vallverdú i Jordi Porta, que els donà accés al telèfon i el material d'escriptori de la Fundació Jaume Bofill, amb qui Lorda col·laborà en repatriar-se.¹³ De tornada a Amsterdam, els directors reconegueren que els dotze dies de ruta durant el setembre de 1974 havien estat insuficients per visitar personalment tots els autors, a qui no necessàriament havien pogut localitzar per concertar la cita *a priori*.

En les trobades personals, el grup certificà que la resposta majoritària havia estat positiva si no «entusiasta» i que si havien quedat qüestionaris per emplenar via postal no havia estat per cap temor o desconfiança, sinó més aviat per raons «de caràcter fortuït», com ara la dilació respecte del termini de sis setmanes que havien fixat, la distracció o la pèrdua dels qüestionaris. De fet, dels 62 autors catalans interrogats (197 en el cas dels castellans),¹⁴ només dos es negaren obertament a respondre (de qui en l'informe no es revelà ni la identitat ni les causes). Comptes fets, l'experiment es va basar, com a mínim, en les respostes de 22 autors conservades en els fons Abellán i Lorda: Xavier Amorós, Clementina Arderiu, Agustí Bartra, Miquel Bauçà, Xavier Benguerel, Pere Calders, Joaquim Carbó, Josep M. Castellet, Fèlix Cucurull, Josep M. Espinàs, Salvador Espriu, Tomàs Garcés, Sebastià Juan Arbó, Joan Oliver, Josep M. Palau i Camps, Teresa Pà-

13. Lorda va signar amb Gonzalo Crespo i Jordi Font una de les ponències que es recopilaren a *Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya* (1980), publicat per la Fundació Jaume Bofill.

14. En el seu quadre resum en figuren 61. En aquest total hi sumem Josep Vallverdú, de qui es conserva el qüestionari encara que no figura en la llista ni en els còmputos.

mies, Francesc Parcerisas, Manuel de Pedrolo, Maurici Serrahima, Estanislau Torres, Josep Vallverdú i Francesc Vallverdú.¹⁵

Els directors asseguraren que havien rebut 6 qüestionaris generals més, que provenien de la resta d'autors previstos en la nòmina del projecte: Miquel Arimany, Avellí Artís-Gener, Josep A. Baixeras, Maria Beneyto, Aurora Bertrana, Blai Bonet, Joan Brossa, Maria Aurèlia Capmany, Joaquim Casas Busquets, Xavier Casp, Noel Clarasó, Joan Colomines, Miquel Descot, Vicent Andrés Estellés, Sebastià Estradé, J. V. Foix, Ramon Folch i Camarasa, Joan Fuster, Pere Gimferrer, Domènec Guansé, Carles-Jordi Guardiola, Joaquim Horta, Rosa Leveroni, Miquel Martí i Pol, Terenci Moix, Alexandre Cirici Pellicer, Joan Perucho, Josep Pla, Baltasar Porcel, Vicenç Riera Llorca, Robert Saladrigas, Joan Sales, Ricard Salvat, Jordi Sarsanedas, Joan Teixidor, Joan Triadú, Lluís Valeri, Àlvar Valls, Jaume Vidal Alcover i Joan Vinyoli.¹⁶ Podem conjecturar que Villalonga i Rodoreda en quedaren al marge per la impossibilitat d'entrevistar-los personalment, però ignorem per quin motiu no hi figuren altres autors que eren al país com Jordi Maluquer, Joan Vila Casas i Guillem Viladot.

Presentades les dades tabulables, Lorda acumulà un seguit de declaracions anònimes de què avui, amb les enquestes arxivades, podem identificar l'autoria. En el total de 212 llibres que havien publicat els autors predominava la narrativa amb 135 títols, que contrastaven amb els 46 de poesia i els 31 de teatre. Van centrar els primers resultats de

15. De les 15 enquestes completament emplenades pels mateixos autors o, en les visites personals, pels autors i els entrevistadors, n'hi ha 11 al Fons Abellán (FP (Abellán)1(5)/2(3)) i 4 al Fons Lorda (en 1 cas, dues versions de l'enquesta d'un mateix autor, Bauçà). No hem localitzat la resta d'enquestes en els arxius personals que ens han pervingut dels autors. Si considerem el detall de material reportat pels investigadors, sospitem que no comptaven amb cintes magnetofòniques per a les entrevistes, de manera que les respostes són les recollides pels entrevistadors en els mateixos qüestionaris. En canvi, en el Fons Abellán sí que es pot documentar, posem per cas, que per fer via el sociòleg va buidar les targetes de l'AGA enregistrant-ne el contingut, que posteriorment va transcriure en els fulls intitolats «Cintas. Censura» (FP(Abellán)1(5)/2(3)).

16. Segons els càlculs de Lorda, en total 26 autors respongueren el primer qüestionari. Si hi sumem la resposta de Josep Vallverdú, en total haurien respost 27 i, doncs, s'haurien perdut 5 respostes.

l'informe les 212 novetats distribuïdes per gèneres i l'interval de temps transcorregut entre l'any de redacció i el de la comercialització, amb què el grup pretenia assegurar-se que els autors no havien expressat opinions esbiaixades com a víctimes de la censura (ABELLÁN 1980: 63): 29 obres s'havien difós en menys d'1 any, 41 entre 1-2 anys, 22 entre 2-3 anys, 5 entre 3-4 anys i 44 a partir de 4 o més anys (71 apareixien sense determinar). Per eludir els efectes censoradors, deu dels entrevistats havien publicat fora de l'Estat, entre els quals Xavier Amorós (*Història sentimental*, 1993; «Homenatge íntim a la Revolució d'Octubre», dins de *Desde España... en el cincuenta aniversario de la Revolución de octubre*, 1968), Agustí Bartra (*Odissen*, 1953) i Xavier Benguerel (*Sense retorn*, 1939; *La màscara*, 1947).

De tots els originals presentats a les dependències governamentals, elsensors van causar algun perjudici en el 31,5 %. En 11 títols, només ho van fer en una ocasió, com *Nihil obstat* (1965) de Miquel Bauçà i *Suburbi* (1985) de Benguerel; en 3 hi van intervenir dues vegades, com a *Estat d'excepció* (finalment intitolada *Acte de violència*, 1975) de Manuel de Pedrolo i *Els ulls i la cendra* (1966) d'Estanislau Torres, i a *Tocats pel foc* (1959) de Pedrolo van arribar a intervenir tres vegades com a resposta a la persistència dels editors, que, en rebre els vetos, arribaven a reclamar entre dues i tres reconsideracions de mitjana.¹⁷ Va ser mercès a les respostes de Pedrolo, i a la illació amb les dels altres, que el grup conclougué que aquest autor, el més prolífic dels entrevistats, havia estat igualment el més fustigat.¹⁸ Del conjunt d'obres perseguides per les autoritats en una etapa de recruament, 4 van arribar a judici, com a mínim *Un amor fora ciutat* (1970) del ma-

17. Sobre la censura en l'obra de Pedrolo, veg. l'entrevista de BENEYTO (1975: 256-258), PEDROLO (1978) i ALBERTÍ (1994). La censura a *Tocats pel foc* fou descrita a SOPENA (2006: 77-78). Per a la censura en les obres teatrals de Joan Oliver, Manuel de Pedrolo i Maria Aurèlia Capmany, veg. FOGUET i FELDMAN (2016).

18. Abellán difongué per primera vegada la censura en Pedrolo a l'article de la *Revista de Catalunya* (1989: 128). Les declaracions de Joaquim Carbó que hi reproduí foren: «És admirable l'actitud de Manuel de Pedrolo, el més genial —l'únic potser— dels nostres narradors, que escriu sempre sense inhibicions» (Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Joaquim Carbó, p. VIII).

teix Pedrolo per «immoral», *La generació literària dels 70* (1971, a cura d'Oriol Pi de Cabanyes i Guillem-Jordi Graells), en què col·laborà Bauçà, i *Dos pobles ibèrics* (1967) de Fèlix Cucurull.¹⁹

Sense proves textuais, els investigadors van excloure un estudi comparatiu de fragments mutilats *versus* publicats i es limitaren a completar l'aproximació empírica amb les declaracions dels autors, paradigma de la conceptualització de la censura tant en l'imaginari personal com col·lectiu. Només el 19% dels enquestats veié un ressort negatiu en l'autocensura (verbigràcia: Bauçà i Benguerel); per contra, el 34% asseverà que, a despit del propi control censorador, el valor literari de l'obra restava indemne (entre ells, Amorós, per a qui el mecanisme controlador podia ser un estímul, i Pedrolo). Avui sabem no sols que l'afirmació sobre la nul·la autocensura de Pedrolo apunta en l'únic article en català d'Abellán provenia de Joaquim Carbó, sinó que, per contra, en el qüestionari el mateix Pedrolo confessà sense subterfugis que s'autocensurava recreant espais geogràfics, tècniques i formes alternatius, a voltes infructuosament:

Sovint, m'he servit del simbolisme, de tècniques de l'absurd, de formes abstractes o, simplement, he situat l'acció de les obres en contrades imprecises o imaginàries. No sempre, ni de bon tros, amb èxit.²⁰

Era previsible que els autors convergissin en la interpretació de les normes seguides pelsensors, que a la dècada dels seixanta s'identificaven sense gaires dubtes amb uns criteris prou divulgats en el món cultural i que Abellán validà científicament en la seva monografia,

19. Joan Oliver relatà el procés judicial de l'obra de Pedrolo a BENEYTO (1975: 211-212). Per la censura a *Un amor fora ciutat*, consulteu MORENO I BEDMAR (2008: 38-43) i FOGUET I FELDMAN (2016: 141-142). Sobre la denúncia i la ulterior absolució del recull d'entrevistes d'Oriol Pi de Cabanyes i Guillem-Jordi Graells, veg. SOPENA (2006: 86-88).

20. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Manuel de Pedrolo, p. VIII. A Antoni Beneyto, Pedrolo li aclarí que «como todo el mundo, me he autocensurado, pero quizá no tanto como otros, como lo demuestra el hecho que aún tengo nueve obras no aprobadas por la Administración» (BENEYTO, 1975: 256).

categoritzant-los segons les opinions polítiques, la religió, la moral sexual i el llenguatge indecorós, per aquest ordre. Pere Calders, a qui el lector José Blat interdí en bloc un conte de les *Cròniques de la veritat oculta* (1955),²¹ remarcà la freqüent mutabilitat de les prioritats dels lectors derivada de la conjuntura política, que, amb independència dels relleus ministerials, sempre preservà la salvaguarda dels principis del Movimiento Nacional i combaté les declaracions catalanistes, vistes invariablement com una amenaça a la unitat sacrosanta espanyola:

[Els criteris] Han variat molt i amb una certa freqüència. A vegades els ha preocupat més la religió, o el sexe o algun factor polític de moments determinats.

Però sempre han estat intocables l'exèrcit i els instituts armats, i allò que en diuen «los principios fundamentales del Movimiento».

En el cas dels catalans, la censura sempre s'ha mostrat molt preocupada de vigilar-nos el «separatisme».²²

Certament, en conjunt la posició dels escriptors catalans sobre la censura concorda amb les principals línies d'interpretació dels historiadors arran de l'accés als arxius d'Alcalá —l'anomenat «període documentat», en paraules de Xosé Manuel Dasilva (2020)—, bé que l'examen de les enquestes enunciava algunes precisions. En sintonia amb Pere Calders, un altre testimoni recollit anònimament per Lorda sostingué que a partir de la segona meitat dels cinquanta l'ús del català es diluí com un factor negatiu a l'hora d'avaluar els originals, fora dels fragments pretesament «separatistes». Les declaracions més indulgents d'aquest escriptor de què no conservem l'enquesta confirmen fins a quin punt el règim havia aconseguit estendre entre l'opinió pública que la llengua catalana rebia un tracte d'igualtat respecte de l'única que era oficial, obviant posem per cas la prohibició integral infligida a les traduccions fins a la dècada dels seixanta:

21. Archivo General de la Administración, Cultura, c. 21/10670, exp. 1465.

22. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Pere Calders, p. vi.

Durant els anys quaranta, la censura difícilment autoritzava la publicació de llibres en català, sobretot en prosa. Entre els anys 50 i 54, comencen a ser donades facilitats. Després, crec que no hi ha discriminació entre castellà i català, excepte quan s'expressen opinions polítiques.²³

L'actitud governamental envers la llengua era l'element que diferenciava els autors castellans dels catalans, persuadits que els seus llibres havien estat víctimes d'un control més sever. Josep M. Palau i Camps donà testimoniança de la fixació del règim contra la llengua amb el propòsit de reduir-la a un àmbit domèstic, allunyada dels consumidors, i de desvertebrar-ne una unitat lingüística que per a ells podia fomentar l'emancipació nacional:

1. La lluita contra una llengua. Volem dir contra una llengua que ja ha estat treta de l'escola i quasi de l'església que, llastimosament, col·labora en aquest aspecte.

Caldria matisar[-ho] potser dient que, per exemple a Mallorca, o a les Illes, no és tan severa la censura ja que, segons ells, no s'escriu en català, sinó en mallorquí, menorquí, eivissenc, etc. Quan un autor de les Illes es trasllada al Principat, llavors la censura és més severa amb ell.²⁴

Desconcertats per una arbitrarietat de criteris que era dubtosament unificable des de les altes instàncies, els autors observaren que «la intervenció de l'atzar, lectura distreta, frases que no eren enteses, etc., produïen, de vegades, resultats molt diversos».²⁵ Un d'ells es va esplaiar en una anècdota que corroborava no sols la importància dels garants a l'hora de negociar amb la censura, sinó la prepotència amb què la superioritat dictaminava les resolucions, sense per això obviar la seva imatge pública:

23. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 55].

24. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Josep M. Palau i Camps, p. vii.

25. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 52].

Un amic meu, X-(16/,a, sub 1), editor de la revista X-(16/VI,a, sub 2), en ocasió que temés que la censura no li deixés passar un article, en anar-lo a presentar a censura es va fer acompanyar pel poeta sud-americà X-(16/VI,a, sub 3), que es trobava en la nostra localitat. Personats a la censura, primer va presentar el poeta al censor, el Sr. X-(16/VI,a, sub 4), i aquest digué, textualment: «Usted (dirigint-se al poeta sud-americà) habrá oído decir muchas cosas de la censura. Pues, ¡para que vea!...» i, a continuació, va segellar l'original sense tan sols llegir-lo.²⁶

Si hi hagué un qüestionari que contrastà amb la resta fou el de Sebastià Juan Arbó, tant és així que, en el seu cas en particular, no ha de sorprendre que, després d'admetre que li havien censurat *Tierras del Ebro*, *Camínos de noche* i *Verdaguer*, escrigués que el grau d'incidència de la censura en les seves obres havia estat nul i que ho reblés defensant que, per a ell, l'etapa més arbitrària, en què es depenia de dilatades negociacions, «duró poco».²⁷ D'alguna manera la seva posició, minoritària, fou secundada per un escriptor que aclarí que les opinions sobre la intervenció de la censura eren inevitablement subjectives i que ell no havia tingut cap obstacle per escriure frases que contravenien els principis de la moral nacionalcatòlica:

Moltes opinions en aquest respecte són subjectives. En el cas de la literatura juvenil, molts se les empesquen en erotisme i banalitats. Jo he pogut dir fins ara coses ben atrevides des d'un punt de vista clàssic i mai no he topat amb criteris de censor retrògrad, en fe a la veritat.²⁸

26. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 42]. Les referències entre parèntesis remetien a una codificació que van establir els mateixos investigadors i que preservava l'anonimat dels testimonis. Van conservar la correspondència entre codi i autor en un fitxer que van dipositar a l'Institut d'Estudis Hispànics, que no hem pogut localitzar.

27. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Sebastià Juan Arbó, p. vi. Sobre la censura en l'obra literària d'Arbó, veg. RAMIS (2015).

28. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 44].

Per als enquestats la notorietat de l'autor podia incidir en la valoració que la superioritat emetia sobre els llibres, llevat de Miquel Bauçà, Sebastià Juan Arbó, Josep Vallverdú i Pere Calders (que puntualitzà que «no sempre» havia estat un aspecte determinant). Aquests mateixos autors consideraven que les opinions polítiques no els perjudicaven (en concret, Bauçà, Juan Arbó i Calders, que matisadament repetí «no sempre»), a diferència de l'opinió contrària, defensada per tots els altres enquestats. De fet, Juan Arbó expressà que era únicament la tendència ideològica pròpia de l'autor la que incidia en el plantejament de l'obra:

Yo creo que [la censura] ha sido más importante en el cine y el teatro; en literatura, después de la época [++++] —ministerio Arias Salgado— la censura ha pesado poco; [++++] yo, tal vez, [++++] el corrector de mi obra, estrictamente literario, no he notado apenas nada. Ha dependido, en efecto, del carácter de la obra —y tal vez, en algunas ocasiones— de las tendencias del escritor, o de sus credos políticos o sociales. Tal vez sí.²⁹

En l'apartat que l'enquesta reservava a l'evolució política de la censura, la majoria definí els anys de Manuel Fraga Iribarne com «els temps més durs»,³⁰ mentre que per a un terç dels autors —entre els quals Agustí Bartra, Miquel Bauçà, Pere Calders, Joaquim Carbó, Tomàs Garcés, Sebastià Juan Arbó, Maurici Serrahima, Estanislau Torres, Francesc Vallverdú i Josep Vallverdú— la llei de premsa del 1966 llimà algunes de les normes més restrictives. En unes declaracions citades per Lorda, un dels testimonis atribuï a les reduïdes dimensions del mercat en català les concessions del règim, que alçà el veto de les traduccions pel cost polític que li hauria causat no fer-ho en la dècada dels seixanta, la de la «liberalització»:

Davant els tradicionals inconvenients que ha trobat la literatura d'expressió catalana, les autoritats, en determinats moments (any 60), han

29. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, enquesta complementària de Sebastià Juan Arbó, p. 3.

30. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 48].

jugat també amb el minoritarisme de les nostres edicions per atorgar-les una llibertat que no tenien les edicions castellanes (el cas del període Fraga i de la, en gran manera involuntària, represa editorial catalana).³¹

No cal ni dir que la fiscalització de la censura sabotejà l'economia de les editorials, en especial si per raons comercials l'editor havia avançat en el disseny, la correcció i la compaginació abans de rebre el plàcet de les autoritats. Joaquim Carbó evocà el cas de *La sortida i l'entrada* (1962), en què l'editor Albertí, que havia imprès una coberta inspirada en un conte que posteriorment fou proscrit, demanà a l'autor que substituís el relat censurat per un altre de nou que pogués ser il·lustrat amb la coberta que ja tenien impresa:

Va succeir un cas curiós. Es tractava del meu primer llibre: *La sortida i l'entrada*. L'editor —Santiago Albertí— havia fet imprimir la portada amb un dibuix *ad hoc* que es referia a una de les narracions del llibre titulada «Els soldats». La censura la va desestimar, així com una altra —«L'anell»—. Com que el pressupost editorial era molt reduït, em vaig veure obligat a escriure una altra narració —«El permís»— que encaixava amb el dibuix de la portada.

Posteriorment, els dos contes censurats, amb un títol diferent, van passar en un recull que esmento amb el número 3 [de la llista que he fet] —*Solucions provisionals*—.³²

Entre els temes col·laterals que recolliren les enquestes, un testimoni anònim en denuncià un que és tant o més inextricable que les ingerències governamentals: la censura editorial. Bé que els directors de les publicacions periòdiques es podien escudar en la política editorial, ell acusà obertament la revista cultural en català més ambiciosa, *Serra d'Or*, de censurar els col·laboradors i els llibres ressenyats, exem-

31. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 48].

32. Universitat de Barcelona, CRAI Biblioteca del Pavelló de la República, Fons personal Manuel L. Abellán, qüestionari de Joaquim Carbó, p. II, *verso*. L'autor va narrar la seva experiència al capítol «La censura i els editors» de *Viure amb els ulls* (Catarroja: Perifèric, 2011).

ple de la triple censura amb què es revisava un original: autocensura d'autor, censura editorial i censura política. Que es produís un relaxament en les intervencions censuradores d'una esfera no obstava perquè no se'n produïssin en altres àmbits d'actuació o moments, marcats per la mutabilitat de modes i prohibicions:

La censura hauria d'ésser abolida. Insisteixo, però, en el dit a [l'aparatat?] 5.3: no és el mateix publicar *chez* Gallimard que publicar a *New Directions* o a *Screw*. Revistes com *Serra d'Or*, a Catalunya, tot i essent l'únic mitjà d'expressió, censuren els col·laboradors, els llibres i autors ressenyats, i fins i tot el text dels articles. De manera que la censura catalana passa per molts esglaons *interns*, que no són els del censor oficial. Tota censura, de govern o de grup, és indici de la seva fermesa i potència. L'alliberament censorial és un parany de falsa liberalització: fa uns anys tot escrit català era sospitós, després ho fou tot escrit polític... Ara es publica Lenin, i estudis sobre Andreu Nin, però està prohibida literatura de qualsevol mena sobre drogues, homosexualitat, pornografia, etc. Són els *ins* i *outs* de les etapes integradores.³³

Quan el grup posava fi a la seva recerca, l'escriptor Antonio Beneyto publicà en una editorial fundada per l'actual comte Godó un aplec d'entrevistes en profunditat a alguns dels autors seleccionats pel grup holandès: Joan Brossa, Salvador Espriu, J. V. Foix, Joan Fuster, Joan Oliver, Manuel de Pedrolo, Josep Pla i Baltasar Porcel. A *Censura y política en los escritores españoles* (1975) Beneyto, que Lorda i Abellán llegiren, cartografià l'activitat literària de la postguerra preocupant-se de la censura i els seus criteris, les diferències entre la llei del 1938 i la del 1966, l'autocensura, l'actitud dels escriptors envers les mutilacions i el grau d'intervenció censoradora en les traduccions, alhora que es va permetre incursions en la situació política i en l'hipotètic influx de les cultures catalana, basca i gallega en l'espanyola. En l'etapa liberalitzadora anunciada amb bombo i platerets, excepcionalment l'àmbit acadèmic i el mediàtic seguien un propòsit anàleg, apuntat en la cosmovisió dels antifranquistes.

33. Arxiu Felip M. Lorda. F. M. Lorda i Alaiz, «Censura i literatura: L'art literari en català en el període 1950-1970», original mecanoscrit [1974] [p. 65].

Un any després de l'aparició del llibre de Beneyto, Lorda s'immergí en la recerca sobre els escriptors catalans i repregué individualment la comunicació amb autors per requerir-los fragments censurats de les seves obres.³⁴ Un dels que més proves havia acumulat, Pedrolo, li transcrivé una mostra de paraules i textos obliterats en tres originals que no havia consignat en la primera enquesta: *Situació analítica* (1971), *Unes mans plenes de sol* (1972) i *Els elefants són contagiosos* (1973), en aquest darrer cas amb textos que prèviament havien aparegut a una revista que comptava amb la butlla de les autoritats, *Serra d'Or* (BENEYTO 1975: 257-258). La conservació documental de l'acció censoradora testimoniava una consciència històrica que, de fet, era compartida amb altres col·legues, com s'infereix de la carta que Fèlix Cucurull envià a Lorda, en què confessà que entre tots havien compartit la voluntat que s'estudiés el «fenomen censorador», per dir-ho amb la cèlebre fórmula d'Abellán:

Crec que ben poca cosa deu haver aparegut referent a la censura de llibres. Ho dic perquè en una reunió d'escriptors que vam tenir fa uns mesos, es parlà de nomenar una comissió per a estudiar aquest afer i, en vista de la manca de dades que semblava existir, precisament jo vaig proposar que es possessin en contacte amb vós. Suposo que ho hauran fet.³⁵

L'estudi de Lorda sobre la censura en els escriptors catalans restà inèdit (probablement per una orientació professional altra en tornar a Catalunya el 1977, quan s'abocà a l'activitat parlamentària). Va ser Abellán qui el 1989, convertit en la principal autoritat sobre la matèria, repregué la comunicació presentada pel seu col·lega tretze anys enrere a Basilea, que per a ell havia estat «un dels primers intents d'esbrinar la influència de la censura franquista en la literatura catalana» (ABELLÁN 1989: 126, VAN DEN HOUT 1997: 117-118). Abellán comentà les taules elaborades a partir dels qüestionaris i reproduí algunes de les declaracions, encara sense identificar-ne l'autoria. En concret, hi

34. Arxiu Francesc Parcerisas. Carta mecanoscrita de Felip M. Lorda, Amsterdam, 16-I-1976.

35. Arxiu Felip M. Lorda, carta mecanoscrita de Fèlix Cucurull a Felip M. Lorda, Arenys de Mar, 4-II-1976.

donà a conèixer els gèneres més censurats, el temps transcorregut entre la redacció i la comercialització de l'original dels escriptors catalans, i l'escull insalvable que sovint havien representat per a la literatura catalana els textos presumiblement «separatistes».

D'aquell article va fer fortuna especialment l'afirmació d'Abellán per la qual Pedrolo és «un índex indubtable i fins i tot paradigmàtic del tractament infligit per la censura a la literatura catalana» atès l'arc temporal entre l'any de redacció i el de publicació. El bloc dels qüestionaris l'indueix a concloure que havia estat l'escriptor més censurat, tant per les enquestes enviades pel mateix Pedrolo com per una confrontació amb les dels altres escriptors. Ben cert, en comparació amb la resta de qüestionaris rebuts, més aviat lacònics, l'enquesta de Pedrolo oferia exemples incontrovertibles sobre el lapse de temps, el nombre d'obres censurades i les pàgines afectades de la seva producció, mal que l'etiqueta de «víctima exemplar» que li assignà Abellán pel nombre de vetos negligia l'alt nivell de productivitat de l'escriptor.

Així com a *Censura y creación literaria en España (1939-1976)* Abellán complí els objectius determinats en el projecte del grup de recerca, l'informe de Lorda es limitava a recollir les estadístiques i a cloure amb una reflexió massa general sobre els límits i els efectes de la censura en la creació literària, sense desenvolupar-ne el funcionament, els criteris en els originals en català, les conseqüències dels vetos, les actituds resistents dels autors ni la incidència de l'autocensura. La seva aproximació, tan declaradament provisòria que no es podia parangonar amb una monografia de fons com la d'Abellán, té el mèrit de presentar el desenvolupament d'un treball de camp que va marcar l'evolució de la historiografia de la censura a l'Estat, unes conclusions estadístiques de validesa global i un enfilall de testimonis catalans que preservaven vivament el record de la seva experiència, sense el sedàs del pas del temps ni de la interposició d'altri.

Si l'informe de Lorda dialoga amb un capítol de l'obra divulgadora d'Abellán és el que versa sobre les enquestes dels escriptors en castellà. Així com el primer raonà els objectius del grup de recerca i posà ordre en les xifres aportades pels escriptors en català, el capítol d'Abellán revelà la font de referència per a la localització dels escrip-

tors i presentà els resultats de les enquestes dels escriptors en castellà,³⁶ una lectura empírica que, basant-se en les seves interpretacions, ha derivat en una acumulació de treballs d'altres estudiosos merament quantitativus. El mecanoscrit de Lorda, que per raons acadèmiques aprofundeix més que el seu col·lega en la metodologia de recerca, constitueix un breu manual de recerca que treu a llum l'originalitat de l'enfocament sociològic en què es van basar, la cohesió del grup de professors i estudiants, la solvència dels referents intel·lectuals, el grau de planificació de la recerca, la profunditat de les hipòtesis, el rigor del mètode i l'autocrítica, valors de plena vigència malgrat els avenços en els estudis de censura.

Les enquestes en què tots dos recolzaren les seves conclusions abans no es pogués accedir als arxius de la censura —que recullen les seqüeles de la repressió en els llibres en català, les impressions dels escriptors sobre el grau d'intervenció i algunes mostres de fragments interdicts— són d'una tal veracitat que posteriorment van ser avalades pels estudis d'ABELLÁN (1980), Maria Josepa GALLOFRÉ (1991) i Lidwina M. VAN DEN HOUT-HUIJBEN (2015). Tot i que en l'actualitat els qüestionaris han estat superats per la recerca dels darrers anys, suposen una font de consulta indispensable per reconstruir amb precisió l'obra literària dels escriptors enquestats. Aquell primer estudi sobre la censura franquista representa, en darrer terme, una invitació a explorar la branca de la sociologia literària que inspirà els seus directors.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÁN (1980): Manuel L. Abellán, *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península.
- ABELLÁN (1982): Manuel L. Abellán, «Censura y autocensura en la producción literaria española», *Nuevo Hispanismo. Revista Crítica de Literatura*

36. Una de les obres de consulta, no prou exhaustiva, fou *Quién es quién en las letras españolas*, publicada per l'Instituto Nacional del Libro Español, 1973 (ABELLÁN 1980: 57-66).

- ra y Sociedad*, núm. 1 (hivern), ps. 169-180. Reproduït a *Represura. Revista de Historia Contemporànea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 4 (2007).
- ABELLÁN (1989): Manuel L. Abellán, «Apunts sobre la censura literària a Catalunya durant el franquisme», *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 27 (febrer), p. 123-132. Reproduït a *Represura. Revista de Historia Contemporànea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 6 (2009).
- ALBERTÍ (1994): Santiago Albertí, «Una incidència de censura de Manuel de Pedrolo», *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 6, ps. 223-229.
- BENEYTO (1975): Antonio Beneyto, *Censura y política en los escritores españoles*, Barcelona: Euros.
- DASILVA (2020): Xosé Manuel Dasilva, «El estado de la investigación sobre la censura franquista en las letras gallegas», dins: María José Olaziregi i Lourdes Otaegi (eds.), *Censura y literatura. Memorias contestades*, Berlín: Peter Lang, ps. 48-53.
- ESCARPIT (1958): Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature*, París: Presses Universitaires de France.
- ESCARPIT (1965): Robert Escarpit, *La révolution du livre*, París: Unesco / Presses Universitaires de France.
- FOGUET i FELDMAN (2016): Francesc Foguet i Sharon G. Feldman, *Els límits del silenci. La censura del teatre català durant el franquisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GALLOFRÉ (1991): Maria Josepa Gallofré, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GASTÓN (1974): Enrique Gastón, *Sociología del consumo literario*, Barcelona: Batlló.
- MORENO I BEDMAR (2008): Anna Maria Moreno i Bedmar, «Cas Pedrolo: censurat», *Quaderns pedrolians*, núm. 1 (tardor-hivern), ps. 33-46.
- PEDROLO (1978): Manuel de Pedrolo, «El meu gra de sorra a la història de la censura», *Serra d'Or*, núm. 226-227 (juliol-agost), ps. 43-44.
- RAMIS (2015): Josep Miquel Ramis, «La censura en las novelas de los años treinta de Sebastián Juan Arbó», *Represura. Revista de Historia Contemporànea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, nova època, núm. 1, ps. 108-145.
- SOPENA (2006): Mireia Sopena, *Editar la memòria. L'etapa resistent de Pòrtic (1963-1976)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VAN DEN HOUT (1997): Lidwina van den Hout, «Sobre la censura i l'obra de Manuel de Pedrolo. El cas d'Acte de violència», *Revista de Catalunya*,

nova etapa, núm. 124 (desembre), ps. 117-118. Ed. cast. i ampliada a «La censura y el caso de Manuel de Pedrolo. Las novelas “perdidas”», *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, núm. 4 (2007).

VAN DEN HOUT-HUIJBEN (2015): Lidwina M. van den Hout-Huijben, *El rojo crítico. Expansión de la literatura catalana bajo censura (1962-1977)*, tesi doctoral, Universitat de Groningen, <https://www.rug.nl/research/portal/files/17027535/Binder1.pdf>.

SEMBLANÇA DE MANUEL L. ABELLÁN¹

OLGA GIRALT I ESTEVE
LOURDES PRADES ARTIGAS
Universitat de Barcelona

El 10 de maig de 2016, la Universitat de Barcelona va signar un conveni amb Constance Kuijpers, vídua del professor de la Universitat d'Àmsterdam Manuel L. Abellán, per traslladar la seva biblioteca i el seu arxiu personal al CRAI Biblioteca del Pavelló de la República. A partir de la documentació d'aquest fons hem elaborat «una semblança» de la carrera professional i acadèmica de Manuel L. Abellán i un recull de la seva producció bibliogràfica. Hem incorporat alguna publicació que no es conserva en el seu fons personal i que hem detectat a través dels diversos cercadors de biblioteques.

Manuel López Abellán (Barcelona, 1939 – Sureda, 2011), professor universitari especialitzat en l'estudi de la censura durant el franquisme, va néixer a la Barceloneta. El 1957 va acabar el batxillerat superior a l'Institut Ausiàs March de Barcelona i va ingressar al Seminari Conciliar fins al 1960. Posteriorment va marxar a treballar i seguir els estudis a França.

El 1965 es va diplomar en Ciències Econòmiques i Socials a l'École Pratique des Hautes Études (París) amb el treball *Approches morphologiques du catholicisme espagnol*, dirigit per Henri Desroche. Els anys 1965 i 1966 va ser auxiliar de recerca al Centre des Recherches Coopératives de l'École Pratique des Hautes Etudes de París i els anys 1966 i 1967, col·laborador científic del Centro de Planificación y Desarrollo de la Universitat de Carabobo de Valencia, a Veneçuela.

1. El Fons personal ocupa 3,20 metres lineals i agrupa la documentació generada durant la carrera professional i acadèmica del professor. Cronològicament comprèn el període 1938-2006.

El 1967 va inscriure la seva tesi doctoral a l'École Pratique des Hautes Études sobre *Les collectivités libertaires en Catalogne (1936-1939)*, però finalment en va abandonar l'elaboració i es va traslladar a Holanda on, entre els anys 1968 i 1970, va fer classes de francès i castellà a l'Escola Especial Superior d'Agricultura i al MEAO, a Leeuwarden, i va exercir d'ajudant científic de literatura i cultura espanyoles a la Universitat de Groningen.

Dos anys més tard, va anar a la Facultat de Lletres de la Universitat d'Amsterdam des d'on, a partir de 1975, compaginà la seva activitat acadèmica amb l'estudi de la censura durant el franquisme. De 1980 a 1993 també va fer classes de llengua i literatura catalanes.

El 1976 va poder accedir a l'arxiu del Ministerio de Información y Turismo, on va consultar més de 70.000 expedients relacionats amb la censura i va poder fotocopiar-ne una bona quantitat, d'aquí la seva frase: «He bajado a los sótanos de la censura y lo he fotocopiado todo». El 1977, els expedients van ser traslladats a l'Arxiu de l'Administració General d'Alcalá de Henares. Quan Manuel L. Abellán els va voler tornar a consultar, es va trobar que alguns havien estat destruïts.

Fruit d'aquest treball d'investigació, el 1980 va publicar *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, obra pionera i de gran valor sobre la lamentable història de la censura espanyola durant el franquisme. El 1981 es va doctorar en Estudis Ibèrics a la Universitat de París VIII amb la tesi *La censure franquiste comme conditionnement de la production littéraire espagnole (1939-1976)*, dirigida per Jacques Leenhardt.

A Amsterdam va organitzar diversos simposis internacionals sobre literatura espanyola (*Censura y literaturas peninsulares*, celebrat el maig de 1985; *Medio siglo de cultura: exilio, franquismo y democracia (1939-1989)* el 1989, o *Cultura peninsular en la década de los cuarenta*, el 1993) i va fundar *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, una revista interdisciplinària que s'ajustava al perfil intel·lectual de Manuel L. Abellán, interessat des de sempre per les relacions entre literatura, història, sociologia i política. També va dirigir, juntament amb Felip M. Lorda, el Grup de Sociologia de la Literatura i el projecte de recerca *L'art literari català i espanyol sota la censura en el període de 1950-1970*, que tenia com a objectiu esbrinar, mitjançant

uns qüestionaris adreçats a diversos escriptors catalans i espanyols, com els havia afectat la censura durant el règim franquista.

El primer semestre de 1988 va anar a la universitat de Nebraska-Lincoln com a professor visitant i el 1992 a la de Califòrnia, a Berkeley. Mentre va ser als Estats Units va pronunciar conferències a Nova Orleans (Universitat Tulane), a Chapel Hill (Universitat de Carolina del Nord) i a Massachusetts (Harvard University). També va ser professor visitant de la Universitat Autònoma de Barcelona (1989) i de la Universitat de Deusto (1992).

El 1994, va organitzar i implantar el Certificat Internacional de Català a la Universitat d'Amsterdam, amb la col·laboració de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya.

Al llarg de la seva vida acadèmica va obtenir diverses beques per a projectes d'investigació, va assessorar com a expert nombroses tesis doctorals, va assumir càrrecs de gestió i responsabilitat a la Universitat d'Amsterdam, va participar en nombrosos simposis i congressos i va col·laborar en diversos programes de ràdio i televisió.

El 2001, en jubilar-se, va deixar la universitat i es va traslladar a viure a Sureda, al sud de França. A Amsterdam es va desmantellar el Grup de Sociologia de la Literatura.

L'any 2006, va col·laborar, amb José Andrés de Blas, en la revista digital *Represura. Revista de Historia Contemporánea Española en torno a la Represión y la Censura Aplicadas al Libro*, en què es van aplegar alguns dels seus articles ja publicats.

La quantitat de publicacions de Manuel L. Abellán i la multitud de treballs que va dirigir evidencien que per a qualsevol investigador de la censura franquista la seva obra és un referent ineludible i indiscutible. Com a professor, sempre va voler transmetre a les noves generacions d'estudiants el valor de la democràcia i la llibertat d'expressió sense cap tipus de censura. Valor que, lamentablement, segueix sent encara ben poc respectat.

BIBLIOGRAFIA DE MANUEL L. ABELLÁN¹

OLGA GIRALT I ESTEVE
LOURDES PRADES ARTIGAS
Universitat de Barcelona

Mecanoscrits

- «About Censorship in Spain. Some marginal aspects». 28 ps.
«Acotaciones al fenómeno censorio (a propósito de la literatura española durante el régimen franquista)». 14 ps.
«Apuntes sobre la censura teatral durante la República». 3 ps.
«Clarín en la “Regenta” honderd Jaar later». 20 ps.
«Claves interpretativas de la censura literaria». 15 ps.
«Comentarios bibliográficos en torno a la sociología de la literatura». 6 ps.
«Criterios de censura y su evolución». 14 ps.
«État nation et nations sans état [à propos de la Catalogne]». 1 p. [Inclòs teòricament en un suplement de *Monde Diplomatique* (Perpinyà) dedicat a Catalunya]
«Represión literaria durante el franquismo. El caso catalán»
Textos y censura.² 3 ps.
«Viejas y nuevas formas de censura». 8 ps.
1964: *Approches morphologiques du catholicisme espagnol*, diplôme Sciences Economiques et Sociales, París: École Pratique des Hautes Études (VI Section). 207 ps.
1970: *Les collectivités libertaires en Catalogne (1936-1939)*, tesi doctoral, París: Universitat de la Sorbona.
1981: *La censura franquiste comme conditionnement de la production littéraire espagnole (1939-1976)*, tesi doctoral, París: Universitat París VIII. 225 ps.

Publicacions

- 1976: «Sobre censura. Algunos aspectos marginales», *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, núm. 49-50, ps. 125-139.

1. Relacionem en primer lloc articles mecanografiats dels quals desconeixem la data de publicació.

2. Article inèdit que va enviar a *El País* el 1981 i que va ser rebutjat.

- 1977: «Aspectos metodológicos sobre sociología de la literatura», *Zona Tórrida. Revista de Cultura de la Universidad de Carabobo*, núm. 10, ps. 93-102.
- 1977: «Censura y producción literaria inédita», *Ínsula*, núm. 359, ps. 77-81.
- 1978: «Censura y práctica censoria», *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 22, ps. 29-55.
- 1979: «Análisis cuantitativo de la censura bajo el franquismo (1955-1976)», *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 28, ps. 75-89.
- 1980: *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona: Península. 313 ps.
- 1981: «De Spaanse censuur», *Literair Paspoort*, núm. 291, ps. 811-816.
- 1982: «Censura y autocensura en la producción literaria española», *Nuevo Hispanismo. Revista Crítica de Literatura y Sociedad*, núm. 1 (invierno), ps. 169-180.
- 1982: «Censura y creación literaria en España (1939-1976)» (amb Ronald Schwartz), *Hispania*, vol. 65, núm. 3, p. 465.
- 1982: «Latijnsamerikaanse schrijvers onder Spaanse censuur», *Literair Paspoort*, núm. 299, ps. 378-381.
- 1984: «Clarín: la inversión de paradigmas ideológicos como recurso literario. (A propósito de la conversión de Chiripa)», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, núm. 4, ps. 97-108.
- 1984: «Literatura, censura y moral en el primer franquismo», *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 21, ps. 153-172.
- 1984: «Lucienne Domergue. Censure et lumières dans l'Espagne de Charles III. Éditions du CNRS, Paris, 1982», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, vol. 33, ps. 329-331, ressenya de llibre.
- 1984: «La revista *Ínsula* y el exilio español», *Revista Nacional de Cultura*, núm. 255, ps. 33-40.
- 1985: «Censura y literaturas peninsulares», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, núm. 5, ps. 5-25.
- 1985: «Los diez primeros años de *Ínsula*», *Sistema. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 66, ps. 105-114.
- 1985: «Inversión ideológica y coherencia literaria en Clarín», *Revista Nacional de Cultura*, núm. 3, ps. 40-54.
- 1986: «La censura teatral durante el franquismo», *Hispanorama*, núm. 44, ps. 62-67.
- 1987: «Hipólito Escolar. La cultura durante la Guerra Civil. Madrid: Alhambra 1987, 407 p., ressenya de llibre.
- 1988: «Apuntes sobre la censura teatral durante la II República», *Ojáncan. Revista de Literatura Española*, núm. 1, ps. 14-22.

- 1988: «*Sententia y res iudicata*. Conceptos romanos y evolución posterior», dins: *Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias*, Madrid: [s.n.], ps.1-11.
- 1989: «Apunts sobre la censura literària a Catalunya durant el franquisme», *Revista de Catalunya*, núm. 27, ps. 123-132.
- 1989: «Función social de la censura eclesiástica. La crítica de libros en la revista *Ecclesia* (1944-1951)» (amb Jeroen Oskam), *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, vol. I, núm. 1, ps. 61-118.
- 1989: «Medio siglo de cultura: exilio, franquismo y democracia» (Manuel L. Abellán, ed.), *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, vol. I, núm. 2, 376 ps.
- 1989: «Problemas historiográficos en el estudio de la censura literaria del último medio siglo», *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, vol. III, núm. 3, ps. 319-329.
- 1989: «Problemas historiográficos en el estudio de la censura literaria del último medio siglo», *República de las Letras*, núm. 25, ps. 20-27.
- 1990: «Censura como historia», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 11-12, ps. 26-33.
- 1990: *Medio siglo de cultura: 1939-1989*, Amsterdam: Rodopi, 262 ps.
- 1992: «La censura franquista y los escritores latinoamericanos», *Letras Peninsulares*, vol. v, ps. 11-21.
- 1992: «Censura y literaturas peninsulares» (amb Jo Labanyi), *The Modern Language Review*, vol. 87, núm. 2, ps. 513-514.
- 1992: «El discurso prohibido por la censura durante el primer franquismo», *Discurso erótico y discurso transgresor en la cultura peninsular, siglos XI al XX*, Madrid: Puerco, ps. 183-198.
- 1992: «El fenómeno censorio», dins: AA.DD.: *Periodisme i societat. Segon Congrés de Periodistes Catalans*, Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, ps. 3-5.
- 1993: «A modo de presentación: recontextualización del realismo social», *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, tom 4, núm. 1, ps. 1-5.
- 1993: «Cargo a descargo de conciencia y otras desmemorias», *Hispanística XX*, núm. 10, ps. 79-94.
- 1993: «Falacias de ensueño y cultura de posguerra», separata de: *Hispanística XX*, núm. 11, ps. 31-39.
- 1994: «La década de los cuarenta» (amb J. I. Moraza), *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, tom 5, núm. 1, ps. 1-4.
- 1995: «Algunos determinismos sociales del franquismo y la transición», *Siete ensayos sobre la cultura postfranquista*, Aberdeen: University of Aberdeen, ps. 2-9.

- 1995: «Censura y franquismo: ensayo de interpretación», *Temas para el Debate*, núm. 12, ps. 62-65.
- 1995: «Recepción del 98 a partir de 1939» (amb J. I. Moraza), *Cuadernos Interdisciplinarios de Estudios Literarios*, tom 6, núm. 1, ps. 1-9.
- 1996: «De los servicios nacionales de prensa y propaganda a la Vicesecretaría de Educación Popular (1938-1941)», *Presse et pouvoir en Espagne, 1868-1975*, Madrid: Casa de Velázquez, ps. 233-256.
- 1997: «Una recepción privilegiada de la obra de Sender: la Inspección de Libros», *Actas de Ramon J. Sender: el Lugar de Sender*, Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, ps. 431-441.
- 1998: «Conquista y rechazo de la literatura del exilio: Sender, Ayala, Aub», *Ojáncano. Revista de Literatura Espanyola*, ps. 19-28.
- 2000: «Determinismos sociales del realismo del medio siglo», *Ojáncano. Revista de Literatura Española*, núm. 18, ps. 24-40.
- 2001: «Determinismos sociales del realismo del medio siglo», dins: *La novela en España (siglos XIX-XX)*, Madrid: Casa de Velázquez, ps. 223-233.
- 2001: «Résumés», dins: *La novela en España (siglos XIX-XX)*, Madrid: Casa de Velázquez, ps. 289-295.

Direcció de tesis doctorals

- 1989: Jeroen A. Oskam, *La censura en la revista «Índice de Artes y Letras»*.
[S.d.]: Lidwina M. van den Hout-Huijben, *La literatura catalana: de la represión*.

Direcció de tesis de llicenciatura

- [S.d.]: Anne-Marie van den Bosch, *Los diez primeros años de «Ínsula». Los artículos*.
- 1978: Sacha J. Wijmer, *La censura de prensa en España*.
- 1982: A. Keuze Letterknunde, *Una aproximación a la censura en Argentina de 1976 a 1981*.
- 1982: Harry Rijnen, *Franquisme*.
- 1985: M. Teresa Bellod, *Aproximación al estudio de la censura: la literatura catalana*.
- 1988: A. Tenraa, *La reivindicación del Conde don Julián. Sobre la inexistencia del sentido común*.
- 1993: Liesbeth Schouten, *Ontwikkeling van het hispanisme in Nederland*.
- 1993: Michel Zeegelaar, *Nederland en Spanje*.
- 1994: Brechtine Detmar, *Calvo Serer, ¿disidente o no?*
- 1994: M. A. Hondius, *El desarrollo político del catalanismo (1850-1939)*.

- 1994: Ana Soledad Llamazares Carballo, *Memorias falangistas. Un estudio sobre la Falange Española Tradicionalista y de las JONS (1933-1942)*.
- 1994: Simone Louwers, *La mujer española. Cómo los anuncios de limpieza reflejan su evolución socio-cultural*.
- 1995: Núria Arbonés Aran, *La recepción del 98: Laín Entralgo y Fernández de la Mora*.
- 1995: Ingrid Jansen, *La resistencia catalana durante el período franquista*.
- 1997: Tessa van Dorp, *Lo que quebrantó la voluntad de los franquistas intransigentes. Momentos clave para la Transición*.
- 1997: Anne-Marie Gillissen, *La posición de la mujer española en el mercado laboral. Cómo la educación puede influir su posición*.
- 1997: E. I. de Graff, *La escasez de los productos alimenticios en España durante la Guerra Civil y el primer franquismo*.
- 1999: Jacinta Soethoudt, *Los gitanos en la sociedad española*.

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA

Títols publicats

- 1 *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual* (2002)
- 2 Joan BASTARDAS, *Substantius usats en sentit figurat com a qualificadors de persona* (2000)
- 3 Germà COLÓN, *Les 'Regles d'esquivar vocables'. Autoria i entorn lingüístic* (2001)
- 4 Ventura CASTELLVELL, *El capbreu de Benifallet de 1373* (2005)
- 5 Jordi BRUGUERA, *Introducció a l'etimologia* (2008)
- 6 Daniel CASALS i Francesc FOGUET (cur.), *La llengua i la literatura catalanes a les aules del segle XXI* (2012)
- 7 Josep M. DOMINGO (cur.), *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona* (2012)
- 8 Montserrat BACARDÍ, Francesc FOGUET i Enric GALLÉN (cur.), *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions* (2013)
- 9 Daniel CASALS i Francesc FOGUET (cur.), *Raons de futur: A propòsit de l'ensenyament de la llengua i de la literatura catalanes a la secundària i a la universitat* (2015)
- 10 *Saviesa i compromís: Nou entrevistes a Josep Massot i Muntaner* (2015)
- 11 Eusebi COROMINA i Ramon PINYOL (cur.), *Literatura catalana contemporània: crítica, transmissió textual i didàctica* (2016)
- 12 Montserrat BACARDÍ, Francesc FOGUET i Àlex MARTÍN (cur.), *Rafael Tasis (1906-1966), cinquanta anys després* (2016)
- 13 Joaquim ESPINÓS i Lliris PICÓ (cur.), *Literatura catalana contemporània: memòria, traducció i noves tecnologies* (2017)
- 14 Olívia GASSOL i Òscar BAGUR (cur.), *La poesia catalana al segle XXI, balanç crític* (2018)
- 15 Daniel CASALS i Francesc FOGUET (cur.), *Afer d'estat. La llengua i la literatura catalanes a la secundària i a la universitat* (2018)
- 16 Montserrat BACARDÍ i Francesc FOGUET (cur.), *Constel·lació tasiana: contextos i relacions* (2018)

17. Montserrat CORRETGER i Oriol TEIXELL (cur.), *Literatura catalana contemporània: patrimoni i identitat* (2018)
18. Josep CAMPS ARBÓS i Maria DASCA (cur.), *La narrativa catalana al segle XXI, balanç crític* (2019)
19. Aïda AYATS i Francesc FOGUET (cur.), *La dramaturgia catalana al segle XXI, balanç crític* (2021)
20. Carme GREGORI i Ramon X. ROSSELLÓ (cur.), *Literatura catalana contemporània: transformacions, imitacions i altres formes de reescriptura* (2021)
21. Ramon ARAN i Francesc FOGUET (cur.), *Jordi Teixidor i el teatre català contemporani* (2021)
22. Miquel M. GIBERT, Marcel ORTÍN i Dídac PUJOL (cur.), *Tot el món és igual que un escenari. Estudis d'història, crítica i didàctica del teatre oferts a Enric Gallén en el seu setantè aniversari* (2021)
23. Jordi MARRUGAT (cur.), *Entendre, explicar, fer* (2022)
24. Olívia GASSOL BELLET i Òscar BAGUR (cur.), *Dolors Miquel: tradició i incoformisme. Una poètica de la transformació* (2022)
25. Enric GALLÉN i Mireia SOPENA (cur.), *Manuel L. Abellán, mestre de la història cultural* (2022)

SOCIETAT CATALANA DE LLENGUA I LITERATURA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

